

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PERİDE CELAL'İN ROMANLARINDA ÇATIŞMALI
ANNE-KIZ İLİŞKİSİNE PSİKANALİTİK BİR YAKLAŞIM

Habibe Beyza YILMAZ

2501210934

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Nuri SAĞLAM

İstanbul, 2025

ÖZ

PERİDE CELAL'İN ROMANLARINDA ÇATIŞMALI ANNE-KIZ İLİŞKİSİNE PSİKANALİTİK BİR YAKLAŞIM

Habibe Beyza YILMAZ

Bu çalışmada Peride Celal'in romanlarındaki anne kız ilişkileri psikolojik bağlamda incelenerek karakterlerin arasındaki çatışmaların kaynağı tespit edilmiştir. Tespitler Peride Celal'in sekiz romanı üzerinden yapılmıştır. Bunlar: *Ana-Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat*, *Kurtlar*. Çalışmanın birinci bölümü edebiyat ve psikolojinin karşılıklı bir etkileşim halinde olduğunu göstermesi açısından psikanalitik edebiyat kuramına ayrılmıştır. İkinci bölümde Sigmund Freud, Melanie Klein ve sonrasındaki çeşitli psikanalistlerin görüşleri anne-kız ilişkisinin incelenmesinde kuramsal olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde öncelikle Peride Celal'in yazarlığı ve çalışmaya konu olan romanları üzerinde durulmuş ve sonrasında söz konusu sekiz romandaki anne-kız ilişkileri psikanaliz perspektifinden analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peride Celal, roman, psikanalitik edebiyat kuramı, anne, kız, *Ana-Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat*, *Kurtlar*.

ABSTRACT

A PSYCHOANALYTIC APPROACH TO THE CONFLICTING MOTHER-DAUGHTER RELATIONSHIP IN PERİDE CELAL'S NOVELS

Habibe Beyza YILMAZ

The mother-daughter relationships in Peride Celal's works were analyzed psychologically in this study, and the source of the conflicts between the characters was identified. The eight novels written by Peride Celal served as the basis for the determinations. These are the following: *Ana- Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat*, *Kurtlar*. To demonstrate how literature and psychology are intertwined, the study's first part is devoted to psychoanalytic literary theory. In the second part, the views of Sigmund Freud, Melanie Klein and various subsequent psychoanalysts are discussed theoretically in examining the mother-daughter relationship. The third part initially focuses on Peride Celal's writing and the novels under review, after which the mother-daughter relationships in the eight novels are examined from a psychoanalytic perspective.

Key Words: Peride Celal, novel, psychoanalytic literary theory, mother, daughter, *Ana- Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat*, *Kurtlar*

ÖN SÖZ

Edebiyat ve psikoloji her ikisi de insanı ele almaları bakımından ortaklık göstermektedir. İnsanın davranışları, düşünceleri, arzu ve istekleri üzerinde duran bu iki alan birbirinden faydalanmaktadır. Özellikle Sigmund Freud'un yirminci yüzyılın sonlarında geliştirdiği psikanaliz kuramı ile edebiyat, özellikle roman ve hikaye gibi olaya bağlı metinlerin açıklanması kolaylaşmış, karakterlerin davranışlarının ve içinde bulunduğu ruh hallerinin anlaşılması sağlanmıştır.

Psikanalitik edebiyat eleştirisi sayesinde metinden hareketle yazarın psikolojisinin incelenmesi, metinde yaratılan karakterlerin analiz edilmesi veya metnin okurda yarattığı psikolojik izlerin incelenmesi mümkündür. Bu çalışmada Peride Celal'in ele aldığımız sekiz romanında karakterlerin psikolojileri analiz edilmiştir. Romanlarda benzer bir şekilde yinelenen çatışmalı anne-kız ilişkileri tespit edilerek bu çatışmanın altında yatan psikolojik nedenler ortaya konmuştur.

Birinci bölümde psikanalitik edebiyat kuramı ele alınmış, "Psikanalitik Açından Sanat ve Sanatçı" başlıklı alt bölümde, yazarın yaratma sürecinin psikanaliz çerçevesinde ele alındığı ortaya konmuş; "Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi" başlıklı ikinci alt bölümde ise Freud öncülüğü ve ondan sonrasında ele alınan edebi eserlerin psikoloji bilimi ile açıklanması ve bunun bir disiplin haline gelmesinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Sigmund Freud, Melanie Klein ve diğer psikanalistlerin anne-kız ilişkisi açısından kuramları detaylı bir şekilde incelenerek açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ilk olarak Peride Celal'in yazarlığı ve romanları üzerinde durulmuş, daha sonra seçilen sekiz romandaki anne-kız ilişkisi tasnif edilerek "Nasıl Olursam Olayım Yeter Ki Annem Gibi Olmayayım", "Tutsak Çocuklar", "Yeterince İyi Anneler" ve "Kuşaklar Arası İlişkiler" alt başlıkları ile ele alınmış ve bu sekiz romandaki anne-kız ilişkisi mukayeseli bir şekilde incelenmiştir.

Tüm sorunların üstesinden gelme inancını bulduğum, varlığı ile hayatımı güzelleştiren ve benim çok güçlü bir kadın haline gelmemi sağlayan anneciğim Fatma Ünlüulkut’a, her daim yardım ellerini omuzlarımda hissettiğim ve neşeleriyle beni asla yalnız bırakmayan kıymetli dostlarıma teşekkür ederim. Hayat yolculuğunda ellerimi sıkıca tutarak bir an olsun bırakmayan, tez sürecimi en yakından izleyen ve destekleyen, bana daima ılık saçıran biricik eşim, hayat arkadaşım Celil Burak Yılmaz’a ayrıca teşekkür ederim. Son olarak yanına gittiğim ilk andan itibaren beni hoşgörü ile karşılayan, danışmanlığım süresince ufkumu genişleten değerli hocam Doç. Dr. Nuri Sağlam’a teşekkürü borç bilirim.

Habibe Beyza Yılmaz

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMI

1.1. Psikanalitik Açıdan Sanat ve Sanatçı.....	5
1.2. Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİTİK KURAMLARDA ANNE-KIZ İLİŞKİSİ

2.1. Sigmund Freud'un Görüşleri.....	18
2.2 Melanie Klein'in Görüşleri.....	23
2.3 Diğer Psikanalistlerin Görüşleri.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERİDE CELAL’İN ROMANLARINDA ANNE-KIZ İLİŞKİSİ

3.1. Peride Celal’in Romanları.....	47
3.2. Peride Celal’in Romanlarında Anne-Kız İlişisine Psikanalitik Bakış.....	51
3.2.1. “Nasıl Olursam Olayım Yeter Ki Annem Gibi Olmayayım”.....	51
3.2.2. Tutsak Çocuklar.....	63
3.2.3. Yeterince İyi Anneler.....	73
3.2.4. Kuşaklar Arası İlişkiler.....	86
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
s.	: Sayfa numarası
S.	: Sayfa numarası
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Kitap halinde yayımlanan on yedi roman, gazete ve dergilerde tefrika edilmiş yüzlerce öyküsü bulunan Peride Celal, doksan yedi yıllık ömrünün seksen yılını yazmaya adanmış üretken bir yazardır. “Ak Kız” adlı ilk öyküsü 1935 yılında Yedigün dergisinde yayımlanan Celal, bu tarihten sonra çeşitli gazete ve dergilerde hikaye ve romanları gün aşırı yayımlanan bir yazar haline gelmiştir. Romancılığının ilk on beş yılında aşk ve serüven romanları ile tanınan yazar daha sonraları kadınların hayatını ön plana aldığı gözlem ve psikolojik tahlillere dayanan romanlar kaleme almıştır. Romancılığının ilk dönemi halkın aşk ve macera romanlarına olan büyük ilgisi ve maddi kaygılar nedeniyle “pembe roman yazarı” olarak tanınmasını sağlamış ve bu durum dolayısıyla derin bir içe kapanma yaşamıştır. Öyle ki yıllar geçtikçe eserlerinde ustalaşmasına ve çeşitli ödüllere layık görülen romanlar kaleme almasına rağmen kendini daima ötekileştirilmiş ve eksik gören Peride Celal, Selim İleri ile yapılan 1996 yılındaki bir röportajında “Ben hiçbir zaman kendimi yukarıda bir yerde görmedim. Hiçbir zaman önemsemedim yazdıklarımı. Ben vasat bir yazarım.”¹ demektedir. 1935-1954 yılları arasında maddi kaygılar nedeniyle birçok roman ve yüzlerce hikaye yazan Peride Celal aynı röportajında yazarlığını şu sözler ile özetlemektedir: “Canlı şeyler yazmaya çalıştım. Bazı küçük hikâyelerimde, zannederim gözlemlerim fena değil. Bir de bende galiba insan var. İnsanı anlamaya çalıştım. Yani insanı şu ya da bu kategoriye sokmadım. İnsana acıyan bir yaklaşım. Çünkü kendime acılamakla başladım... ben insanlara doğru çevirmişim fenerimi. Sonra da insanın macerasına acımaya başlamışım. Kadınlara daha yakın olduğum için de daha çok kadınları anlamaya çabalamışım. Bütün yazarlığım bu kadar.”²

Peride Celal “pembe romanlar” yazarı olarak tanınmasına yol açan ilk dönem eserlerini hiçbir zaman benimseyememiş ve bir şanssızlık olarak görmüştür. Bu eserlerin yazarlığı boyunca peşini bırakmadığını ve yeni yazdığı eserleri gölgelediğini

¹ Selim İleri, “Peride Celal’le Söyleşi”, Peride Celal’e Armağan, (Yay. Haz.: Selim İleri), Oğlak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 47.

² Selim İleri, a.g.e., 47.

düşünen yazar değerinin yadsınmasından ve daima bir kenara itilmekten şikayetçi olmuştur.³ Tıpkı Sait Faik⁴ gibi yaşamak için yazan ve daima üreten Peride Celal'in "kendimi eğitime devresi"⁵olarak nitelendirdiği 1949 öncesi eserleri çoğu eleştirmen tarafından "küçük hanım romanları" olarak görülmüştür. "*Benim çok büyük bir şanssızlığım oldu. Çünkü bazı eleştirmenler, beni hep o pembe romanlar yazarı olarak gördüler. Mesela bana hücum etmek isteyen bir eleştirmen hemen 'Küçük Hanım Yazarı' diye yazardı, vurmak için. Beni de hakikaten vururdu bu söz. Çünkü bir şeyler yapmak istiyordum, pembe romanlarda kalmak istemiyordum.*"⁶ diyen Peride Celal, 1954'te yazdığı "*Üç Kadın*" ile pembe edebiyattan gerçek edebiyata geçmiştir.⁷

Peride Celal'in 1935-49 yılları arasında yazdığı ve sanatının ilk dönemi olarak kabul edilen romanları şu şekildedir: *Sönen Alev* (1938), *Yaz Yağmuru* (1940), *Ana-Kız* (1941), *Kızıl Vazo* (1941), *Ben Vurmadım* (1942), *Atmaca* (1944), *Aşkın Doğuşu* (1944), *Yıldıztepe* (1945), *Dar Yol* (1949). Sanatının ikinci başlangıcı olarak görülen ve 1954'ten 2002 yılına kadar geçen süre zarfında yazar, gözlem ve gerçekçiliğin ön planda olduğu romanlar kaleme almıştır. Sanatında ustalaşan Peride Celal, *Üç Kadın* adlı romanını adeta bir milat olarak kabul etmiştir. 1954 yılında *Üç Kadın* (daha sonra *Üç Kadının Romanı* şeklinde isimlendirilmiştir.) ile başlayıp sırası ile *Kırkıncı Oda* (1958), *Gecenin Ucundaki Işık* (Gecenin Ucunda şeklinde yeniden isimlendirilmiştir) (1963), *Güz Şarkısı* (1966), *Evli Bir Kadının Günlüğünden* (1971), *Üç Yirmi Dört Saat* (1977), *Kurtlar* (1990) ve *Deli Aşk* (2002) adlı romanları kaleme almıştır.

Yazarlığı iki döneme ayrılan ve tüm çalışmalarda bu şekilde anılan Peride Celal'in roman ve hikayeleri üzerinde derinlemesine çalışılma yapılmamış ve çoğu eserinin gerçek değeri anlaşılamamıştır. Bu konuda aynı görüşü paylaşan Rauf Mutluay şöyle demektedir: "...Bazı imzalar; geçmişteki pişmanlık verici yanlış

³ Selim İleri, a.g.e., 49.

⁴ Ufuk Esin, "Sayın Peride Celal Yönsel İçin", Peride Celal'e Armağan, (Yay. Haz.: Selim İleri), Oğlak Yayınları, İstanbul, 1996, s.82.

⁵ Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı: Peride Celal (Yay. Haz.: Alpay Kabacalı), TÜYAP, İstanbul, 1996, s. 36.

⁶ Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı: Peride Celal, s. 57.

⁷ A.g.e., 41.

*başlangıçların günahlarını çekerler boyuna; sonradan ne kadar ustalaşsalar da...*⁸
Atilla Özkırımlı ise Peride Celal'in görmezden gelinmesine farklı bir pencereden bakmıştır. Ona göre kimi ilişkilerin yön verdiği koşullanmış ve ön yargılı eleştiri yazarlığının yol açtığı bir ilgisizlik bulunmaktadır.⁹

Peride Celal'in ilk dönem romanları her ne kadar "pembe roman", "aşk ve serüven romanları" vb. gibi eleştirilerle yüzeysel bir şekilde ele alınsa da ilk romanından itibaren ele aldığı kadın karakterler ve kadınlık teması bir bütünlük göstermektedir. İlk romanlarında köşk ve konaklarda yaşayan sıradan kadınları ele alan Celal, ikinci dönem romanlarında burjuva kadınına merkeze almaktadır. Her iki dönemde de kadın karakterlerin aşkları, sevgisizlikleri, çatışmaları ve annelikleri ön plana çıkmaktadır. İkinci dönem romanlarında kadının kendine, bedenine ve çevresine olan yabancılaşmasını gözler önüne seren yazar, psikolojik tahlillerin ön planda olduğu gerçekçi kadın karakterler yaratmıştır. Peride Celal'in romancılığının ikinci dönemindeki bu farklılığa değinen Behçet Necatigil şöyle demektedir: "... gözlem sanat ve çözümleme yatırımlarıyla, öncekilerden çok ayrı ve Türk romanının gelişim çizgisi üzerinde ağırlığı olan romanlara geçti."¹⁰ Peride Celal'in yazarlığındaki gelişime dikkat çeken bir diğer isim Adalet Ağaoğlu olmuştur. Feridun Andaç ile yaptığı bir söyleşide Ağaoğlu, Üç Kadın'dan Kurtlar'a doğru çizdiği çizgide Peride Celal'in kendini aşma başarısını gösterdiğinden bahsetmektedir.¹¹

1996 yılında Selim İleri tarafından hazırlanan *Peride Celal'e Armağan* adlı kitapta yazarın detaylı bir bibliyografyası çalışılmış olup tezin maksadını aşacağı dolayısıyla burada tekrardan yer verilmemiştir. Tez, Peride Celal'in anne kız ilişkisini psikolojik yönden incelemeye uygun bulunan *Ana-Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat* ve *Kurtlar* adlı sekiz romanını konu almaktadır.

⁸ Rauf Mutluay, "Üç Yirmidört Saat", Cumhuriyet, 17 Kasım 1977.

⁹ Atilla Özkırımlı, **Romanların Dünyasında**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 169.

¹⁰ Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 278.

¹¹ Feridun Andaç, **Adalet Ağaoğlu Kitabı**, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2000, s. 177.

Peride Celal'in romanlarında ön planda olan anne ve kız ilişkisi çoğu zaman kötü annelik temsilleri ve kuşaklar arası çatışmalar olarak ortak bir şekilde işlenmiştir. Celal'in öykü ve romanlarındaki anneler hiçbir zaman yüceltilmez, anneler ya kötü karakter olarak varlık gösterir ya da metinde yoktur. Anneleri ile paralel olarak metinlerde geçen kız çocukları da olumlu yansıtılmaz. Onlar her ne kadar anneleri gibi olmak istemeseler de yolun sonunda ya annelerine dönüşür ya da annelerine benzememek adına çıktıkları yoldan daha beter bir halde dönerler. Celal'in romanlarında anne ve kız arasındaki ikircikli ilişki ve yoğun sevginin yarattığı yoğun nefret duygusu ana izlek olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bazı metinlerde anne ve kız arasındaki çatışmanın kökenine inilmeye çalışılsa da net bir sonuç çıkarılamamıştır.

Tezin birinci bölümünde metinden hareketle karakterlerin psikolojisini tahlil edebilmemize olanak sağlayan psikanalitik edebiyat kuramı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise Sigmund Freud başta olmak üzere çeşitli psikanalistlerin anne ve kız ilişkisi hakkındaki kuramlarına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde Peride Celal'in ele aldığımız sekiz romanı kuramlar ışığında incelemeye tabii tutulmuştur. Üçüncü bölümde açtığımız “Nasıl Olursam Olayım Yeter Ki Annem Gibi Olmayayım” ve “Tutsak Çocukluk” adlı alt başlıklar özellikle Freud, Klein ve Jung'un kuramları çerçevesinde şekillenmiş, “Yeterince İyi Anneler” adlı alt başlık Winnicott'ın kuramını baz almış ve son olarak “Kuşaklar Arası” adlı alt başlık Abrevaya, Horney ve Cournet-Janin gibi anne ve kız ilişkisinde kuşaklar arası bir boyuta dikkat çekerek önceki kuşağı da hesaba katan çeşitli psikanalistlerin kuramları çerçevesinde açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMI

1.1 Psikanalitik Açıdan Sanat ve Sanatçı

İnsanlık tarihi kadar eski olan edebiyatın psikanaliz ile ilişkisi çok eskilere dayanmaz. İnsan davranışlarının sebebini bilinç kavramı etrafında sorgulayan psikoloji bilimi yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Sigmund Freud'un geliştirdiği kuramla bilinçdışına yönelmeye başlar.

Freud kendisinden çok daha yaşlı olan Bruer'den öğrendiği duyguların boşalmasına imkan sağlayan ve hastaya katarsis yaşatan hipnoz yönteminden etkilenip ilerleyen yıllarda “*serbest çağrışım*” adında yeni bir yöntem geliştirir. Bu yöntemle hastaya uyanırken hiçbir ahlaki kural veya düşünce sistemine bağlı kalmaksızın özgürce konuşabileceği bir alan açılır ve böylece kişi bilinçdışındaki malzemeyi dışa aktarabilir. “*Freud ruhsal yapıyı bir buzdağına, buzdağının suyun üzerinde kalan küçük bölümünü bilinç bölgesine, suyun altında kalan büyük bölümünü ise bilinçdışına benzetmiştir.*”¹² Dolayısıyla sadece bilinci açıklamaya çalışmak insan davranışlarını anlamada yetersiz kalacaktır. İnsan zihnini bilinç öncesi, bilinç ve bilinçdışı şeklinde bölümlere ayıran Freud “*topografik kişilik kuramı*”nı geliştirir. Zamanla bu kuramın yetersizliğini fark eder ve 1923 yılında yayımlanan *Ego ve İd* adlı kitabında “*yapısal kişilik kuramı*”nı açıklar. Bu kurama göre insan davranışlarının zihinsel boyutu üç ana başlıkta incelenebilir. Bunlar id, ego ve süperegodur. İd topografik kuramın bilinçdışına karşılık gelen kısmıdır. Bu bireyin içinde bastırdığı duygularıdır. Duygulara dayalı olduğu için burada mantık aranmaz. İdde esas olan ilke haz ilkesidir. İnsan benliğinin kara deliğini oluşturan ide egonun tam tersi olarak gerçeklik değil bilinmezlik hakimdir. Gerçeklik ilkesi olmadığından neyin doğru neyin yanlış olduğu, toplumsal kurallar, ahlak, din vb. gibi hiçbir kavram id tarafından değerlendirilmez. Onun benimsediği iki olgu vardır; cinsellik ve saldırganlık. Dini literatürde id bireyin

¹² Engin Gençtan, **Psikanaliz ve Sonrası**, Metis Yayınları, İstanbul, 2022, s.23-24.

hayvani nefsi ile açıklanabilir. Açlık, barınma, cinsellik gibi insana sadece tatmin duygusu yaşatan ve sürekli haz talep eden isteklerdir bunlar. Ne kadar çok tanım yapılmak istenirse istensin idi tanımlamak zordur çünkü id insan ruhunun karanlık tarafıdır.

“İd kaotik bir yapıdır, örgütlülüğü yoktur, dürtülerin gücünden gelen enerji ile doludur, haz ilkesi doğrultusunda sürekli dürtüsel boşalım içindedir. İde mantıksal kurallar uygulanamaz. Birbirleri ile çelişen hatta zıt dürtüler yan yana varlıklarını sürdürebilirler. İdde zaman kavramı yoktur. Zamanın geçmesi erteleme gibi kavramlar id için bir anlam taşımaz. Kuşkusuz idin değer yargıları da yoktur.”¹³

Freud yazar kişinin ortaya koyduğu eserlerin kaynadığını da idde bulur. Ona göre yaratma serüveninde yazar içinde bastırdığı duyguların kalem ile boşaltımını yapar. Hayal alemi ile gerçek dünya arasında yazma edimini gerçekleştirmeye çalışan yazarı bir nevi sinir hastasına benzeten Freud yaratıcılık eylemi ile cinsellik arasında bağ kurar. Şüphesiz ki psikoloji bilimi ortaya çıkmadan önce de yazarların metinlerini anlamlandırma üzerine türlü metotlar kullanılıyordu. Ama psikoloji biliminin ortaya çıkışı ve Sigmund Freud ile birlikte bilinçdışı kavramına yönelim psikanalizin edebi metinleri anlamlandırma ve açıklamasına katkı sağlamıştır.

Bir birey olarak yazarın yaratma sürecinin psikanaliz çerçevesinde ele alınmasında Sigmund Freud’un önemi büyüktür. Freud’un bir psikanalist olarak sadece kendi alanında değil edebiyat alanında da ciddi okumalar yaptığı ve bilgi birikiminin fazla olduğu bilinir. Psikanalizi sadece psikolojik rahatsızlığı olan kimseler üzerinde değil edebi metinlere de uygulayabilmesi açısından Freud öncüdür. O sadece edebi eserlerle de ilgilenmeyip sanatın resim, heykeltıraşlık gibi diğer alanlarına da ilgi duymuş sanat ve sanatçı üzerine türlü görüşler ortaya koymuştur. Bu açıdan Freud’un “*Sanat ve Sanatçılar Üzerine*” adlı eseri çok önemlidir. O, Michelangelo’nun Musa heykelini haftalarca incelemiş, Leonardo Da Vinci’nin birçok eseri üzerinden sanatçı ile ilgili saptamalarda bulunmuştur. Böylece hem sanatçı hem de sanat eserine ışık tutmaya çalışmıştır.

¹³ Akvardar ve Diğerleri, **Psikanalitik Kurama Giriş**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.60.

Eski zamanlardan beri sanat ve sanatçının yaratma eylemi merak konusu olmuştur. Eski çağlarda sanatçının ilham için Tanrılardan medet umduğu, ozanların bir nevi vecd içinde kendinden geçtiği ve akla dayanan bir iş yapmadığı bilinirdi. Öyle ki bu zamanlarda sanatçılara “deli” veya “kafadan eksik” gözüyle bakılmış, aynı düşünce peygamberler, mucitler ve dervişler içinde geçerli olmuştur.

“Romantik çağda bu ilham görüşü dinsel örtüsünden sıyrılarak doğal bir açıklamaya yönelir. Sanatçı yine ilhamla yazan bir adamdır, teknik ve bilgi bu işe yetmez; ne var ki, artık ilham sanatçıya dışarıdan gelen ve ona egemen olan bir güç olmaktan çıkar ve yavaş yavaş sanatçının kendi içinde, ama bilincinin dışındaki bir kaynaktan fişkırdığı kanısı yer alır.”¹⁴

Yazar kişinin türlü istek ve arzuları vardır ama toplum içinde yaşayan bir birey olduğundan bu istek ve arzular dış gerçekliğe de uymak zorundadır. Buna uygun olmayan arzu ve istekler tatmin edilemez dolayısıyla üzeri örtülür veya bastırılır. Bu bastırılan istekler hayal kurma yolu ile gerçekleştirilebilir. Freud’a göre sanatçı bu hayallerini eserine yansıtarak tatmin duygusunu yaşayabilir. Sanatçı dışında eseri okuyan okuyucu da eserde kendi bastırılmış arzu ve isteklerinden yansımalar görebilir. Bu durumda okuyucu okuduğu metin aracılığıyla kendi itkilerinden haz duyar.

Yaratı eylemini, çoğu psikolog bir ‘edebi rahatlama’ (katharsis) ya da ‘bilinç-hafıza mastürbasyonu’¹⁵ olarak görmüşlerdir. “*Bilinç boşalımı ve rahatlama, entelektüellerin yoğun ve yorgun zihinlerinin bir dışavurumudur.*”¹⁶ Yazar bilinçaltındaki malzemeyi kalemi aracılığıyla dışarı boşaltabilen kişidir. Böylece yazarın gerçek dünyada tatmin edemediği ve bilinçaltının derinliklerinde kaybolmuş tüm arzu, istek ve düşünceler edebi eser aracılığıyla gün yüzüne çıkacak ve yazar dış dünyada tatmin edemediği itkilerini sanatsal faaliyet yoluyla tatmin etmeye çalışacaktır.

¹⁴ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.150.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Akış, **Suç ve Ceza**, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 1992, s.40.

¹⁶ Ahmet Sarı, **Psikanaliz ve Edebiyat**, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008, s.67.

Freud'un sanatçılar hakkındaki bir diğer görüşü onları çocuğa benzetmesidir. Aslında sanatçı veya yazar ne kadar büyürse büyüsün çocuk olma bilinci her daim içindedir. Bu konu hakkında Freud *“Sanat ve Sanatçılar Üzerine”* adlı kitabında şunları der: *“Acaba sanatsal etkinliğin ilk dışavurumlarını daha çocuklarda aramaya kalkmakla doğru bir iş yapmış olmaz mıyız? Çocuğun en sevdiği ve üzerinde en çok durduğu uğraş oyundur. Belki şöyle söyleyebiliriz: Oyun oynayan bütün çocuklar, oynadıkları oyunlarla kendilerine özgü bir dünya yaratır; daha yerinde bir deyişle, yaşadığı dünyanın nesnelerini kendi beğenisine uygun olarak kurduğu yeni bir düzen içine yerleştirir, böylece tıpkı bir sanatçı gibi davranır.”*¹⁷

Freud çocuğun oynadığı oyun ile yaratma edimi arasında bir ilişki kurar. Ona göre henüz bilinç kavramı tam gelişmemiş çocuk bilinçdışının yani idin etkisinde oyunlar kurar ve sanki gerçekmişçesine bu oyunları ciddiye alır. Bir yandan dış dünyadaki gerçek malzemeyi bir yandan da kendi hayal dünyasındaki malzemeyi harmanlayarak oyunlar yaratan çocuk, gerçek hayattan aldığı malzemeyi kendi hayal gücüyle kurmaca evrene yansıtarak edebi eser haline getiren sanatçıya benzer.

Birey çocukluktan yetişkinliğe geçtiğinde artık oyun oynamayı bırakır. Kişiye haz veren bu eylemin bitişi onda yeni bir şeye yönelim ihtiyacını doğurur. Oyun oynamayı bırakan kişi düşlemeye başlar. Freud sanatçıyı gündüz düşü gören kimseye, sanat yaratısını da gündüz düşünceye benzetmiştir.

Freud'un öğrencisi daha sonra rakibi olan Carl Gustav Jung'a göre ise yaratıcılık iki durumda ortaya çıkar. Bunlardan birincisi psikolojik, ikincisi “esinle gelen imgeye” (vision) dayalı yaratıcılık türleridir. Psikolojik yaratıcılıkta malzeme insan bilincinden gelir ve bu tür etkinlikler ve ürünler insan anlayışının sınırları içinde kalır.¹⁸ Jung'un daha çok üzerinde durduğu esinle gelen imgeye dayalı yaratıcılıktır. Burada malzeme kolektif bilinçdışından gelir. Bu aslında yaratı eyleminde Freud'un bilinçaltını baz almasından çok da farklı değildir. İkisi de bilinçaltının varlığını kabul

¹⁷ Sigmund Freud, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, Çev. Kamuran Şipal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.223.

¹⁸ Oğuz Cebeci, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2022, s.122.

eder ancak Freud'dan farklı olarak Jung'un üzerinde durduğu şey arketip kavramıdır. Arketipler algıyı ve duygulanımı belirler, benliğin altyapısını oluşturur. Jung'un tanımladığı arketipler arasında en merkezi yeri “kendilik” ya da “benlik” olarak nitelendirilen arketip alır. Benlik insan ruhunun bütünlüğü, rüyalarda görülen imgelerin kaynağıdır.¹⁹ Jung'un görüşleri Freud'a nispeten dönemin sanat-edebiyat çevrelerinde daha çok yer bulmuş ve daha az eleştirilmiştir.

Sanat yapıtı ve sanatçı hakkında önemli görüşler bildiren Otto Rank, Freud'un aksine sanatçının nevrotik bir kişi olduğu görüşüne katılmaz ve bunu nevrotik kişilik ile sanatçının ruhsal durumunu karşılaştırarak açıklamaya çalışır:

“Nevrotik, güdülerinde aşırı derecede kontrol kurmaya çalışan bir bireydir; yaratıcı kişilikteyse iradenin rolü daha baskındır, kişi içgüdülerinden kaynaklanan malzemeyi yaratıcı bir etkinlikte bulunmak için dönüştürebilir.”²⁰

Diyebiliriz ki nevrotik kişi geçmişte yaşadığı travmaları aşarak bunları eserine malzeme haline getirebilirse ancak sanatsal faaliyette bulunabilir. Sanatçı ile nevrotik bireyin özdeş olmadığını savunmasına rağmen onların arasında bir bağ olduğunu ise tamamen reddedemez. Ayrıca Rank sanatçının sanat eseri sayesinde ölüm korkusundan kurtulduğunu söyler. Her bireyin içinde ölüm ve yaşam dürtüsü vardır. Sanatçı ölümlü olduğunu bilir ancak sanatsal faaliyet aracılığıyla ölümsüzlük peşinde koşar. Ona göre sanat yapıtı ölümsüzlüğünün somut bir ifadesi olabilir. Otto Rank'ın bu görüşü tartışmalı olmakla birlikte, sürekli olarak yeni bir eser verme gayretinde olan sanatçının bunu ölüm korkusu veyahut ölümsüzlük isteğiyle yaptığı düşünülebilir.

Adler'e göre, “yazarlar, toplumun geleceğini önceden sezme kabiliyeti olan sıra dışı insanlardır.”²¹ Psikanalitik edebiyat eleştirisinin önemli isimlerinden olan Ernst Kris ise yaratıcılık ve yazar hakkındaki görüşlerinde Freud'un kuramını geliştirmiştir. Yaratıcılığı “*egonun hizmetinde bir gerileme*” olarak tanımlayan Kris, gündüz düşlerini ele alarak yazar kişinin geçmişte yaşadığı travmatik bir olayı gündüz

¹⁹ A.g.e., s. 227.

²⁰ A.g.e., s.125.

²¹ İsmet Emre, **Edebiyat ve Psikoloji**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s.149.

düşüne dönüştürdüğünü, bunu oyunlaştırarak sanatsal alanda ifade ettiğini, edebi eserde kurgulanan bu olayların aslından uzaklaştığını ifade etmiştir. Yaratıcı faaliyetin çocukluktan geldiğini düşünen Phillis Greenacre yaratıcı kişilerin dört özelliğinden söz eder:

- “1) Bu kişiler duyu izlenimlerine karşı ortalama insandan daha duyarlıdır.
- 2) Değişik uyaranlar arasındaki ilişkileri kavrama açısından olağandışı bir kapasiteleri vardır.
- 3) Alışlagelmişten daha kapsamlı ve daha derin bir duygudaşlık kurma yeteneğine sahiptirler.
- 4) Dış dünyaya “yansıtma” yaparak kendilerini ifade etmelerini sağlayacak zihinsel donanımları iyi işler durumdadır.”²²

Lionel Trilling ise 1945 yılında yayımlanan “*Sanat ve Nevroz*” adlı yapıtında sanatçının bazı olayları ve düşünceleri normal insandan daha yoğun yaşadığını kabul etse de sanatçı ve nevroz arasında kurulan bağın doğru olmadığını düşünür.

Psikanalizin sanat ve sanatçı hakkındaki türlü görüşleri yazar ve edebi eseri anlamlandırma açısından çok önemlidir. Sanatçı ilhamını kendinden alır. Yazar kişi dış dünyadan ne kadar etkilenirse etkilensin bu etkiler onun kendi süzgecinden geçerek yazıya dökülür. Eser yazarın bilinç, bilinçdışı ve bilinçaltındaki zihinsel faaliyetlerinin ürünü olarak görülebilir. Bu noktada yazar kişinin arzu ve duyguları, geçmişte yaşadığı travmalar, ebeveynleriyle kurduğu ilişki, başından geçen psişik olaylar önemli olacaktır. Yaratma faaliyeti söz konusu olduğunda yazarın bilinçdışında bulunan ilham bazen kendiliğinden ortaya çıkarken bazen de türlü ritüellerle ortaya çıkabilir.

“Schiller çalışma masasında çürük elmalar saklar, Balzac yazmaya otururken keşiş cübbesi giyermiş. Proust ve Mark Twain gibi birbirinden çok farklı yazarlar, “yatar durumda” düşünür; hatta yatakta yazarlarmış. Ayrıca kimi sanatçılar, yazma eylemine başlarken sessizlik ve yalnızlık ister kimi yazarlar da aile ortamında veya bir kafede arkadaşları içerisinde yazmayı severler. Bütün gün uyuyup gece çalışan yazarlara dair örneklerle de karşılaşırız. Belki de çalışmak için geceyi (tefekküre dalmanın, rüyanın ve bilinçaltının zamanını) bekleme, romantizmin başlıca geleneklerinden biridir; buna karşılık sabahın erken saatlerini (çocukluğun tazeliğini) yücelten başka bir romantik geleneğin varlığını da unutmamalıyız. Bazı yazarlar da şairlik damarının en çok sonbahar başları ile ilkbahar başları arasında kabardığına inanan Milton’ın yaptığı gibi ancak belli mevsimlerde yazabildiklerini söylerler.”²³

²² Cebeci, a.g.e., s.141.

²³ Rene Wellek ve Austin Warren, **Edebiyat Teorisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s.109.

Tüm bunlara rağmen bazı yazarlar ister gece ister gündüz, ister yalnız ister kalabalıklar içinde, ister belli mevsimlerde yazabildiklerini söylesinler yazar kişinin yaratma süreciyle ilgili henüz tam bir netlik sağlanabilmiş değildir.

1.2 Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi

Edebiyat ve psikoloji bilimi her ikisi de insanı ele almaları bakımından ortaklık gösterir. Her iki dalda insanın davranışları, düşünceleri, duyguları, istek ve arzuları üzerine yoğunlaşır. Psikoloji bilimi bunu nesnel olarak yaparken edebiyat ise insana daha öznel bir pencereden bakmaktadır. Bu iki ayrı dalın bir araya gelerek psikanalitik edebiyat kuramının gelişmesinde, edebi eserlerin psikanalitik yöntemlerle incelenebileceğine öncü olan kişi Sigmund Freud olmuştur. Psikoloji ve edebiyat karşılıklı olarak birbirini etkilemiş ve birbirlerinin gelişmelerine katkı sağlamıştır.

Psikanalitik edebiyat eleştirisinde edebi eser üç farklı şekilde ele alınabilir: İlki metinden hareketle yazarın psikolojisinin incelenmesi, ikincisi edebi metinde yaratılan karakterlerin analiz edilmesi ve böylece metni anlamlandırmaya fayda sağlanması ve son olarak da metnin okurda yarattığı psikolojik izlerin incelenmesidir.

Freud'un psikanaliz kuramının en önemli ilkesi haz ilkesidir. İnsan davranışlarının temelinde de bu ilke yatar. Edebiyat ve edebi eser de okuyan kişiye haz verir. Freud'a göre insan kimi istek, arzu ve dürtülerini egonun savunma mekanizması sayesinde baskılayarak bilinçdışına gönderir. Bilinçdışında var olan bu dürtüler belli şekillerde dışarı atılarak rahatlama sağlanmalıdır. Yaratıcılık ve yazma ediminin yazara bir nevi katarsis yaşattığını ve bilinçdışında saklı kalan malzemenin toplum, ahlak, din vb. gibi unsurların boyunduruğundan çıkarak edebi faaliyete dönüşmesi yazara büyük bir haz verir. Yazar bu hazzı yaratma edimi sayesinde yaşarken eseri okuyan okur da kendi istek, arzu ve dürtülerini okuduğu metindeki karakterlerle özdeşim yaparak tatmin edebilir. Yazar bilinçdışında bastırılan ve toplum tarafından uygun görülmecek duygu, düşünce ve davranışlarını edebi metindeki karaktere yansıtırken hem kendi haz alır hem de okuduğu metindeki karakterle benzer dürtülere

sahip olduğunu fark eden okur kendi hazzını düşsel ortamda tatmin edip doyuma ulaşabilir.

Freud sanatçıları nevrozlu bireyler olarak görmektedir. Nasıl ki psikoloji bilimi insanların davranışlarını açıklamada bilinçdışına yönelip türlü metotlarla hastalıkları tedavi ediyorsa edebi metnin yazarı da bir sinir hastası gibi ele alınıp incelenebilir. Yazarın çocukluğundan yazma faaliyetine kadar olan her şey edebi metni anlamlandırmada birer ipucu olmaktadır. En nihayetinde her metin bir yazarın ürünüdür ve yaratıcısından tamamen kopamaz. Yani edebiyat araştırmacısı eserden hareketle yazarın psikolojisini aydınlatmaya çalışabileceği gibi yazardan yola çıkarak edebi eseri anlamlandırmaya çalışabilir. Freud'un Dostoyevski üzerine yaptığı çözümlemeler yazardan hareketle edebi metni daha iyi anlamlandırma konusunda önemli bir örnektir diyebiliriz. *"Freud, Dostoyevski'nin gerçek hayattaki alışkanlıkları, düşünceleri, duygulanımları, bilgi ve birikimlerinden hareketle onun eserlerini ele almış ve gerçeğe daha yakın yorumlar üretmiştir."*²⁴ Burada Freud, Dostoyevski'nin kişilik yapısını dört farklı gruba ayırır. Bunlar yaratıcı bir sanatçı, nevrotik, ahlakçı ve günahkar bir kimsedir. Freud, Dostoyevski'nin yapıtlarında zorba, canı, bencil tipleri özellikle seçmesini bunları aslında kendi ruhunda da barındığı şeklinde açıklar. Ayrıca kumar bağımlılığı olan Dostoyevski'nin bu sorununun yankıları *"Kumarbaz"* adlı romanında açıkça görülür. Onun bu bağımlılığı hem yazarın biyografisini anlamlandırmaya da hem de romanın daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada psikoloji biliminin edebiyat metnine olan katkısı yadsınamamaktadır. Freud'a göre:

"Dostoyevski oyuna oturdu mu üzerindeki bütün parayı kaybetmeden rahat edemez, oyunu kendini cezalandırmasını sağlayan bir araca dönüştürür. Artık kumar oynamayacağı, falan ya da filan gün oyuna oturmayacağı konusunda genç eşine sayısız kez söz vermiş ama eşinin açıkladığına göre hemen hiçbir vakit sözünü tutmamıştır. Kumardaki kayıplarıyla gerek eşini gerek kendisini alabildiğine büyük bir yoksulluk içine sürüklemiş ve bu onun için patolojik bir doyum kaynağı olmuştur. Karısının karşısında kendini küçük düşürüp hırpalamış, karısının kendisini küçümsemesini ve böyle bir adamla evlendiği için pişmanlık duymasını istemiş ve vicdanına çöken yükü böylece attıktan sonra yeniden eski hayatına geri dönmüştür. Dostoyevski'nin genç eşi kendisini bu duruma alıstırmış çünkü gerçekte tek kurtuluş umudu

²⁴ Emre, a.g.e., s.317.

gözüyle baktığı kocasının sanat çalışmalarının ellerindeki avuçlarındakini kaybedip ne var ne yok rehine yatırdıktan sonra her zamankinden daha verimli bir düzeye ulaştığını sezmiştir.”²⁵

Freud’un bir diğer önemli çalışması da Leonardo Da Vinci üzerine yaptığı biyografik çözümlemelerdir. Burada da Freud eserden hareketle yazarın ruh dünyasını aydınlatmaya çalışan bazı görüşlerini bildirmiştir. Nasıl ki Freud bu çalışmasında Mona Lisa’dan hareketle eserin yaratıcısı hakkında önemli yargılarda bulunmuşsa edebiyat araştırmacısı da psikanalizden faydalananarak incelediği bir edebi metnin yazarı hakkında önemli ipuçları yakalayabilir. Psikanaliz, edebi metin ve yazarları daha iyi anlayabilme konusunda yön gösterici olabilir.

Freud nereye gittiyse ondan önce bir şair ya da yazarın orada bulunduğunu düşünür. Aslında Freud’dan önce şairler ve yazarlar onun söylemek istediklerini söylemeye çalışmış o da bunları kurumsallaştırmıştır denilebilir. Verdiği bir mülakatta Freud bunu açıkça belirtmiştir: “*Benden önce şairler ve filozoflar zaten bilinçdışını keşfetmişti, ben yalnızca bilinçdışının incelenmesini sağlayacak bilimsel yöntemi keşfettim.*”²⁶ Bu konuya dikkat çeken Harold Bloom “*Batı Kanonu*” adlı eserinde Freud’u Shakespeare üzerinden okur ve Freud’un kuram ve görüşlerinin özünde Shakespeare’in düz yazıya aktarımı olduğunu iddia eder. Freud’un kendi *Hamlet*’ini *Rüyaların Yorumları* kitabında; *Kral Lear*’ını *Cinsellik Kuramı Üstüne Üç Deneme*’de; *Othello*’sunu *Ketlemeler, Semptomlar, Endişeler* adlı kitabında; *Macbeth*’ini *Beyond the Pleasure Principle* adlı eserinde yazmış olduğunu belirtir. Ona göre “*Shakespeare psikanalizi icat etmiş, Freud ise onu sistemleştirmiştir.*”²⁷

Freud öncelikle kendisinde belirlediği anneye karşı ilk cinsel yönelim ve babaya duyulan nefret duygularını sanatçıların eserlerinde işlemiş olduklarını fark eder. Sophokles’in Kral Oidipus adlı eseri bu duyguların en önemli destekleyicisi olmuş ve eserin adı kuramla özdeşleşmiştir. Oidipus’un yazgısı babasını öldürüp annesi

²⁵ Freud, **A.g.e.**, s.238-239.

²⁶ Adam Phillips, **Hep Vaat Hep Vaat: Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine Denemeler**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s.28.

²⁷ Harold Bloom, **Batı Kanonu**, Çev. Çiğdem Pala Mull, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.342-343.

ile evlenmektir. Bu kehaneti öğrenen Thebai kentinin kralı olan baba Kral Laios, Oidipus'u bir çobana teslim eder. Bebeğe acıyan çoban onu çocukları olmayan bir kral ve kraliçeye verir. Yıllar sonra kendi hakkındaki kehaneti öğrenen Oidipus gerçek sandığı anne ve babasından uzaklaşmak için yaşadığı yerden kaçır. Bu kaçış sırasında gerçek babası olan Kral Laios'u kehanette anlatıldığı gibi öldürür. Thebai kentine gelir, burada bir canavar halka zor günler yaşatmaktadır. Canavarı alt eden Oidipus bu kente kral olur ve dul kalan kraliçe İokaste ile evlenir. Yani kehanet gerçekleşmiş Oidipus kendi babasını öldürüp annesi ile evlenmiştir.²⁸

Freud döneminde çokça eleştirilen cinselliğin çocukluktan itibaren başladığı konusundaki görüşlerini desteklemek için çocuk cinsel gelişimi üzerine türlü çalışmalarda bulunmuştur. Bu fikir dolayısıyla kendi çocukluğunu sorgulamaya başlayan Freud 1897 yılında arkadaşı Wilhelm Fliess'e yazdığı mektupta "*Anneye aşık olmayı ve babayı kıskanmayı kendimde de buldum ve şimdi bunu isterik yapılı çocuklarda olduğu kadar erken olmasa da, erken çocukluk için genel bir olay olarak kabul ediyorum.*"²⁹ der. Freud çocuğun cinsel gelişimini beş döneme ayırır. Bunlar; oral dönem, anal dönem, fallik dönem, gizil(latent) dönem ve genital dönemdir. Freud, fallik dönem adını verdiği dönemde çocukların karşı cinsten ebeveyne duyduğu cinsel yönelim ve bunun dolayısıyla kendi cinsinden olan ebeveyne duyduğu düşmanca tutumdan bahseder. Ayrıca bu dönemin önemli bir gelişmesi kız ve erkek çocuğun cinsiyet farklılığını öğrenmesidir.

Her iki cinsten çocuk için de ilk sevgi nesnesi annedir. Anne çocuğu besleyen, ilgi gösteren ve tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir sevgi nesnesi olması dışında aynı zamanda çocuk için ilk cinsel objedir. Oidipus kompleksi kız ve erkek çocukta birbirinden farklı gerçekleşir. Erkek çocuk anneye kurduğu ilişki de üçüncü bir kişi olarak gördüğü babadan nefret eder ve onun bu ilişkiden çekilmesini ister. Bu dönemde erkek çocuk babayı anne ile arasına giren bir düşman gibi görür. Oidipus kompleksinin sağlıklı bir şekilde tamamlanması erkek çocuğun anneden vazgeçip baba

²⁸ Detaylı bilgi için bkz: Sophokles, **Kral Oidipus**, Çev. Bedrettin Tuncel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

²⁹ Sigmund Freud, "Freud'dan Fliess'e Mektuplar", Cogito Yüz Yılın Psikanalizi/S.9 (1996):58.

ile özdeşleşmesi ile mümkündür. Bu da erkek çocukta kastrasyon korkusu ile gerçekleşir. Bu dönemde annenin cinsel organının kendisinden farklı olduğunu anlayan çocuk kendi cinsel organının hadım edilebileceği endişesini yaşar. Erkek çocuk annesine duyduğu cinsel yönelim dolayısıyla babasının onu hadım edebileceğini düşünür ve ilk cinsel yönelimi olan anneden vazgeçer. Artık erkek çocuk penise sahip olan babaya hayranlık beslemeye ve onunla özdeşleşmeye başlar. Kız çocukta ise durum daha farklıdır. Cinsiyet farklılığını anlayan kız çocuk ona bir penis veremediği gerekçesiyle ilk sevgi nesnesi olarak gördüğü anneden uzaklaşır ve penise sahip olan babaya yönelir. Penis her iki cinsten çocuk için de gücün simgesidir. Freud kız çocuğunda oluşan penise sahip olamamanın yarattığı düş kırıklığını penise imrenme olarak tanımlamıştır. Kendisine bir penis verebileceğini düşünen kız çocuk sevgisini babaya yöneltir ve anneye duyduğu kızgınlık artar. Anneden nefret eden kız çocuk onunla rakip konuma gelir. Freud'a göre kız çocukta Oidipus kompleksinin sona ermesi, babaya yönelik cinsel isteklerin ve kendisine penis (ya da bebek) verileceği beklentisinin gerçekleşmemesinin yarattığı engellenme ve düş kırıklığıdır. Babaya yönelik sevgi giderek yerini, babanın sevgisinin ve verdiği çocukların gerçek sahibi olan anneye özdeşleşmeye bırakır. Bu dönemde kız çocuk, erkek çocuğun organını yitirme kaygısından farklı olarak, babasının sevgisini yitirmekten korkar.³⁰

Psikanalizin edebiyat başta olmak üzere diğer sanat dallarından da sıklıkla faydalandığını söylemiştik. Bu faydalanmanın en önemli göstergelerinden biri de Oidipus, Elektra kompleksi gibi bazı psikanalitik olaylara isim olarak verilmesidir. Psikanaliz edebiyatın insanla kurduğu bağı önemsemiş, kurmaca dünyadaki karakterleri gerçek hayattaki hastalar gibi ele almış ve kendi kuramlarının gelişmesine fayda sağlamıştır. Psikoloji bilimi de edebiyata özellikle roman ve hikaye gibi türlerde tasnif yaparken karakterlerin duygu durumları, iç dünyaları hakkında belli psikolojik görüşlerle desteklenerek detaylı incelemeler yapılması konusunda katkı sağlamıştır. Freud'un 1907 yılında Wilhelm Jensen'in *Gradiva* adlı eserine yaptığı inceleme psikanalizin bir edebi eseri kapsamlı olarak ele almasının ilk ve önemli bir örneği olmuştur. Freud eseri psikiyatrik bir vaka gibi ele alıp öyle incelemiş, kitabın ana

³⁰ Geçtan, a.g.e., s.40.

karakterinden yola çıkarak mitoloji, arkeoloji, edebiyat ve psikolojinin bir arada kullanıldığı bir inceleme yapmıştır. Sadece Gradiva'yı değil Dostoyevski ve Shakespeare'in yarattığı bazı karakterleri de incelemeye tabii tutan Freud, yazarların yargılarını önemser, onları müttefikleri gibi görür. Ona göre yazarlar psikoloji konusunda sıradan kişilerin ilerisindedir. Çünkü onlar gökyüzü ve yeryüzü arasında okul bilgilerinin hayalinden bile geçiremeyeceği pek çok şeyi bilirler.³¹

Psikanalitik edebiyat eleştirisinde önemli bir isim olan Norman N. Holland'a göre edebiyat bir tür oyundur. Kişi geçmişinde rahatsız olduğu bir şeyi sanatsal ürün aracılığıyla ifade eder. Okur da yazarinkine benzer deneyimlerini edebi eser aracılığıyla yeniden ve tatmin edici bir biçimde yaşar.³² Edebi eserin altında yatan anlamı bulabilmede psikanalitik eleştirinin önemine vurgu yapan Holland edebi yapının merkezindeki fantezilerin keşfedilmesinin ancak psikanaliz yoluyla olabileceğini düşünür. Bu keşif ile karakterlerin duygu ve davranışlarını açıklamada kolaylık sağlanabileceği gibi yazarın yaşam öyküsünde çok derin detaylara ulaşılması da mümkün olabilir.

Edebiyatın işlevinin fantezilerin yetişkinlik çağında geçerli olacak biçimde anlama dönüştürülmesi olduğunu düşünen Holland çocukluktan itibaren geçirilen gelişim evrelerinin edebiyat metnine nasıl yansıdığına dikkat çeker. Örneğin oral dönem edebi metinlerde “çok güçlü dışı karakterler” ve “temel güven” konusuyla ilgilidir. Özellikle fantastik metinlerin bu dönemle ilgisi olduğunu varsayan Holland bu tür metinlerde yazarın okuyucuyla oral bir birleşme gereksinimi içinde olduğunu gösteren unsurlar kullandığını düşünür. Özellikle yiyecek temaları bu dönem açısından önemli sayılabilir. Anal dönemdeyse çocuğun dışkısını yapmak ve tutmak arasındaki ikilemi metinlerde “karşı koyma ve boyun eğme” şeklinde tezahür eder. Öfke, iğrenme, pislikle ilgili imgeler ve bunun tam tersi olarak hoş koku, saflık, tatlılık gibi imgelere dönüşüm, kulak anüs eşitlemesinin yapılması ve buna bağlı olarak sesin ve müziğin bu dönemle ilişkilendirilmesi söz konusu olur. Üretral dönem ıslaklık,

³¹ Freud, **a.g.e.**, s.251.

³² Cebeci, **a.g.e.**, s.180-181.

boğulma ve ateş gibi imgelerde kendini gösterirken fallik dönem ise cinselliğin ön planda olduğu fantezilerin gösterimi olarak karşımıza çıkabilir.³³

“Edebiyat ve Psikoloji” adlı kitabında İsmet Emre *“Edebi eserlerin karmaşıklığı, aşkınlığı ve tanımlanmazlığı onun psikolojik ögesinden yani doğrudan insan ruhuna bağlı oluşundan kaynaklanmaktadır.”*³⁴ der. Dolayısıyla edebi eseri inceleyen eleştirmen veya edebi eseri okuyan okur hatta edebi eseri üreten yazar kişi insanı anlamlandırma, metni doğru analiz etme, metindeki karakterlerle özdeşleşme veyahut okuduğu metinden haz alma bakımından psikoloji ile haşır neşir olacak, psikoloji bilimi ve psikanalizin edebi metnin kapılarını açma konusunda önemli bir anahtar olduğunu fark edecektir.

³³ Cebeci, a.g.e., s.185-190.

³⁴ Emre, a.g.e., s.267.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİTİK KURAMLARDA ANNE KIZ İLİŞKİSİ

2.1 Sigmund Freud'un Görüşleri

Sigmund Freud 1905 yılında kaleme aldığı “*Cinsellik Üzerine Üç Deneme*” başlıklı makalesinde çocuk cinselliğini ele alırken insanın cinselliğinin ergenlik döneminde ortaya çıktığı savına karşı çıkarak cinselliğin çocukluktan itibaren var olduğunu, anne memesini emme ile başlayan hazzın çocuğun kendi parmağını emmeye, sonrasında kulak memesini çekme isteği gibi belli göstergelerle ispat etmeye çalışır. Her iki cinsten çocuk için tek bir cinsel organın bilindiğini bunun da erkek cinsel organı olduğunu belirten Freud cinsel teklik kuramına dayanan görüşlerini bu makalede ele almıştır.

Cinsiyet farklılığını fark eden kız ve erkek çocuk için durumlar birbirinden farklı ilerler. Her iki cinsten çocuk içinde ilk sevgi nesnesi annedir. Annesinin ve diğer kadınların kendi cinsel organına sahip olmadığını fark eden erkek çocuk büyük bir şaşkınlık ve endişe yaşar. Penis her iki cins için de gücün simgesi olduğu için önemlidir. Cinsiyet farklılığını anlayan erkek çocuk kastrasyon korkusunu yaşamaya başlar. Bu zamana kadar tek arzu nesnesi annesi olan ve üçüncü bir kişi olarak gördüğü babanın aradan çekilmesini isteyen erkek çocuk, babanın onu iğdiş edebileceği endişesiyle anneye olan yöneliminden vazgeçer. Penise sahip olan babaya hayranlık duymaya başlayan ve onunla özdeşim yaşayan erkek çocuk “*Oidipus*” adı verilen kompleksten başarıyla çıkar.

Erkek çocukta oidipustan çıkışta etkili olan iğdiş edilme endişesi kız çocuğun oidipusa girişinde ortaya çıkmaktadır. Önceleri anneye sıkı bir şekilde bağlı olan kız çocuk erkek cinsel organını öğrenmesi ile beraber kendisine bir penis veremediği gerekçesiyle anneye karşı olumsuz duygular beslemeye başlar. Böylece ödipal öncesi dönemde tek sevgi nesnesi olan anneden vazgeçerek penise ve güce sahip olan babaya yönelir. Burada Freud kadında penis hasedinden bahseder. Kızın penis isteğinden vazgeçmesi çok kolay olmaz. Penis arzusu zamanla yerini babadan bir çocuk sahibi

olma arzusuna bırakır. 1924 yılında yazdığı “*Oidipus Kompleksinin Çözülmesi*” adlı makalesinde kız çocuğunun oidipus kompleksinin erkeğe nazaran daha basit olduğunu söyleyen Freud, babadan çocuk sahibi olma (özellikle de erkek çocuk) fantezisinin kız oidipusunun doruk noktası olduğunu düşünür ve bu arzu hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği için kızın oidipus kompleksinden yavaş yavaş vazgeçtiğini söyler.³⁵

İğdiş olma tehlikesiyle oidipus karmaşasına son veren erkek çocuğun aksine kız çocuk kendini doğrudan bu karmaşanın içinde bulur. Ona göre penis eksikliğinin tüm sorumlusu annedir. Dolayısıyla kız çocukta bu dönemde ilk aşk nesnesi olan anneden babaya yönelim gerçekleşir. Babanın sundukları onun için daha cezbedicidir. Önce penis daha sonra bir bebek sahibi olmak küçük kızın hedefleri arasındadır.

Freud’a göre küçük kız iğdiş edilme karmaşasını yaşayamaz çünkü o zaten iğdiş olmuştur. Erkek çocuğun aksine kastrasyon korkusu yaşamayan kız çocukta ödipal üstbenlik eksikliği oluşur. Erkeğinkine göre daha zayıf olan üstbenlik mercii kız çocukta eğitimle veyahut sevilmemeye korkusuyla gelişebilir. Penis hasedi de küçük kızın karakter yapısını şekillendirir ve onu kıskançlığa iter.³⁶

Ödipal dönem öncesi cinsiyet farklılığının anlaşılması sonucunda erkek çocukta olumlu ve üstün duygular yaşanırken kız çocuk hem kendi eksikliğinin hem de kendisi gibi kastre edilmiş bir anneye sahip olmanın hayal kırıklığını yaşar. Dolayısıyla kız çocuk için bu süreç daha travmatik yaşanır ve bunun sonucunda üstbenlik gelişimini zorlaşabilir.

Küçük kızın üstbenlik gelişiminde bazı önemli noktalar vardır. Kendine güvenen benlik, olgun benlik ideali, otonom üstbenlik, kız çocuğunun kendi kadınsılığını kabul etmeyi öğrenmesiyle ve annenin benlik ve üstbenliğiyle özdeşim yapmasıyla sağlanır. Freud’un tanımladığına göre bu sürecin başarıyla gerçekleşmemesi ve ödipal dönemde babaya cinsel sevgi nesnesi olarak yaklaşmayla

³⁵ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine Üç Deneme: Bekaret Tabusu, Kadın Cinselliği, Fetişizm ve Diğer Konular**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2021, s.337.

³⁶ Bella Habip, **Kadınlık, Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s.11-12.

tekrar alevlenen ödipal dönem öncesi çatışmaların çözümlenememesi durumunda üstbenlik gelişimi yetersiz kalır.³⁷ Kız çocuğunun üstbenlik gelişimi için hem ödipal dönem hem de ödipal öncesi dönemde anne ve babanın tavrı oldukça önemlidir. Baba kız çocuğunun agresif davranışlarını bırakmasında, bir penisi olmadığını ve zorla penise sahip olamayacağını kabullendirerek kadınsal tarafa geçişini kolaylaştırmasında önemli bir role sahiptir.

“Freud kadınlarda başlıca korkunun erkekteki gibi kastrasyon korkusu değil, nesnenin sevgisini kaybetme korkusu olduğunu belirtmiştir. Kız çocuğu için nesne sevgisinin kaybı tüm dönemlerde önem taşımaktadır. Ödipal dönem içerisinde kız çocuğun anneye aynılığı ve ondan ayrılmadaki zorlukları nesnenin sevgisini kaybetme korkusunu erkek çocuktan daha fazla yaşamasına neden olabilir. Bir yandan yoğun sevgi kaybı korkusu, diğer yandan öfkeyi işleyebilmekteki zorluklar kız çocuğunun anneye ilişkisinde daha yoğun ambivalans yaşamasına neden olur.”³⁸

Cinsiyet farklılığının anlaşılması sonucunda kız çocukta kendinde eksik olanı var etme mücadelesi görülür. Önceleri kendi içinde görünmeyen bir penise sahip olduğunu düşünerek bu durumla başa çıkmaya çalışan kız çocuk zamanla bunun mevcut olmadığını anlar ve kızda penis hasedi oluşur. Penis bir nevi gücün simgesi olduğundan eksikliği öfke ve hayal kırıklığı gibi duygulara neden olur. Kız çocuğu ilk sevgi nesnesi olan anneden onu eksik bıraktığı gerekçesiyle uzaklaşmaya başlar. Annesinin de penise sahip olmadığını anlayan kız çocuk daha da hayal kırıklığına uğrar ve annesinden tamamen uzaklaşarak penise sahip olan babaya yönelir. Erkek çocuğun aksine sevgi nesnesini değiştirmek zorunda kalan kız çocuk için durum daha da zorlaşmaktadır. Çünkü oidipus erkek çocukta birincil oluşumken kız çocukta ikincildir. Kız çocuk önce anneyi, sonra penise sahip olmayı, penise sahip olamayacağını anladığında da babadan çocuk sahibi olmayı arzular. Burada çocuk isteği penis arzusunun yerine geçer.

Kız çocuğunda babaya yönelim olmadan önce anneye güçlü bir bağ vardır. Bu dönemde baba kız çocuğunun rakibi konumundadır. Ancak bu rekabet erkek

³⁷ Gülgün Alptekin “Kadınlarda Üstbenlik Gelişimi”, Psikanaliz Yazıları: Psikanaliz ve Kadınlık 2/160 (2001):25.

³⁸ Alptekin, “Kadınlarda Üstbenlik Gelişimi”, 22-23.

çocuğundaki kadar yoğun değildir. Oidipus karmaşası kız ve erkek çocukta aynı seyretmemekle birlikte kız çocuk açısından daha karmaşık ve yoğun yaşanmaktadır. Çünkü nefretini baştan itibaren babaya yönelten ve sonunda onunla özdeşleşerek bu karmaşayı başarıyla atlatan erkek çocuğun aksine kız çocuğun nefret duygusu önce babaya daha sonra anneye yöneliktir. 1931 yılında yazdığı “*Kadın Cinselliği*” adlı metinde Freud bu durumu irdeler ve küçük kızın oidipus öncesi dönemde anneyi aşk nesnesi olarak algılamak babayı rakip olarak görmesini kızın eril bir cinsellik sergilemesine ve bu durumun olumsuz oidipus karmaşasına yol açabileceğini düşünür.

Çifte cinselliğin kızda erkekten daha belirgin olduğunu söyleyen Freud, kız çocuğunun bu ilk eril dönemdeki takılmalarının ileride histeri ve paranoyanın temelini oluşturabileceğini ekler. Nesne değişiminden sonra küçük kız anneye karşı yoğun ikirciklilik duyguları beslerken, erkek çocuk bu ikircikli duyguları sadece rakip konumundaki babaya yöneltmiştir. Neredeyse erkek çocuğun annesine karşı hiç bu tür duygular beslenemediğini ileri süren Freud’un bu romantik savı sonraları epey eleştirilecektir.³⁹

Freud oidipus öncesi dönemi erkeğe oranla kadınlarda çok daha önemli görür. Kız çocuk olumlu oidipus aşamasına ulaşamayabilir ve bu durumda “*baba ona rahatsızlık veren rakipten başka bir şey değildir.*”⁴⁰ Kız çocuğu zamanla babayı arzulayan anne ile özdeşleşmeyi başarabilirse ileride kendi kadınsılığı ve anne olabilmesi için gerekli gelişimi de gösterebilir.

Penis eksikliği kız çocuğunda narsistik bir yara oluşturur. Freud, öz saygıda azalmanın ya da öz saygının kaybolmasının, çiftedeğerli yatırım yapılan nesnenin kaybedilmesi sonucu olduğuna işaret eder. Bu durum öz saygıda, aşağılık duygusunun oluşumuna her şeyden daha fazla katkıda bulunan bir hasar, bir yara izi olarak deneyimlenir. “*Ötekinin kaybı, özellikle çocuk tarafından narsistik bir yara olarak deneyimlenir. Çocuk kendisinin yatırım yapılacak ve ötekinin kalmasını sağlayacak*

³⁹ Habip, a.g.e., s.12.

⁴⁰ A.g.e., s.42.

kadar iyi olmadığını hisseder ve kendi değerini düşürür.’’⁴¹ Kız çocuk kendinde eksik bir organ olduğunu fark edince haksızlığa uğramış hisseder ve kendisi de ona sahip olmak ister. Çünkü bu organ ile tamamlanacağı düşüncesi vardır. Bu düşünce dolayısıyla kendini aşağı, erkekleri ise üstün konumda gören kız çocuk kendi cinselliğinden vazgeçebilir, erkeksi bir tutumu ön plana koyabilir ya da babaya yönelerek kendi kadınlığına geçiş yapacak yolda yürüyebilir. Babaya yönelimle birlikte kızıdaki narsistik libido genital bölgeden tüm bedene yönelir ve artık kızın bedeni, güzelliği önem kazanır. Erkek çocuk için penisin eş değeri kız çocukta bedenin bütünü olur. Artık onun için fiziksel güzelliği ve çekiciliği önemlidir. Böylece narsistik yaralanma onarılmış olur. Zamanla kız çocuk kendini ve anneyi aşağılamaktan, erkeksi davranışlardan vazgeçmeyi öğrenir. Artık kendi bedeni ve kadınsılığını kabul ederek kendi üstbenlik gelişimine katkı sağlayabilir.⁴²

Freud’un kızın anneden uzaklaşması ve ondan nefret etmesi konusundaki açıklamalarının en güçlü savı penise atfettiği değerdir. Ona göre kız çocuğu yaşadığı içdiş karmaşasını ömrü boyunca yenemeyecektir.

“İçdiş edildiğini fark etmesi kızın gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Bu durum kız çocuk için olası üç gelişim seyrinden birisine yol açar. Bunlardan biri cinsel ketlenme veya nevroz, diğeri erkeklik kompleksi anlamında bir kişilik değişikliği, sonuncu durum ise normal kadınlıktır.”⁴³

Son olarak 1933 yılında verdiği “*Kadınlık*” adlı konferansta Freud anne ile kız arasındaki özdeşimin iki katmanından bahseder. Bunlardan ilki oedipus öncesi dönemde küçük kızın annesini rol model aldığı ve ona sevgi ile bağlı olduğu katman, ikincisi ise anneden kurtulmaya ve onun babasının yanındaki yerine geçmeye yönelik oedipus kompleksine dayanan katmandır. Kız çocuk için bu iki katmanın da hiçbir zaman tamamen aşılamayacağını düşünen Freud, bir kadının geleceği için belirleyici olan oedipus öncesi sevecen bağlılık evresi olduğunu söyler. Bu evre ileriki

⁴¹ Stavroula Beratis, “Narsisizm ve Nesne Kaybı”, çev. Gözde Luş, Psikanaliz Buluşmaları: Narsisizm 7/382 (2013): 102-103.

⁴² Alptekin, “Kadınlarda Üstbenlik Gelişimi”, 23.

⁴³ Sigmund Freud, **Psikanalize Yeni Giriş Dersleri**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2024, s.171.

yaşamında kadının cinsel ve toplumsal görevlerini yerine getirebilmesi açısından oldukça önemlidir.⁴⁴

Sigmund Freud bazı düşüncelerini geliştirmesine rağmen “kara/karanlık kıta” olarak gördüğü kadınlık konusunda yüzeysel ve eksik kalmıştır. Ayrıca daha basit olduğunu düşünmesine rağmen kız çocuğunun oidipus kompleksini erkeğinki kadar net açıklayamamış, “Elektra Kompleksi”⁴⁵ terimini kullanmayı da reddetmiştir. Kadınlık hakkındaki görüşlerinin eksik ve bölük pörçük olduğunu kendisi de kabul etmiş, *“kadınlar konusunda daha çok şey öğrenmek istiyorsanız, kendi yaşam deneyimlerinizi inceleyin, şairleri dinleyin, ya da bilim daha derin ve daha tutarlı bilgiler verene kadar bekleyin.”*⁴⁶ diyerek karanlık kıtayı aydınlatmayı kendinden sonraki nesillere ve özellikle kadınlara bırakmıştır.

Freud’un kuramı ilk başta erkek çocuk üzerinden açıklayarak geliştirmesi ve bunu neredeyse tamamen kız çocuk üzerine aktarması bakımından diğer psikanalistler tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Kız çocuk ve dolayısıyla kadınlık, annelik konusunda dar bir bakış açısında kalması, kadını *“penisten yoksun, eksik bir varlık”* olarak açıklaması sonraki dönem feministleri ve özellikle kadın psikanalistler tarafından eleştiri yağmuruna tutulmasına sebep olmuştur.

2.2 Melanie Klein’in Görüşleri

Melanie Klein Freud’un ardından geliştirdiği kuram ve görüşleri, *“Nesne İlişkileri”* adı verilen ekolü ile psikanaliz tarihi açısından önemli bir yer edinmiştir. Başlangıç çalışmalarında Freud’un kuram ve görüşlerinden etkilense de ilerleyen yıllarda Freud ve kızı Anna Freud ile yürüttüğü tartışmalar psikanalitik kuramların gelişmesine katkı sağlamıştır.

⁴⁴ Freud, a.g.e., s.179-180.

⁴⁵ 1913 yılında Carl Gustav Jung tarafından kullanılmıştır.

⁴⁶ Freud, a.g.e., s.181.

Freud'un kuramıyla beraber bireyi anlamada çocukluk dönemine gidilmişti, Klein ise bireyi anlamada en erken dönem olan bebekliğe kadar gidilmesi gerektiği görüşünü savunur. Çünkü ona göre insan doğuştan erotik bir canlıdır. Klein kendisini "sadık bir Freud yorumcusu" olarak görse de zamanla Freud'un görüşlerinden uzaklaşmaya ve klasik kurama karşıt görüşler geliştirmeye başlamıştır.

Bireyi anlamada bebeklik çağına kadar geri giden Klein bebeklerin içgüdüsel olarak onları bekleyen annenin varlığından haberdar olarak dünyaya geldiklerini düşünür. Klasik kuramda Freud, bireyi sadece haz ilkeleri bağlamında hareket eden bir varlık olarak ele almıştı. Klein ise bebeğin bir ilişki arayışı ile doğduğunu ve ilişki kurduğu ilk nesnenin anne ve anne memesi olduğunu belirtir. Nesne ilişkileri ekolünün kurucusu sayılan Klein, bireye haz veren nesneyle kurulan ilişkinin temellerine çok önem verir. Çünkü ilerleyen dönemde bireyin yetişkinlik çağına yaşadığı sorunları anlamlandırmada ilk nesneyle yani anneyle kurduğu ilişkiye dönmek gereklidir. Çocuğun dünyasını içselleştirilmiş nesne ilişkileri bağlamında ele alan Klein, çalışmalarında ilk nesneye yani anne memesine büyük önem verir.

Klein'a göre çocuğun dünyası içselleştirilmiş nesne ilişkilerinden oluşur. Bu süreçte içe yansıtılmış nesneler, özdeşleşmeler ve erken fantezi oluşumu yer almaktadır. Çocuğun ilk nesneyle ilişkisine büyük önem veren Klein içe yansıtılan ilksel nesnenin bende güvenli bir şekilde kök salabilirse olumlu bir gelişimin temellerinin atılacağını söyler. İçselleştirilen nesneler zamanla çocuğun benliğinin parçalarını oluşturur.

Klein doğum öncesi duruma duyulan evrensel bir özleminden bahseder. Annenin karnındaki güvenlik duygusu, anne-bebek birliği doğumdan sonra bebekte ilk kaygıyı yaşamasına sebebiyet verir. Kaygının bu ilk biçimi çocuğun anneyle iki yönlü ilişkisinin (iyi meme-kötü meme) çekirdeğini oluşturur.⁴⁷

"Çocuğun memeye ilk ilişkisine bir hüsrana ve doyumsuzluk hakimdir. Çünkü iyi bir beslenme bile doğum öncesi anne-bebek birliğinin yerini tutamaz. Çocuk kendini doğuştan itibaren kötü ve saldırgan nesnelerle dolu olarak algıladığından dolayı dışsal iyi nesneyi yani

⁴⁷ Melanie Klein, **Haset ve Şükran**, Çev. Orhan Koçak ve Yavuz Erten, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s.21.

anneyi içselleştirmeye girişir. Böylece içerdeki kötü nesneleri, dışardaki iyi nesneleri içeri alarak yatıştırmaya çalışır. Annenin varlığından ve sevgisinden emin olma ihtiyacı yaşamın en erken evrelerinde kaygıyı oluşturur. Ayrıca yaşam ve ölüm içgüdüleri arasındaki mücadele ve bunun hem benliğin hem de nesnenin yıkıcı itkilerce yok edilmesine yol açacağı korkusu, bebeğin anneye ilk ilişkilerinde belirleyicidir.”⁴⁸

Sevgi ve nefret arasında doğuştan gelen bir çatışma olduğunu öne süren Melanie Klein, haset ve şükran kavramlarından bahseder. Haset, arzulanan bir şeyin başka birine ait olduğu ve bize değil de ona haz verdiği inancının yol açtığı kızgın bir duygudur. *“Hasetli itki, o istenilen şeyi sahibinden çekip almaya ya da bozmaya, kirlletmeye yönelir. Hasetin kökeni de anneye herkesi dışlayan en eski ilişkide bulunur.”*⁴⁹ Dolayısıyla haset duyulan ilk nesne anne memesidir. Bebek anne memesinin sınırsız süt, doyum ve sevgi verebildiğini ama bunun kendi doyumunu için alıkoyulduğunu zanneder. Bu da bebeğin anneye ilişkisini çarpıklaştırır. Bebek için meme sadece bir besin kaynağı değil ayrıca onu korkulardan, yıkıcı itki ve kaygılardan kurtaran yegâne şeydir.

Yıkıcı itkileri, açgözlülüğü ve haseti hafifleten şey haz ve yol açtığı şükran duygusudur. Bu duygu sevginin çok önemli bir türevidir. Şükranın kökeni bebekliğin ilk evrelerindeki duygu ve tavırlarda bulunur. Bu dönemde bebeğin tek nesnesi annedir. Bu erken bağ bireyin daha sonra kuracağı tüm sevgi ilişkilerinin temelini oluşturur. Şükran, iyi nesneyle ilişkinin gelişmesinde ve aynı zamanda kişinin hem başkalarındaki hem de kendisindeki iyiliği görmesinde etkili bir duygudur.

Bebeğin duyduğu şiddetli haset anneye olan erken evredeki ilişkiyi zedeleyebilir. Besleyen memeye duyulan haset daha yoğunsa tam olarak bir doyum ve memnuniyet oluşmaz. Bu da şükran duygusunun oluşmasını zorlar. Çünkü bebeğin gerçekten memnun olup zevk alması için sevgi yetisinin gelişmiş olması gerekir; bu da şükran duygusunun temelini oluşturan zevk ve memnunlukla ilgilidir. Freud, bebeğin süt emerken duyduğu mutluluğun cinsel doyumun ilk örneği olduğunu söylerken Klein, bunun sadece cinsel bir doyum değil, daha sonra yaşanacak bütün

⁴⁸ Klein, A.g.e., s.22.

⁴⁹ Klein, A.g.e., s.24.

ilişkilerin temelini oluşturan, başka bir insanla bütünleşme duygusunu mümkün kılan tüm mutlulukların temeli olarak görmektedir.⁵⁰

Freud, organizmanın narsistik libidosunu organizmanın kendi kendini yok etmesini engellemek amacıyla ölüm içgüdüsünü nesnelere doğru ittiğini düşünür. Klein'a göre yıkıcı içgüdüsel itkiler tarafından çocukta hissedilen kaygı benlikte iki şekilde gözlemlenebilir. İlki çocuğun içgüdüsel tehlikeden korkusu, yıkıcı itkiler yoluyla kendi bedeninin yok oluşu, ikinci ise bir tehlike kaynağı olarak sadistik duygularının yöneldiği dışsal nesne üzerine olan korkularıdır. Benliğin gelişiminin başlaması, çocuğun annesini ona doyum veren ya da onu doyumdan alıkoyan biri olarak görmesine ve böylece ihtiyaçlarının doyumu ile ilgili nesnenin gücü hakkında bilgi edinmesini sağlar.⁵¹

Çocuğun iç dünyası içselleştirilmiş nesne ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu süreçte içe yansıtılmış nesneler, özdeşimler ve erken fantezi oluşumu yer alır. Nesne ilişkilerini çocuğun dış dünya ile ilişkisini kendi ruhsal dünyasına yansıtması olarak açıklayabiliriz. İçe yansıtma ise çocuğun kendini doğuştan kötü ve saldırgan nesnelerle algılamasından dolayı dışsal iyi nesneyi (bu ilk dönemde annedir) içselleştirmeye girişmesidir. Burada çocuk içerdeki kötü nesneyi dışarıdaki iyi nesneyi içeri alarak yatıştırılmaya çalışır. Böylece içe yansıtma, içsel iyi nesneleri korumaya yönelik bir savunma mekanizmasına dönüşür. İçe yansıtılan ilk nesne anne ve anne memesi olduğundan meme bebeğin benliğinin bir parçası haline gelir. Dolayısıyla bu dönemde anne ile ilişki büyük önem kazanır. Bebek doğuştan getirdiği ölüm içgüdüsüyle baş etmek için saldırganlığın bir bölümünü anneye yansıtabilir. Bu yüzden çocuk dış dünyayı ve anneyi içgüdüsel olarak iyi ve kötü nesnelere bölünmüş bir şekilde algılar.

Klein, Freud'un kuramında var olan kronolojik gelişim evrelerinden bahsetmez. Ona göre bir insanın gelişiminde bazı durumlar farklı zamanlarda tekrar tekrar ortaya çıkabilir. Kronolojik gelişim evreleri yerine iki konumdan bahseder. Bunlar; paronoid-şizoid konum ve depresif konumdur. Bebekler yaşamın ilk

⁵⁰ Klein, a.g.e., s.34.

⁵¹ Melanie Klein, **Çocuk Psikanalizi**, Çev. Ayşegül Demir, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.186-187.

evrelerinde bu iki konumdan geçmektedir. Paranoid-şizoid konumda bebek hem nesneyi hem de kendini iyi ve kötü olarak ikiye böler. Bebek sevgi ve nefret duygularını anneye yansıtır ve bunun sonucunda anne “iyi meme” ve “kötü meme” olarak ikiye ayrılır. Onu besleyen, sevgi veren anne iyi memeye sahipken, istediğinde ulaşamadığı, onu doyurmayan, zulmedici olduğu hissedilen anne kötü bir memeye sahiptir. Burada bebek kendi içinde istemediği kaygıyı anne memesine yansıtarak kendinden uzaklaştırmaya çalışır. Bu konumun özelliği nesnenin veya kendiliğin parçalara bölünerek tanımlanmasıdır. Bebek için her şey ayrı ayrı ve parçalar halindedir, bir bütünlük göremez. İyi ve kötüyü birbirinden ayıran ve içinde var olan kötülükleri dışarıya yansıtan bebek, anneye yansıttığı birçok kötü şeyin aslında kendinden geldiğini fark etmeye başlayınca depresif konuma geçer. Bu konum nesnenin bütünleştiği yerdir. Bebek yalnızca bir nesne olduğunu, sevgi ve şükran duyulan anne ile zulmeden ve kaygılandırıran annenin aynı olduğunu anlamaya başlar. Artık hem anneyi hem de kendini iyi ve kötünün toplamından oluşan bir bütün olarak görebilmektedir. “*Böylece nesne aşırı iyi ve aşırı kötü yönlerinden arınıp daha gerçekçi bir tanıma kavuşurken saldırganlığın sevilen nesneyi tahrip etmesinden kaynaklanan depresif kaygı duruma egemen olur. Suçluluk duyguları ortaya çıkar.*”⁵² Klein suçluluğun en önemli kaynağının besleyen memeye duyulan haset ve onun iyiliğini hasetli saldırılarla bozmuş olma duygusunda olduğunu vurgular.

Çocuk hissettiği içgüdüsel tehlikeleri anne memesine yöneltebilir. Bu özellikle bebeğin sütten kesilme ve sonraki döneminde sıklıkla görülür. “*Oidipus Çatışmasının İlk Evreleri*” adlı makalesinde Klein, çocuğun annenin bedenine karşı yönelen saldırgan itkileri ve annenin bedenindekileri çalma ve onu yok etme isteğinin baskın olduğu gelişimin erken döneminden bahseder. Çocuktaki kıskançlığın gelişmesi ve anne memesine duyulan haset arasında bağlantı kuran Klein, babanın anneyi ve annenin göğsünü kaçırdığı düşüncesiyle çocukta oluşan kuşkunun babaya karşı duyulan rekabet duygusunu arttırdığını düşünür. Oidipus kompleksinin en erken aşamasında anne memesi ve annenin içindeki baba penisıyla ilgili fanteziler bulunur.

⁵² Klein, **Haset ve Şükran**, s.14.

“Oidipus kompleksinin gelişimi, anneyle o ilk yoğun ve dışa kapalı ilişkinin geçirdiği dönüşümler tarafından belirlenmiştir; bu ilişkide çok erken bir aksama olursa babayla rekabet de vaktinden önce başlar. Annenin içindeki ya da anne memesinin içindeki penisle ilgili fanteziler babayı düşman ve müdahaleci bir etkene dönüştürür. Eğer bebek anneyle ilk ilişkinin verebileceği haz ve mutluluğu tam olarak tadamamışsa ve ilk nesneyi yeterince güvenli bir biçimde içine alamamışsa bu fantezi de özellikle şiddetli olacaktır. Hasetin de bu başarısızlıkta payı vardır.”⁵³

Klein 1926 yılında yazdığı “*Erken Analizin Psikolojik Evreleri*” adlı makalesinde oidipus eğilimlerinin sanılandan daha erken bir dönemde, birinci yaşın sonu ile ikinci yaşın başlarında görüldüğünü söyler.

“Bilme dürtüsüyle sadizm arasındaki erken bağ, zihinsel gelişimin tümü için çok önemlidir. Bu dürtü oidipus eğilimlerinin yükselişiyle canlanır; başlangıçta bu dürtü ilgisini esas olarak bütün cinsel süreçlerin ve gelişmelerin sahnesi olduğu düşünülen anne vücuduna yöneltmiştir. Çocuk, onu vücudun içeriğini zapt etme arzusuna sevk eden sadist anal libido konumu tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla, bu vücudun ne içerdiği, neye benzediği vb konularda merak duymaya başlar. Böylece, bilme dürtüsü ile sahip olma arzusu arasında ve aynı zamanda, yeni başlayan oidipus çatışmasının uyandırdığı suçluluk duygusu arasında, çok erken bir dönemde son derece yakın bir bağ kurulmuş olur. Bu önemli bağlantı, iki cinsiyetin gelişiminde de hayati önemi olan ve şimdiye kadar yeterince tanınmayan bir gelişme evresinde meydana gelir. Bu evre anneyle en erken özdeşleşmeyi içerir.”⁵⁴

Oidipus çatışmasının en erken evrelerinde karşı cinsten ebeveyne karşı genital arzular ve aynı cinsten olan ebeveyn için nefret ve kıskançlık duyguları hissedilmeye başlar ve en erken evrede bile aynı cinsten ebeveyn için sevgi ve nefretin bir arada olduğu bir çatışma meydana gelir. Küçük kız bir yandan annesine bağlı ve mahkumken hissettiği hayal kırıklığı ve nefret duygusu ile ondan uzaklaşır, erkek çocuk da babasına olumlu bir şekilde yakınlaşırken ilk oidipus durumundan doğan nefret ile ondan uzaklaşmaya başlar. Kıskançlığın oidipal durumun ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünen Klein erkek çocuk için nefretinin büyük bir bölümünün anneye sahip olan babaya yöneltmenin tipik bir oidipus kıskançlığı olduğunu söyler.

“(…)Kız çocuklarsa, babaya duyulan genital arzu çocuğun anneden başka bir sevilen nesne bulması anlamına gelir. Böylece kıskançlık bir ölçüde hasetin yerini alır; anne

⁵³ Klein, a,g,e., s.46.

⁵⁴ Melanie Klein, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, Haz. Bella Habip, Kanat Kitap, İstanbul, 2012, s.144-145.

asıl rakip haline gelmiştir. Kız çocuk annenin yerini alarak sevilen babanın anneye verdiği bebeklere sahip olmak ve onlara bakmak ister.”⁵⁵

Klein penis hasedi ve iğdiş karmaşasına Freud kadar büyük önem vermez. Freud kuramında kız çocuğun oidipus öncesi anneye olan bağılılığından bahseder ve sonraki fallik dönemde kuramı penis odaklı ilerler. Bu kurama göre kız çocuğu penise sahip olmadığını fark edince iğdiş edilme karmaşası yaşayacak ve bu onda annesine olan bağın nefret ile kopmasını sağlayacaktır. Anne hem kız çocuğuna bir penis vermemiş hem de kendisinin de bir penise sahip olmayan eksik bir varlık olarak düşünülecektir. Bu düşünce kız çocuğunda büyük bir hayal kırıklığı yaratır. Bu hayal kırıklığı sonucunda kız çocuk penise sahip olan babaya yönelir. Amacı önce penise daha sonra bir çocuğa sahip olmaktır. Böylece kız çocuğunun oidipus kompleksi iğdiş edilme kaygısı ile başlamış olur. Freud’un kuramında vajina penisin aksine çok daha sonraları keşfedilir. Klein ise her iki cinsiyetten çocuğun vajinaya dair bilinçdışı bilgiye sahip olduğunu vurgular. Penis hasedi ve iğdiş edilme endişesi çocuğun gelişiminde önemli rol oynasa da özellikle kız çocuk için Freud’un ortaya koyduğu kadar önemli değildir. Kız çocuğunun babanın penisine duyduğu oral arzular penisi içe almayla ilgili ilk genital arzularıyla birbirine karışır. Bu genital arzular babadan çocuk sahibi olma istediğidir. Kızın penisi içselleştirmeye ve babadan çocuk sahibi olmaya yönelik dişil arzuları, kendisine ait bir penise sahip olmaya yönelik eril arzularından önce gelmektedir. Freud penis yokluğunu keşfetmenin kızın anneden babaya yönelmesinin temel sebebi olduğunu düşünüyordu. Klein ise bu keşfin sadece bir takviye olabileceğini gösterdi. Bu durum oidipus karmaşasının en erken dönemlerinde gerçekleşmekte ve penis hasedi gelişimin ileriki evrelerinde penis hasediyle tekrar yer değiştirecek olan çocuk sahibi olma arzusunun yerine geçecektir.⁵⁶ İlk olarak “*Oidipus Karmaşasının Erken Dönemleri*” adlı makalesinde babaya yönelmenin en temel sebebini memeden yoksun kalma olarak açıklayan Klein, daha sonra “*Haset ve Şükran*” adlı kitabında bu görüşünü daha da ileri götürerek kadınların yaşadığı penis hasedinin temelinde anneye kurulan ilk ilişki ve anne memesine duyulan haset duygusunun olduğunu savunur.

⁵⁵ Klein, **Haset ve Şükran**, s.48.

⁵⁶ Klein, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, s.148.

“Freud, kız çocuğun anneye ilişkisinin daha sonra erkeklerle ilişkileri açısından ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Anne memesine duyulan hasetin baba penisine aktarılması, kız çocukta eşcinsel bir eğilimin güçlenmesiyle sonuçlanabilir. Başka bir sonuç da oral ilişkinin yol açtığı şiddetli kaygı ve çatışmalardan ötürü kızın birdenbire memeden penise dönmesi olabilir. Temelde bir kaçış mekanizmasıdır bu; dolayısıyla ikinci nesneyle sağlam ve dengeli ilişkiler kurulmasını da sağlamaz. Eğer kaçışın temel nedeni anneye duyulan haset ve nefretse, bu duygular kısa sürede babaya aktarılır ve böylece onunla kalıcı ve sevgiden beslenen bir ilişki kurulması da imkansızlaşır. Anneye hasetli ilişki aynı zamanda çok şiddetli bir Oidipus rekabetinde ortaya koyar kendini. Bu rekabetin asıl nedeni babaya duyulan sevgi değil, annenin babaya ve penise sahip olmasıdır. Memeye duyulmuş haset böylece bütünüyle Oidipus durumuna aktarılır. Baba (ya da penisi) annenin bir eklentisine dönüşmüştür ve kız da bu yüzden annesini ondan yoksun bırakmak istemektedir. Böylece kızın daha sonra erkeklerle ilişkisinde yaşadığı her başarı, başka bir kadına karşı kazandığı bir zafer olur.”⁵⁷

Kızın oidipusu eril öğelerin değil dişil arzuların baskın olması sonucunda oluşmaktadır. Kız bedenine bir penis katmak ister ama bunun nedeni sadece penise sahip olmak değil, penisi kullanarak bir çocuk sahibi olmaktır. Oidipus nitelikli bu arzunun temelinde anne memesinin yol açtığı yoksunluk veya memenin kötüleşmesi yatmaktadır. Yani ilk nesnenin taşıdığı kötü kimlik dolayısıyla kız çocuğu eksikliğini duyduğu iyi bir nesne arar. Bu ikinci nesne yani baba ve penis anneye duyulan olumsuz duygular nedeniyle ölküleştirilme sürecine girer.⁵⁸ Burada kız çocuğunun anne ile yaşadığı deneyimlerin haricinde ikinci nesne ile yaşanan deneyimler de benlik gelişimi açısından önem kazanmaktadır.

Genital öncesi gelişim evrelerinde hem oidipus çatışması hem de üstbenliğin oluşumunun en doruk noktasına nefret itkileri hükmeder. Freud nefretin sevgiden daha önce geliştiğini belirtmişti. Klasik kuramda üstbenliğin oluşumunun fallik evrede başladığı, oidipus kompleksinden sonra oluştuğu bilinirdi. Üstbenliğin oluşumu için iki düşünce takip edilir. İlki üstbenliğin ebeveyn otoritesinden kaynaklandığı, ikincisi öznenin yıkıcı itkilerinin sonucu olduğudur. Psikanaliz üstbenliğin ebeveyn otoritesi kaynaklı oluşum teorisini benimsemiştir. Klein oidipus çatışmasının erken evrelerine yöneldiği gibi üstbenlik içinde üstbenliğin gelişiminin ilk evrelerine yönelmiştir.

⁵⁷ Klein, **Haset ve Şükran**, s.50-51.

⁵⁸ Habip, **a.g.e.**, s.153-154.

Bireyin itkilerine önem vermiş, yansıtma ve dışa atma mekanizmalarının üstbenliğin oluşumundaki önemine vurgu yapmıştır.

Freud kız çocuğun üstbenliğinin erkek çocuğun üstbenliğinden farklı yönde geliştiğini düşünüyordu. Penis hasedi dolayısıyla yaşanan kıskançlık duygusu kız çocuğun yaşamında erkeğinkinden çok daha büyük bir rol oynar. Bu görüşe karşıt görüş geliştirmeyen Klein farklı bir pencere açar. Kadınların yaşamında kıskançlık daha ön planda olabilir ama öte yandan kadınlar kendi isteklerini göz ardı ederek, kendilerini etik ve sosyal hizmetlere adanmış yetisine daha fazla sahiptirler. Çünkü bu yeti doğası gereği annelikle ilgilidir. Klein, kadınların kıskançlık ve sevgi, şefkat duyguları arasındaki geniş alanda nasıl gezindiklerini anlamak için kadınsı üstbenliğin oluşumunun kendine özgü şartlarını incelemek gerektiğini düşünür.

“Sadist anal seviyenin ağır bir hakimiyet kurduğu anneyle en erken özdeşleşmede, küçük kız çocuğu, kıskançlık ve nefret türetir ve anne imagosundan zalim bir üstbenlik oluşturur. Bu evrede babayla özdeşleşmesiyle gelişen üstbenlik de tehdit edici olabilir ve kaygıya sebep olabilir, fakat asla anneyle özdeşleşmeden türeyen kaygıyla aynı seviyeye ulaşmaz. Ancak, anneyle özdeşleşme, genital temel üzerinde istikrar kazandığı ölçüde cömert bir anne idealinin adanmış şefkatiyle karakterize edilecektir. Dolayısıyla bu olumlu duygusal tutum, anaç anne idealinin adanmış şefkatiyle karakterize edilecektir.”⁵⁹

Klein, Freud’un kız çocuğun üstbenlik oluşumu ile erkek çocuğun üstbenlik oluşumu arasındaki ayrımı cinsiyetler arası anatomik farklılıklara bağlantılı olduğu görüşünü destekler. Kadın genital yapısının alıcı işlevi erkeğe nazaran kız çocuğun üstbenliğinin içe yansıtılmasının daha fazla olmasına sebep verir. Aktif bir organ olarak görülen penisin yokluğu da kız çocuğunun üstbenliğe daha fazla bağımlı olmasını sağlar. Dolayısıyla hem iyilik hem de kötülük kavramlarının içindeki dürtüler kız çocukta daha abartılı bir şekilde yaşanabilir.

Kız çocuğu annesine karşı düşmanlık hissettiğinde anne tarafından yiyip bitirilme, tahrip edilme korkusuyla annesine karşı benzer sadistik tarzdaki itkilerinin yansımaları yaşar. Kız çocuğunun gelişiminin büyük ölçüde sorunlu olmasının sebeplerinden biri erkek çocuk gerçekte bir penise sahiptir ve bu penis sayesinde

⁵⁹ Klein, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, s.150.

babasıyla rekabet edebilirken, “küçük kız sadece tatmin olmamış bir anne olma arzusuna sahiptir ve bu arzu hakkında, bulanık ve belirsiz olmakla beraber çok güçlü bir farkındalığa da sahiptir.”⁶⁰ Klein, kaygı ve suçluluk duygularının kadının annelik yetisine ciddi hasar vereceğini, annesinin vücuduna, içindeki organlara ya da rahmindeki çocuğa yönelttiği yıkıcı itkiler yüzünden kız çocuğunun ceza olarak kendi annelik yetisinin yıkıma uğrayacağını düşündüğünü söyler. Bu düşünce dolayısıyla kadınlar da dış görünüşe ve güzelliğe aşırı düşkün olma durumu doğar. Çünkü annenin güzelliğine de zarar vereceğini düşünür. Güzel olma ve süslenme isteğinin altında kaygı ve suçluluk duygusunun yarattığı hasarı onarma içgüdüğü vardır. Ayrıca kadınların erkeklerle olan ilişkilerinde de bedenine erkeklerin hayran olması ve bedeninin eksiksiz olduğunu ikna etme ihtiyacı görülebilir. Bu durumda da benzer bir kaygı söz konusudur.⁶¹

Melanie Klein, gelişim evrelerinin erken dönemlerine yaptığı vurgu ve geliştirdiği kuramlar bakımından psikanaliz çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. O klasik kuramdan tamamen kopmasa da ortaya koyduğu farklı görüşlerle kendinden sonra gelen psikanalistlere yol açmıştır. Çocuk psikanalizine özellikle yoğunlaşması, yaşamın ilk çağına, bebekliğe hatta doğum ve doğum öncesine yönelmesi, analizlerinde haset ve şükran kavramını kullanması dönemi açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Ayrıca Klein oyun tekniğini kullanan ilk analistlerden olması ve kendinden sonra yetişen çeşitli psikanalistlere kaynak olması bakımından da önemli bir kişiliktir.

2.3 Diğer Psikanalistlerin Görüşleri

Jacques Lacan, Freud sonrası bir Freud yorumcusu olarak kendini tanıtmaya rağmen özellikle dilbilim ile psikanalizi harmanlaması bakımından Freud ve dönemindeki diğer psikanalistlerden farklı bir kuram ortaya koymuştur. Kimilerine

⁶⁰ Klein, a.g.e., s.149.

⁶¹ Klein, **Çocuk Psikanalizi**, s.270.

göre o psikanalize yaptığı katkılarla Sigmund Freud'dan sonraki en önemli psikanalisttir. Lacan kendine özgü bir kuram geliştirmenin yanında psikanalize birçok yeni kavram da kazandırmıştır. Bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını düşünen Lacan, Saussure'ün göstergebiliminden faydalanarak gösteren ve gösterilen kavramlarını psikanalizde kullanmıştır.

“Lacan'ın psikanaliz kuramı dilbilim ile yakından ilişki içindedir. Lacan'a göre tedavi tekniği olarak psikanaliz dil içinde ve dilin aynı zamanda bir araç olarak kullanıldığı bir süreç içinde geçer. Lacan'a göre psikanalizin (teori ve pratiğinin) nesnesi olan bilinçdışı, dilin mantıklı bir sonucudur: “Dil bilinçdışının koşuludur.”⁶²

Lacan Freud'da görmediğimiz birtakım matematiksel formüller ve çeşitli işlemlerle bilinçdışını açıklamaya çalışır. Freud'un bilinç, önbilinç ve bilinçdışı şeklinde parçalara ayırdığı modeline karşılık Lacan imgesel, simgesel ve gerçek adını verdiği üçlü bir düzen oluşturur. Gerçek denilen kelimelere dökülmemiş, ifade edilmemiş direkt içine doğduğumuz alandır. İmgesel ise çocuğun 6-18 ay aralığında yaşamaya başladığı ikili ilişkileri temsil eder. Yaşanan ilk ikili ilişki de anneyle olandır. Lacan'ın “Ayna Evresi” bu dönemde yaşanır. *“Ayna Evresi Lacan'ın psikanaliz kuramına ilk önemli katkısıdır ve benliğin(ego) oluşumunu o zamana kadarki psikanalitik bilgidan farklı, yepyeni bir biçimde açıklama girişimidir.”*⁶³ Simgesel ise anlamlandırılmayan, ifade edilemeyen şeylerin simgeleştirilerek ifade edilmesi anlamına gelir. Bu dönemde de babayla olan ilişkiler ön plana çıkar.

Klasik teorideki narsisizm kavramıyla yakından ilişkili olan Ayna Evresi Oidipus'un başlangıcında bir dönem olarak ele alınabilir. Kendini parçalanmış, dağınık bir halde sanan çocuk ilk kez aynada bir bütün olarak kendi yansımısını gördüğünde bu durumu şaşkınlık ve coşku ile karşılar. Kendini annenin varlığıyla birlikte tanımlayan bebek dünyada sadece anne imgesini tanırken ayna karşısında ilk defa kendi yansımısını görür. Bebek, suda gördüğü yansımalarına aşık olan Narkissos gibi ayna karşısında gördüğü imgesine hayranlık besler. Ben ve öteki ayrımını fark

⁶² Saffet Murat Tura, **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s.107.

⁶³ Sezai Halifeoğlu, “Jacques Lacan: Ayna Evresi, Yabancılaşma, Ayrılma, Fallus, Baba'nın-Adı, Cinsiyetlenme”, **Çocuk ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve Kavramlar**, ed. Neslihan Zabcı, Şeyda Postacı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022) 69.

etmeye başlayan bebek artık anneden ayrışır. İmgesel döneme denk gelen bu evrede oluşan “Ben” bir yanılısamadır. Çocuğun motor gelişimin oluşmasında oldukça önemli olan bu evre benliğin yanlış tanımanın ürünü olarak oluştuğu, öznenin kendine yabancılaştığı bir konumdur.

Bilinçdışı insanda başkalarının sözüdür. Lacan’ın kuramında birey dil içinde belirlenmiş bir konumdan konuşur. Bu konum başlangıçta ödipal söylem tarafından verilir.⁶⁴ Çocuğun annesiyle bir olma, bütün olma isteği fallusa işaret eder. Bu da oidipus kompleksinde babanın bir kastre edici olarak devreye girmesini sağlar. Lacan’ın Babanın-Adı olarak nitelendirdiği şey aslında simgesel bir babanın yani yasanın varlığıdır.

“Lacan’a göre Oidipus Karmaşası, imgesel fallusla özdeşleşmeyi bırakma sürecini içerir. Oidipus Karmaşası’nda baba, çocuğun yanılısamalı dünyasının içine zorla giren simgesel bir işleve sahiptir. Çocuğu iğdiş ederek, onun imgesel fallusla (annenin arzu nesnesiyle) özdeşleşmesini imkansız kılar.”⁶⁵

Babanın Yasa’sı simgesel olarak çocuğu kastre eder. Lacan’ın kuramında iğdiş edilme cinsel organa yönelik değil anne çocuk bağına yönelik olarak gerçekleşir. Böylece ilk kez simgesel bir yasa ile karşılaşan çocuk ilk yasak olan enstest yasağını tanıır. Yasayı, kuralları ve kanunları tanımaya başlayan çocuk kültürel kimliğini, aile içindeki konumunu ve cinsel kimliğini anlamlandırır. Lacan, Freud tarafından geliştirilen iğdiş kompleksinin çocuktan ziyade anne tarafından yaşandığını düşünür. Anne bedenindeki eksiklikten dolayı bilinçdışında çocuğu kendi fallusu olarak görür. Ancak anne ve çocuğun yaşadığı mutluluğu yasaklamak adına “*Babanın Adı*” şeklinde ifade edilen kültürün yasaı tarafından anne ve çocuk birbirinden ayrılır. Lacan bunu “*insanlaştıırıcı kastrasyon*” olarak adlandırmıştır.

Feministlerin Freud’un cinsel gelişime ilişkin “fallus merkezli” kuramını ağır bir şekilde eleştirmeye başladığı dönemde Lacan kendi görüşlerini ortaya koyar. Ona

⁶⁴ Tura, a.g.e., s.95

⁶⁵ Sezai Halifeoğlu, “ Jacques Lacan: Ayna Evresi, Yabancılaşma, Ayrılma, Fallus, Baba’nın-Adı, Cinsiyetlenme”, 80.

göre erkeklik ve kadınlık biyolojik bir öz değil, simgesel konumlardır. Bu simgesel konum dil ile birlikte ortaya çıkmış ve erkek, kadın, çocuk gibi kavramlar dil sayesinde birbirinden ayrılıp simgesel bir anlam kazanmıştır. Lacan kuramını her ne kadar dilbilim çerçevesinde geliştirmeye çalışsa da kız çocuğunun cinsel gelişimi noktasında Freud'dan öteye gidememiştir. Çünkü kız çocuğunun anneye duyduğu aşktan kendini kopararak babaya yönelmesinin sebebini tıpkı Freud gibi fallus merkezli bir kuramla açıklamıştır.

Lacan'ın ardından analitik psikolojinin kurucusu kabul edilen Carl Gustav Jung'un görüşlerine de bakmak gerekmektedir. Jung, 1907 yılında Freud ile tanışır. Aralarındaki yaş farkı dolayısıyla da baba oğul gibi olan bu ikili zamanla birbirinden tamamen kopar. Jung başlarda Freud'un ekolünden etkilense de özellikle Oidipus karmaşası hakkındaki görüşleri ve kuramında cinselliği sıklıkla vurgulaması dolayısıyla 1913 yılında ondan tamamen ayrılır. Onu Freud'dan ayıran en önemli nokta bilinçdışını, *kişisel bilinçdışı* ve *kolektif bilinçdışı* şeklinde ikiye ayırmasıdır. Kişisel bilinçdışı, bireyin günlük hayatta edindiği tecrübeler, anılar, iç çatışmalar ve arzularını içeren kişiye özel bir alandır. Kolektif bilinçdışı ise kişisel alanın dışında toplumsal bir ruha da sahip olduğumuzu vurgular. Bu alanda atalarımızdan bize miras kalan din, mitoloji, folklor, gelenek ve görenek gibi bilgiler vardır. Kolektif bilinçdışında konumlanan "*arketip*" kavramı ise Jung'un psikoloji bilimine kazandırdığı önemli bir yaklaşımdır. Arketipler temelini dinden, mitolojiden alan kalıtsal ve evrensel bir niteliği olan imgelerdir.

Jung bilinçdışına sadece olumsuz karşılanan, hayvani, nefsi şeylerle ilgili bir yer olarak değil olumlu olan yaratıcılığın ve üretkenliğin bulanabileceği bir yer olarak da bakmamamız gerektiğini düşünür. Freud bilinçaltını insanın bastırılmış duygu ve düşüncelerinin depolandığı bir alan olarak görürken Jung onun sadece olumsuz yönleri üzerinde durmanın yanlış olduğunu vurgular.⁶⁶ Kişisel bilinçdışı bireyin yaşamında unuttuğu, bastırdığı ve bilinçdışı yoluyla algıladığı şeyleri kapsarken kolektif bilinçdışı insanoğlunun tarihe, toplumlara, ırklara bakmaksızın dünyanın

⁶⁶ Emre, **Edebiyat ve Psikoloji**, s.88.

kuruluşundan beri evrensel durumlara karşı gösterdiği tepkileri içerir. Örneğin korku, tehlike, üstün güçlerle savaş, erkek-kadın, çocuk-anababa, aşk-nefret, doğum-ölüm, aydınlık-karanlık gibi karşıtlıklar olabilir.⁶⁷

“Jung, bireylerin ve toplumların bilinçaltının sadece o güne özgü bir yapılanmanın eseri değil tarihi çok eskilere kadar uzanan sembollere indirger. Ona göre, arketipler, bütün insanlarda bulunan en eski hayallerdir. Bu en eski hayaller, arketipler, kolektif insan deneyinin en derin yerlerinden gelen semboller olarak karşımıza çıkar.”⁶⁸

Jung’un kolektif bilinçdışının temel arketipleri; persona, gölge, anima ve animustur. Persona, kişinin dış dünyaya karşı taktığı bir maske olarak tanımlanabilir. İçinde bulunulan durumlara uygun olarak değişen farklı farklı personalar olabilir. Persona kişinin sosyal çevreyle oynadığı rol ile ilgili olduğu için büyük oranda toplumsaldır. Gölge, Freud’un kuramındaki id’ e benzer. İçgüdülerle hareket eden olumsuz yanımızdır. Bireyin ilkel, hayvani arketipidir. Gölge tüm insanlarda bulunan ortak bir yapıdır. Bu arketip kişisel bilinçdışını temsil eder. Anima erkekteki kadınsılık, animus kadındaki erkeksilik olarak tanımlanabilir. İkisi birbirini tanımlar niteliktedir. Anima erkeğe duygusallık, sezgisellik gibi kavramları sağlarken, animus kadına mantık, akıl ve düşünce konusunda yardımcı olur. Kişinin ilk anima ve animusu anne babasıdır.

Anne arketipine büyük bir önem veren Jung, bu arketipin bireyin hayatını doğumundan itibaren nasıl etkilediğini inceler. Anneyle kurulan sağlıklı veya sağlıklı olmayan bağın bireyin kişilik sürecinin gelişmesindeki payı oldukça önemlidir. Jung’un anne arketipinin birçok farklı tezahürü vardır. Bunlar kişisel anne, büyükanne, sütanne, kayınvalide, ilişkide olunan herhangi bir kadın, sevgili, eş olabileceği gibi daha büyük çerçevede tanrıça, Meryem Ana, cennet, klişe, üniversite, ülke, gök, deniz, orman vs. olabilir. Bu simgeler olumlu ve iyi bir anlam ya da olumsuz ve kötü bir anlam taşıyabilirler. Jung çocuk psikesi üzerindeki etkilerin tek kaynağını kişisel anneye atfetmez. Anneye yansıtılan arketipte önemlidir. Bu arketip anneye mitolojik bir arka plan katarak ona otorite hatta tanrısallık katabilir. Annenin travmatik etkisi iki grupta

⁶⁷ Carl Gustav Jung, **Analitik Psikoloji**, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınları, İstanbul, 1997, s.33.

⁶⁸ Emre, **Edebiyat ve Psikoloji**, s.93.

incelenebilir. İlki kişisel annenin gerçekten sahip olduğu karakter yapısı ya da tutumlarından kaynaklı, ikincisi kişisel annenin görünürde sahip olduğu aslında çocuğun anneye yansıttığı fantastik özelliklerden kaynaklanabilir.⁶⁹

Freud'un hem kız hem de erkek çocuklar için kullandığı "Oidipus Kompleksi" adlandırmasına karşın Jung, kız çocuğunun yaşadığı karmaşayı tanımlamak için "*Elektra Kompleksi*" adını kullanmayı tercih eder. Bu kompleks ismini Yunan mitolojinde yer alan Miken Kralı Agamemnon'un kızı Elektra'dan alır. Agamemnon kızı İphigenia'yı tanrılara kurban ettiği için karısı Clytemnestra'nın öfkesine maruz kalır. Ayrıca Clytemnestra kocasını düşmanı olan Aigisthos ile aldatmaktadır. Aigisthos ile birlik olan Clytemnestra, Agamemnon'u öldürür. Bu sırada erkek kardeşi Orestes'i korumak isteyen Elektra onun saraydan kaçmasını sağlar. Annesi ve annesinin sevgilisinin yanında türlü eziyetler çeken Elektra babasının intikamını almak ümidiyle yaşar. Annesine düşmanlığı geçmeyen ve babasının ölümünü unutamayan Elektra sürekli olarak kendine olanları hatırlatıp durur. Yıllar sonra kardeşi Orestes Miken Krallığı'na geri döner. Orestes ablasının yönlendirmesiyle öz annesi ve aşığı Aigisthos'u öldürür ve intikamlarını alır.⁷⁰

Oidipus'un evrensel bir geçerliliğinin olmadığını savunan Jung, erkek çocuğun anneye bağının cinsel bir ilgiden değil annenin gösterdiği sevgi ve şefkatten kaynaklandığını düşünür. Jung'un kuramında anne, oidipus kompleksinin başlangıcında yer alan bir olgu olmanın çok ötesindedir. Anne imgesi yaşamın farklı dönemlerinde üstlendiği farklı kimliklerle çocuğun psikesini geliştirir. Anne ve baba arketipini doğuştan bilerek dünyaya gelen çocuk baba sevgisini anne sevgisinden ayırt etmeye başladığında bireyleşme sürecine girmeye başlar. Bilinci aydınlanmaya başlayan çocuk bireyleşme sürecinin ilk evrelerinde anneden ayrılmaya çalışır.

Anne imgesi kız ve erkek çocukta birbirinden farklı gelişir. Kız çocuğu için anne cinsiyetinin aynı olmasından kaynaklı bilinçli bir yaşamın örneği olabilirken,

⁶⁹ Carl Gustav Jung, **Dört Arketip**, Çev. Mert Hüseyin Ergül, Erasmus Yayınları, İstanbul, 2019, s.13-15.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz: Sophokles, **Elektra**, Çev. Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019

erkek çocuk için daha karmaşık ve bilinçdışının gizemli imgeleriyle dolu bir varlık olabilir. Jung, kız çocuğunun kadınlık evresine geçmesini erkek çocuğunun erkeklik evresine geçmesinden daha kolay olduğunu savunur. Ona göre anne kompleksi kız çocuklarında daha az karmaşıktır.

“Yalnızca kızdaki anne kompleksi saftır ve karmaşık değildir. Burada, annenin etkisiyle dişi içgüdülerin aşırı güçlenmesi ya da tamamen yok olana kadar zayıflaması söz konusudur. İçgüdülerin aşırı güçlenmesi, kızın kendi kişiliğinin bilincinde olmamasına yol açar, içgüdülerin zayıflaması ya da ortadan kalkması durumunda ise içgüdüler anneye yansıtılmıştır.”⁷¹

Kızdaki anne kompleksinin olumsuz tezahürünü dişiliğin aşırı derece gelişmesiyle annelik içgüdüsünün gereğinden fazla kuvvetlenmesinde görebiliriz. Bu kadınlar için kendi kişilikleri ikincil plandadır. “*Önce çocukları doğurur, sonra da onlara yapışır, çünkü onlarsız hiçbir raison d’etre (varoluş nedeni) yoktur.*”⁷² Bu tipteki kadınlar güya kendilerini feda etmiş olmalarına rağmen hem kendilerinininkini hem de çocuklarının özel hayatını mahvetmeye varan bir hırsla doludurlar.

“Kızın istemeye istemeye hayran olduğu anne, onun yaşayacağı her şeyi önceden yaşayıp tüketir. Kız ise kendini feda ederek anneye yapışmakla yetinir, bir yandan da bilinçsizce, denebilir ki kendine rağmen, annenin tiranı konumuna yükselir, fakat bunu tam bir sadakat ve boyun eğme maskesi altında yapar. Annesi tarafından gözle görülür bir biçimde kanı emilen ve sürekli bir kan transfüzyonuyla annesinin hayatını uzatan kız bir gölge gibi yaşar.”⁷³

Olumsuz anne kompleksinin leitmotifi kızın “*Nasıl olursam olayım, yeter ki annem gibi olmayayım*” cümlesidir. Anneyi kıskançlıkla reddeden kız ona karşı direnç gösterir. Anneye karşı gösterilen aşırı direnç kız çocuğunun kendine ait bir hayat kuramamasına sebep olur.

Bu bölümde Melanie Klein’ın ardından gelen nesne ilişkileri ekolünün diğer temsilcilerine ve görüşlerine yer vermek gerekmektedir. Donald W. Winnicott, Klein’dan eğitim almış, onun çocuk psikanalizi konusundaki çoğu görüşünden

⁷¹ Jung, **Dört Arketip**, s.17.

⁷² Jung, **a.g.e.**, s.19.

⁷³ **A.g.e.**, s.21.

etkilense de kendine ait bir kuram geliştirmeyi başarmış bir psikanalisttir. “Winnicott, çocuğun gelişiminde annelik işlevine kendinden önceki hiçbir psikanalistin vermediği kadar önem vermiştir.”⁷⁴ O 1949’da netleştirdiği “yeterince iyi anne (good-enough mother)” kavramıyla beraber bebeğin dış dünya ile kurduğu ilişkiyi anlamlandırmada yeterince iyi bir anneye sahip olup olmamasının önemine dikkat çeker. Ona göre anne mükemmel olmak zorunda değildir “yeterince iyi” olması bebeğin gelişimi için yeterlidir.

“Yeterince iyi annenin bebek üzerindeki en önemli etkisi, bebeği dış dünyanın gerçekliğine hazırlamasıdır. Böylece, bebeğin dış gerçeklikle ilişki kurma yeteneğini geliştirebilmesini ve bir dış gerçeklik kavramı oluşturabilmesini sağlar. Yeterince iyi anne sayesinde bebek, hem her ihtiyacının anında karşılandığı bir düşlem alanında hem de bebeğin her isteğine olumlu yanıt vermeyen bir dış dünyanın gerçekliği içinde yaşamayı öğrenecektir.”⁷⁵

Winnicott erken dönem anne-çocuk ilişkisine yönelik, gebelikten itibaren başlayan ve doğumun ilk haftalarında süren annenin bebeğe karşı aşırı duyarlılığını “birincil annelik tasası” şeklinde adlandırmaktadır. Bu dönemde anne bebeğine bakabilmek için aşırı bir duyarlılık gösterir ve bebeğiyle özdeşleşir. Ama annenin birincil annelik tasasından çıkabilmesi için de bebeğe ihtiyacı vardır. Anne bebeğine iyi bir bakım verdiğini hissettikçe etrafındaki diğer nesnelere olan ilgisini de gösterebilir hale gelir. Böylece birincil annelik tasasından çıkan anne çocuğuna sınırları çizebilir.

Andre Green ise 1980 yılında “ölü anne” tanımından bahseder. Ölü anne gerçekte ölmüş olmayan yani fiziken var olan ama duygusal olarak varlık göstermeyen annedir. Bu anne doğum öncesinde, doğumda veya sonrasında yaşadığı depresyon sonucu bebeğine sadece yaşayabilmesi için bakım veren yani onu besleyen, hayatta tutan ama duygusal olarak bebeğe bir katkısı, bakımı, sevgisi olmayan annedir. Anne

⁷⁴ Sezai Halifeoğlu, “Donald W. Winnicott: Yeterince İyi Anne, Birincil Annelik Tasası, Tutma, Ayna İşlevi, Geçiş Nesnesi ve Geçiş Görüngüleri, Nesnenin Kullanımı ve Hayatta Kalan Nesne, Kendi Başına Olma Yetisi, Sahte Kendilik, Çöküş Korkusu”, **Çocuk ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve Kavramlar**, ed. Neslihan Zabcı, Şeyda Postacı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022) 91.

⁷⁵ Sezai Halifeoğlu, “Donald W. Winnicott: Yeterince İyi Anne, Birincil Annelik Tasası, Tutma, Ayna İşlevi, Geçiş Nesnesi ve Geçiş Görüngüleri, Nesnenin Kullanımı ve Hayatta Kalan Nesne, Kendi Başına Olma Yetisi, Sahte Kendilik, Çöküş Korkusu”, 93.

bebeğe süt verir ama sevgisini, sıcaklığını, iletişimini vermez. Bu durumun farkına varan bebek büyük bir hayal kırıklığına uğrar ve anneden yatırımını çeker. İlk aşkı ve dünyası annesi olan bebek için ölü anne eşittir ölü dünya demektir. Green, *“bebek olan biteni açıklayabilecek hiçbir neden bulamadığı için sadece aşk kaybına değil aynı zamanda anlam kaybına da yol açtığını”*⁷⁶ vurgular. Bebek babayı fark etmeye başladığı dönemde annesinin bu halinin sebebini babası varsayarak onu günah keçisi ilan edebilir. Çocuk annenin ölümlüğünün sebebini babaya bağlayabilir ya da anneye olan boğucu ilişkiden dolayı babaya erken ve yoğun bir bağlılık gösterebilir.⁷⁷ Yani bir noktada baba suçluyken bir noktada da çocuk için kurtuluş sunan kahraman olabilir.

Oidipus kompleksini *“çifte farklılık”* kompleksi olarak adlandıran Green, bu kompleksin hem cinsiyet hem kuşak farklılığının sonuçlarını içerdiğini düşünür.⁷⁸ Freud’un Oidipus kompleksi bağlamında hadım edilme kompleksine gereğinden fazla dikkat verdiğini fark eden Green, erkek ve kız çocuğunun gelişimsel çizgilerini birbirinden ayırarak *“Kız çocuğunda hadım edilme sonradan anlam kazanır; şöyle ki zaten gerçekleşmiş olduğu varsayıldığından fallus taşıyan dölleyici babaya yönelme gerekli ve kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durumda hadım edilme kaygısı çocuğun başına gelebilecek felaketlere kaydırılacaktır.”*⁷⁹ der. Dolayısıyla hadım edilmenin kabul edilişi kız çocuğunun hissettiği tüm eksikliklerin bir nevi açıklaması olur.

Hadım edilme kompleksinde önemli olanın yalnızca penisin narsistik değeri değil, ilk nesne yani anne olduğunu vurgulayan Green, kız çocuğunun karmaşaya uğramasının nedenlerinden biri olarak ilk nesne olan anneden babaya geçişi yani nesne değişikliğini değil, daha sonra yaşanacak babadan vazgeçme durumuna da dikkat çeker. Bu durumda erkek çocuğun aksine kız çocuğu sevgi nesnesi olan anneden babaya geçiş yapacak ve daha sonra yine sevgi nesnesinden vazgeçmek durumunda kalacaktır.

⁷⁶ Andre Green, *“The Dead Mother”*, On Private Madness içinde, (Londra: Karnac, 1980) 230.

⁷⁷ Green, *“The Dead Mother”*, 150.

⁷⁸ Andre Green, **Hadım Edilme Kompleksi**, Çev, Levent Kayaalp, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.32.

⁷⁹ Green, **a.g.e.**, s.36.

“Kız ve oğlan çocukları ilk nesnelere, yani anneye bağlanmalarının izlerini (kuşkusuz farklı biçimlerde) taşırlar. Bununla birlikte, oğlan çocuğunda, kesintisiz bir gelişim uyarınca önce Oidipus öncesi tarzda, sonra da Oidipus tarzında bağlanılan nesnenin (memeden tam kişiye) Oidipus evresinde aynı nesne olarak kalmasına karşılık, kız çocuğunun Oidipus öncesi anneye bağlanması bir nesne değişikliğinden geçmek zorundadır; şöyle ki yalnızca baba Oidipus nesnesi mevkiine çıkmakla kalmayacak, Oidipus öncesinin bağlanma nesnesi de karşıtına dönüşerek Oidipus evresinin rakip nesnesi haline gelecektir.”⁸⁰

Freud’un penise imrenme teorisi özellikle feminist çevreler tarafından “erkek şovenizmi” yapmakla suçlanmıştır. Kendisi bir penise sahip olmayan ve kızına da bu önemli organı verememekle suçlanan anne gözden düşmüştür. Bu penis eksikliği Melanie Klein’in vurguladığı memeyle ilgili bir eksikliğe bağlanabilir. Kız çocuğu zamanında annesi tarafından iyi beslenememiş olma durumunu, şimdi kendisine bir penis vermediği biçiminde tekrar yaşayabilir. Yalnızca kız çocuğunda gerçekleşen ve penise imrenme ve memeye imrenme konusunda Freud ve Klein’ı birbirine yaklaştıran bu düşünceyi öne süren Andre Green, bu yakınlaşmanın üstü kapalı bir penis-bebek eşdeğerliğine dayanabileceğini varsayar.⁸¹ Freud’un bazı görüşlerine kendi yorumunu katmış olsa da aslında sadık bir Freud okuyucusu olan Green erkek ve kız çocuğun cinsel gelişimin farklılığını şu şekilde ele almıştır:

“...Zaten Freud’un kendi de, kız çocuğunun anneye olan bu Oidipus öncesi ilişkisinin varlığını uzun süre sürdürmesini fark etmişti. Bu arada oğlan çocuğundan sadece anneden vazgeçmesinin istendiği ve ilk nesnenin cinsiyetinin değişmemesi nedeniyle yetişkinlikteki anne ikamesinin anneyi çağırıştırabileceğini de eklemek gerekir. Kız çocuğundaysa yetişkinlikteki nesne, tıpkı oğlan çocuğundaki gibi güçlü bağlarla bağlı olduğu ilk nesnenin değil “ikincil nesne”nin cinsiyetinden olacaktır. Bu farklılıktan birbirine karşıt savlar çıkarılmıştır; kimilerine göre, anneye kız çocuk arasındaki bu birincil homoseksüellik bağı çocuğa, aynı olandan hareket ederek karşılıklı tanımaya dayanan ve tüm yaşam boyunca sürecek birincil bir sevgi temelini sağlayacaktır. Bu duyumsal temelse ilerideki nesne değişimini kolaylaştıracaktır. Kimilerine göreyse bu karşılıklılığa dayanan sevginin narsisistik özelliği çok güçlü bağlar yaratacaktır; bu da nesne değişiminin gerçekleşmesini olduğu gibi, sevginin, anne memesinin amansız rekabetine maruz kalacak olan fallusu babaya aktarılmasının gerçekleşmesini de zorlaştıracaktır.”⁸²

Melanie Klein’in erken dönem görüşlerinin etkisinde kalan Karen Horney, kız çocuğunun penise sahip olmayı istemesinin nedenini anneye karşı libidinal arzularında

⁸⁰ Green, a.g.e., s.103.

⁸¹ A.g.e., s.108.

⁸² A.g.e., s.104.

bulur. Ayrıca Honey, annenin kendi oedipus kompleksini başarılı bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştirememesinin kızıyla ilişkisindeki önemine dikkat çekerek bu durumun kuşaklararası niteliğine bakmak gerektiğini düşünür. Annenin yaşlanma korkusuyla yaşadığı türlü duygularının da genç kızı arasında var olan ilişkiyi etkileyebileceğini, bu ilişkinin kıskançlıkla tekrar tekrar gölgeleneceğini söyleyen Horney, anne ve kızı arasındaki belli ölçüdeki rekabetin normal olduğunu fakat annenin kendi oedipus kompleksini güçlü rekabet duygusuyla yaşamasının kendi kızı ile arasındaki ilişkide rekabetin garip haller alabileceğini ve hatta kız çocuğunun kadınsı gelişimini bozmaya yönelik gizli bir amacının olabileceğini söyler.⁸³ Penis hasedinin toplumsal özellikleri üzerine yoğunlaşan Horney, ataerkil bir toplum düzeninde penise sahip olmanın verdiği gurura dikkat çeker. O, kadındaki penis hasedine karşılık erkeklerde anneliğe, hamileliğe ve doğuma yönelik bir rahim hasedi olabileceğini ileri sürer. Karen Horney “erkek üreme organına imrenme” olgusunu kabul etmediğini vurgularken kültürün erkeklik ve kadınlık konusundaki yargıları fazlasıyla etkilediğini savunur.⁸⁴

Freud ve izleyicilerini fallosantrizmle suçlayan Ernest Jones ise kız çocuğun yaşadığı psikolojik sürece farklı bakış açıları sunar. O, Freud’un aksine kız çocuğunun başlangıçtan itibaren erkeksi olmaktan çok kadınsı olduğunu ileri sürer. “*Jones’a göre iğdiş temel olgu değildir; esas olan afanizi korkusudur, yani cinselliğin ortadan kalkması, cinsel hazza ulaşma olanağının yitirilmesi korkusudur.*”⁸⁵ Annenin kız çocuğu için hem temel nesne hem de ödipal bir rakip konumunda olması onu erkek çocuğundan farklı bir süreci yaşamaya zorlar. Kız çocuğu tüm gereksinimlerini karşılayan anneyi kaybetmeyi göze almak istemez. Erkek çocuk anneye karşı hissettiği çifte tutumlu duygularını babaya yansıtarak saldırganlığını ona karşı gösterebilir fakat kız çocuğu anneye olan saldırganlığını bastırmak durumundadır. Kız çocuğu anneye olan bağlılığı ve bağımlılığı dolayısıyla içindeki kaygı ve sadizmi bastırmak durumunda kalır. Ayrıca Freud’un düşüncesinin aksine “*gerek Ernest Jones, gerek*

⁸³ Karen Honey, **Kadın Psikolojisi**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1991, s.188.

⁸⁴ Gençtan, **a.g.e.**, s.226.

⁸⁵ Bekir Onur, “Psikanaliz Kuramında Kadın”, ‘Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 13/1 (2019): 71.

Karen Honey açısından “keşfedilmemiş vajina” inkar edilen bir vajinadır. Vajinanın her iki cinsiyet açısından “bilinmemesi”, bastırmadan kaynaklıdır.”⁸⁶

Penisin toplumsal değeri üzerinde duran bir diğer isim Elda Abrevaya da kız çocuğunun kendi cinsel organının erkeğinki ile aynı olmadığını fark ettiğini ama buna haset etmediğini söyler. Abrevaya da Karen Horney gibi kız çocuğunun annesi ile olan ilişkisinde toplumsal rollere dikkat çeker. Eğer kız çocuğu annesi ve etrafındaki diğer kadınların penisi olmadığı için değer görmediğini fark ederse penise haset edebilir. *“Kızın penisi olmadığını kabullenmesi ve genital organına değer vermesi, annenin kendi kadınlığına ilişkin bilinçdışı tavrına ve kadınlığı aktarabilen sözcüklere sıkı sıkı bağlıdır.”⁸⁷* Kız çocuğunun oedipus karmaşasından başarılı bir şekilde çıkmasının ön koşulu kendi oedipus karmaşasını başarıyla atlaşmış bir anneye sahip olup olmamasına bağlıdır. Böylece kuşaklararası mahiyette başarılı veya başarısız kompleksler devamlılığını sürdürecektir. Ayrıca annelik ve kadınsılık konusuna da değinen Abrevaya, kız çocuğu için birincil aşk nesnesi olan anneden babaya geçişinin ödipal bir çatışma olduğunu vurgular. Bu çatışma sonucunda kız çocuğunun bir kadın ve bir anne olabilmesi için hem kendi çocukluğunun annesiyle özdeşleşmesi hem de bir erkeğe, yani kendi çocuğunun babası olacak adama cinsel bir arzu duyması gerekmektedir.⁸⁸

Kız çocuğunun gelişiminde annenin kendi annesiyle kurduğu ilişkiye dikkat çeken bir diğer psikanalist de Monique Cournut-Janin olmuştur. Kuşaklararası anne kız ilişkisinin yaşanan kuşağı da etkileyebileceğine dikkat çeken Cournut-Janin oedipus karmaşasının mirasçısı üstbenliğin zamanla geriye doğru giderek önceki kuşaklardan izler taşıdığını vurgular. Anneleri tarafından bilinçdışı bir biçimde reddedilen kız çocuklarının, bilinçdışı biçimde kendi kızlarını da reddettikleri kuşaklar

⁸⁶ Elda Abrevaya, **Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2023, s.206-207.

⁸⁷ Elda Abrevaya, **Aynadan Ötekine Çocuk Öznelliğinin Oluşumu Üzerine Bir Çalışma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.91.

⁸⁸ Elda Abrevaya, “Annelik ve Kadınsılık”, *Psikanaliz Yazıları: Annelik*, 14/290 (2007): 27.

ötesi bir yazgı bulunmaktadır. Zamanında doyurulmamış, tatmin edilmemiş anne imgesi kuşaklar arası geçişle kızlara yansımaktadır.⁸⁹

Chasseguet-Smirgel fallus temelli cinsel monizm kuramına karşı çıkarak Freud'un başlangıçtan itibaren her iki cinsiyetten çocuk için vajinanın bilinmemesi görüşüne karşı bir görüşte bulunur. Eğer çocuk vajinanın varlığından haberdar değilse ve onun içine girme arzusu duymuyorsa babanın penisine haset etmemelidir. Dolayısıyla Chasseguet-Smirgel her iki cinsiyetten çocuğun da vajinayı bildiğini savunur. Ona göre kız çocuğunun penise haset etmesi de vajinayı bilmemesine veya bundan kaynaklanan iğdiş edilme duygusuna değil her şeye kadir olan anneye ve onun iktidarına yönelik bir başkaldırıdır. *"Çocuk yazgısı gereği, 'her şeye kadir, her şeyi yapabilen ve değerler açısından tüm yüklemelere sahip olan anneye' tam anlamıyla bağımlı olması nedeniyle narsisik düzlemde yaralanır ve bu yaralar sonucunda düşmanlığı da son derece güçlenmiş olur."*⁹⁰

Erkek çocuk için her şeye kadir annenin sahip olmadığı penise sahip olması avantajdır. Ama kız çocuk annesinin sahip olmadığı hiçbir yatırım nesnesine sahip olmadığı için mecburen penise yönelir ve penise sahip olmak ister. Böylece her şeye kadir annenin karşısında yaralanan narsisizmini kurtaracak ve annenin yoksun olduğu organa sahip olarak onu yenilgiye uğratabilecektir. Narsisik yara ile penis hasedi arasında sıkı bir bağ olduğunu düşünen Chasseguet-Smirgel anne imgesi ve açtığı narsisistik yara ne kadar şiddetliyse penise duyulan hasedin de o denli şiddetli olacağını vurgulamıştır.⁹¹

Helene Deutsch'a göre kızlarda oidipus karmaşası iğdiş edilme karmaşası ile başlar. Dişil mazoşizm kavramı üzerinde duran Deutsch küçük kızın erken dönemdeki anne ve babayla olan ilk libidinal ilişkilerine odaklanır.

⁸⁹ Monique Cournet-Janin, "Analiz Süresince, Daha Çok da Tedavinin Son Bulacağı Sırada, Hatta Tedavinin Bir Kesiti Süresince Kendini Ortaya Koyan Melankolik, Dişil Çekirdek", *Kadınlık Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı*, ed. Bella Habip, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003) 140.

⁹⁰ Janine Chasseguet-Smirgel, "Dişil Suçluluk (Dişil Oidipus'un Bazı Özgül Yönleri Üstüne)", *Kadınlık Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı*, ed. Bella Habip, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003) 181.

⁹¹ Chasseguet-Smirgel, "Dişil Suçluluk (Dişil Oidipus'un Bazı Özgül Yönleri Üzerine)", 188.

“Deutsch’ göre küçük kızın babasıyla olan ilk libidinal ilişkisi mazoşist niteliktedir ve ‘’dişil’’ mazoşist ilk arzu, ‘’baba tarafından iğdiş edilme’’ arzusudur. ‘’Mazoşizm’’ yönüne bu dönüş, kadının anatomik kaderinin bir parçasıdır; biyolojik ve yapısal faktörler tarafından onun için belirlenmiştir ve suçluluk duygusuna dayalı mazoşist tepkilerden bağımsız olarak kadınlığın nihai gelişiminin ilk temelini atar. Deutsch’a göre, kızlardaki Oidipus Karmaşası, iğdiş edilme karmaşası tarafından başlatılır. Haz faktörü, aşk nesnesi tarafından sadist bir saldırı fikrinde yatar ve narsisistik kayıp, bu saldırı yoluyla yerine getirilecek bir çocuk arzusuyla telafi edilir. Bu dönemde mazoşist düşlemler ile çocuk sahibi olma arzusu arasında yakın bir bağlantı vardır, öyle ki kadının çocuğuna (ya da üreme işlevine) yönelik sonraki tüm tutumuna mazoşist nitelikteki haz eğilimleri nüfuz eder.”⁹²

Annelik ile ilgili görüşlerinde de Freud ile benzer bir çizgide olan Deutsch, annenin çocuğu ile beraber benlik idealini gerçekleştirdiğini ve geçmişte kadının babasına atfettiği tüm mükemmel nitelikleri daha sonrasında çocuğa atfederek simgesel anlamda kendini tamamlanmış hissettiğini düşünür.⁹³

Kızın annenin dişilliğine olan erken vakitteki özdeşleşmesinin yanı sıra oedipus döneminde oynadığı evcilik oyunları ve kardeşlerinin bakımına yardım etmesi ile anneliğe olan birincil özdeşleşmeyi yakalamasının yanı sıra annenin ölümü ile babasıyla evlenebileceği hayalini kurarak yatırımını babaya doğru yönlendirebilir. Ergenlik döneminde ise annenin hem oedipusa özgü bir rakip hem de ikincil özdeşleşme modeli olarak genç kızın karşısına çıkmasını tehlikeli gören Florence Guignard, hala babasal özdeşleşmelerin önemli olduğu bu dönemde anneliğin tehlikeye girdiğini düşünür.⁹⁴

Freud’un anneliğin kadının ruhsal gelişiminin son evresini oluşturduğu görüşüne katılan Guignard, hamilelik dönemi, doğum gibi konulara da odaklanır. Ona göre küçük kız anne rahminin yaratıcısına hem haset eder hem de saldırır. Kız birincil hamilelik döneminde annesinin rahmine sahip olamayacağını anlayıp ondan

⁹² Şeyda Postacı, “Helene Deutsch: -Mış Gibi Kişilik, Dişil Mazoşizm”, **Çocuk ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve Kavramlar**, ed. Neslihan Zabcı, Şeyda Postacı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022) 66-67.

⁹³ Abrevaya, “Annelik ve Kadınlık”, 29.

⁹⁴ Florence Guignard, “Anneyle Ensest Yasağının Bekçiliğini Yapan “Kökensel Kaya” “Anne”ye mi Yoksa “Kadın”a Özgü Olan Mıdır?”, *Kadınlık Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı*, ed. Bella Habip, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003) 66.

vazgeçmelidir. Tıpkı ters oidipus durumunda annesine cinsel olarak sahip olamayacağını anladığı gibi.

“Florence Guignard ve Jacqueline Schaeffer’e göre, anne ile kızın aynı cinsiyetten olması ve aralarındaki bedensel yakınlık; bilinçdışı fantezide beden düzeyinde ama özellikle genital ve üreme organları (vajina ve rahim) açısından bir ayrışmamışlığa yol açar. Florence Guignard, annelik deneyiminin genç kadına kendi rahmini annesininkinden ayırttırma olanağını sağladığını ileri sürer.”⁹⁵

Ayrıca “*Sonlanan Analiz ve Sonlanmayan Analiz*” de Freud’un “kökendeki kaya” olarak tanımladığı dişilin reddi Guignard’a göre “...sadece iğdiş olma karmaşasını ilgilendirmez; aynı zamanda onun tamamlayıcısı olan ana rahmine geri dönüş, doğumun, zamansallığın ve ölümün de inkarıdır.”⁹⁶ Kısacası dişilin reddi annenin cinselliğini de reddetmektir.

Konuya klasik kuramdan oldukça farklı yaklaşan Holtzman ve Kulish kadının ödipal çatışmasını Persephone mitiyle açıklayarak bu çatışmaya “*Persephone Kompleksi*” denmesini uygun görürler.⁹⁷ Persephone’nin asıl adı Kore’dir. Zeus ve Demeter’in kızı olan Kore, bir gün çiçek toplarken ıslıl ıslıl parlayan bir nergis çiçeği görür. Tam uzanıp onu alacağı esnada yer yarıılır ve Hades tarafından yeraltına kaçırılır. İsmi Persephone olur. Anne Demeter kızını aramaya başlar ve kıtlık olur, doğanın dengesi yavaş yavaş bozulur. Zeus, Hades’i ikna etmeye çalışır. Ama yeraltında bir şey yememe kuralına uymayan Persephone’nin artık bir tarafı yeraltı dünyasına bağlı olmalıdır. Bunun üzerine tanrılar anlaşma yapar. Persephone yılın üçte birini Hades ile yeraltında, üçte ikisini annesi Demeter ile yeryüzünde geçirecektir. Bu şekilde mevsimler oluşur. Persephone yeraltındayken kış, yeryüzündeyken bahar ve yaz yaşanır. Holtzman ve Kulish anne baba ve kız çocuğu arasındaki üçgensel ilişkinin Pershophene miti sayesinde daha iyi anlaşılacağını düşünür. Persephone anneye özdeşleşmek isteyen ama bir yandan da anneden uzaklaşıp bireyselleşmek isteyen kişileri temsil eder.

⁹⁵ Abrevaya, *Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu*, 294.

⁹⁶ Guignard, “Anneyle Ensest Yasağının Bekçiliğini Yapan “Kökensel Kaya” “Anne”ye mi Yoksa “Kadın”’a Özgü Olan Mıdır?”, 76-77.

⁹⁷ Deanna Holtzman and Nancy Kulish, “The Feminization of the Female Oedipal Complex, Part I: A Reconsideration of the Significance of Separation Issues”, *Journal Of the American Psychoanalytic Association*, Vol. 48, 2000, pp. 1413-1437.

Holtzman ve Kulish’e göre ödipal dönemde annesine olan bağıllığı ile babasına duyduğu arzu arasında kalan kız çocuğu, annesinden vazgeçip babasına yönelemez. O annesine yaptığı libidal yatırıma ek olarak babasına da yatırım yapar. Yani klasik kuramın penis hasedi dolayısıyla ön plana çıkardığı anneden babaya keskin bir yönelim yerine, anne baba ve kızın yer aldığı üçgensel bir ilişkiye odaklanılmıştır. Persephone miti hem anneye kuvvetli bir bağ içinde olan bir kız çocuğu olarak kalan hem de kendi bireyselliği içerisinde cinselliğini yaşayan bir kadın olarak çözümlenmesi bakımından bu görüşleri desteklemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERİDE CELAL’İN ROMANLARINDA ANNE-KIZ İLİŞKİSİ

3.1 Peride Celal’in Romanları

Peride Celal’de pek çok yazar gibi ilk yazma deneyimine 13-14 yaşlarında “*anneme, anneanneme, sevdiklerime hitap ederdim*”⁹⁸ dediği şiirleri ile başlamıştır. Fakat çocukça şeyler olarak nitelendirdiği ve beğenmediği bu şiirleri daha sonra yırtıp atmıştır. Okumayı seven, edebiyata düşkün bir annenin kızı olan Peride Celal çocukluğundan itibaren okumaya meraklıdır. Üvey babasının işi dolayısıyla taşrada uzun yıllar yaşama fırsatı olan ve Anadolu’yu gözlemleyen Celal, bir konuşma esnasında babalığının genç bir dostunun öyküler yazarak İstanbul dergilerine gönderdiğini duymasının üzerine “*bu yazarsa, ben de yazarım*”⁹⁹ diyerek hikaye yazma serüvenine başlamıştır. O dönemde annesi yazdıklarını fark edene kadar herkesten gizli çeşitli dergilere birçok hikaye yollar ama bir türlü geri dönüş alamaz.

⁹⁸ Selim İleri, a.g.e., 42.

⁹⁹ Selim İleri, a.g.e., 43.

Üvey babasının aksine annesi Mirat Hanım yazma serüveninde kızımdan desteğini hiçbir zaman esirgememiştir. Dönemin Tan Gazetesi'nin ortaklarından olan Ali Naci Karacan, Peride Celal'in teyzesinin eşidir. Annesinin tüm ısrarlarına karşılık eniştesi Peride'nin yazdıklarıyla ilgilenmez. Bunun üzerine Peride Celal "*Ak Kız'ın Hikayesi*" adlı öyküsünü annesi ile Sedat Simavi'nin çıkardığı Yedigün dergisine götürür. Sedat Simavi birkaç düzeltme yaptırma şartıyla tekrardan yazdırdığı bu öyküyü Mirat Hanım'ın büyük ısrarları sonucu kabul eder. Böylece 27 Kasım 1935'te ilk öyküsü yayımlanan Peride Celal için diğer gazete ve dergilerin kapıları da aralanmış olur.

Yaptığı bir tren yolculuğu esnasında Yedigün dergisinde Peride Celal'in hikayesini tesadüfen fark eden Ali Naci Karacan'ın fikri değişmiştir. Hikayeyi okuduktan sonra Ali Naci Karacan'ın kendisini gazeteye çağırdığını ve bir nevi Peyami Safa'ya "*sepetlediğini*"¹⁰⁰ söyleyen Peride Celal, Peyami Safa'nın sayesinde Fransız edebiyatını izlemiş, dönemin pek çok yazarına dersler veren M. Angel'den Fransızca dersler almaya başlamış, imladan anlatıma kadar pek çok yazım hatasını düzeltmiş ve ondan edebiyatla ilgili önemli dersler almıştır.

Son Posta gazetesinin önerisiyle ilk romanını yazmaya başlayan Peride Celal'in roman ve öyküleri Cumhuriyet, Tan ve Milliyet gazetelerinde yayımlanmıştır. Yazarlık hayatında ilerlemek için üvey babasının işi dolayısıyla Anadolu'da bulunan anne ve babalığından ayrılarak İstanbul'da yaşayan anneannesinin yanına eski bir Rum evine taşınan yazar, bu dönemde geçimini sağlayabilmek için her gün gazete ve dergilere öyküler yazmakta bir yandan da İstanbul Elektrik Şirketi'nin yayın bölümünde çalışmaktadır. Peride Celal 1989 yılında Tülay Bilginer ile yaptığı bir röportajda o günleri şöyle anar:

"...İstanbul'a kaçmayı düşündüm adeta... Çünkü onların istediği bu değildi. Benim orada kalıp doğru dürüst bir koca bulup evlenmemdi. Babalığım yazmama ve İstanbul'a gelmeme çok karşıydı. Yalnız başına, anne tarafının yanına gitmeme ve orada o kaldırımlar, Bab-ı Âli kaldırımları... Böyle genç bir kız, ne olur sonra? Ama demek ki benim içimde büyük

¹⁰⁰ Selim İleri, a.g.e., 44.

bir istek vardı... Yazar olmak hevesi. Kalktım geldim, on parasız. Ve çantamda bir sürü hikaye müsveddesi, Bab-ı Âli yokuşunu tırmandım...”¹⁰¹

Peride Celal’in ilk romanı *Sönen Alev* 1935 yılında Son Posta gazetesinde tefrika edilmiş ve 1938’de kitap olarak yayımlanmıştır. Yazar bu dönemde geçim kaygısıyla burjuva kadınının aşk serüvenini kurguladığı “pembe romanlar”, “popüler aşk romanları” olarak anılan pek çok roman kaleme almıştır. Peride Celal’in 1935-1954 yılları arasında gazete ve dergilerde dört yüz civarı öykü ve yirmiye yakın romanı yayımlanmıştır. Bu romanlardan kitap olarak basılanlar şunlardır: *Sönen Alev* (1938), *Yaz Yağmuru* (1940), *Ana-Kız* (1941), *Kızıl Vazo* (1941), *Ben Vurmadım* (1942), *Atmaca* (1944), *Aşkın Doğuşu* (1944), *Yıldız Tepe* (1945), *Dar Yol* (1949)

Peride Celal yazarlığa 17-18 yaşlarında başlamasına rağmen pek çok dergi ve gazetede hikayeleri, romanları yayımlanmış üretken bir yazar olmasına karşın ilk yazmaya başladığı gençlik yıllarındaki eserlerini bir şanssızlık olarak görmüş ve hiçbir zaman yazdıklarından memnun olmamıştır. “Pembe roman” yazarı, günlük gazetelerin “*tiraj lokomotifi*”¹⁰² olarak anılmaktan her daim rahatsızlık duymuştur:

“Ben popüler roman yazmayı hiçbir zaman istemiyordum biliyor musunuz? Yazdıklarından memnun değilim zaten. Ama yazıyordum ve o zamanlar kendimi gerçek bir yazar olarak görmüyordum. Kendimi, yazı yazarak hayatını kazanan bir insan olarak görüyordum sadece...”¹⁰³

Peride Celal için 1935-1954 yılları ne kadar çok yazarsa o kadar çok para kazanacağını bildiği bir dönemdir. Dolayısıyla yazarın kaleme aldıklarının niteliği değil niceliği önem kazanmıştır. Zamanının kitapçısı Garbis’in “*Peride hanım, öyle derinlere inmeyin çokça yahu! Şöyle ‘Aşkın Göz Yaşları’ gibi şeyler yazın da çok satalım*”¹⁰⁴ şeklindeki sözleri toplumun bu tarz romanlara olan yoğun ilgisini göstermektedir.

¹⁰¹ Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı: Peride Celal, 44.

¹⁰² Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı, 41.

¹⁰³ A.g.e., 45.

¹⁰⁴ Yanıtlarıyla Söyleşiler, (Yay. Haz.: Mustafa Pala), Yaba Yayınları, Ankara, 1993, 79.

“Pembe romanlar” yazarı olarak tanınmasına yol açan ve maddi kaygılarının yazarlık kariyerini olumsuz etkilediği bu dönem Peride Celal’in İsviçre’de geçirdiği yıllar ve 1947’de avukat Atıf Yönsel ile evlenmesinin ardından son bulmuştur. Onun sanatının ikinci bir başlangıç olarak değerlendirilen bu döneminde en büyük desteği eşi Atıf Yönsel vermiştir. Geçim derdiyle çalakalem yazdığı aşk ve macera ağırlıklı romanlarının ardından 1954 yılında kaleme aldığı *Üç Kadının Romanı* adlı eseri ile sanatının ikinci dönemine geçiş yapmıştır. *Üç Kadının Romanı*’ndan önce yazdıklarını edebi bakımdan yetersiz gören Peride Celal, “boşa gitmiş şeyler”¹⁰⁵ olarak değerlendirdiği ilk dönem öykü ve romanlarını hiçbir zaman sahiplenememiştir. 1940-50 yılları arasında sayıca en fazla roman yazmış ve en çok okunmuş, dolayısıyla romanları en fazla baskıyı yapmış yazarlar arasında olmasına rağmen “*O yıllarda yazdığım romanların arasında, imzama taşıdıklarından ötürü utandığım kitaplar vardır. Bunu bilmelerini isterim okurların*”¹⁰⁶ diyen Peride Celal, kendini gerçekleştirememenin ıstırabını tüm hayatı boyunca çekmiştir. Oysa “*hayatını kazanmak için boğuşurken tiraj kaygısıyla ürettiği onlarca hikaye ve romanı, havaî dünyalarıyla, sürükleyici sayfalarıyla edebiyatı sevdirecek okuru eğitmekle kalmamış bir yandan da Peride Celal’i ustalık dönemi eserlerine hazırlamıştır.*”¹⁰⁷

1954 yılında yayımlanan ve parçalanmış bir ailenin üç kızını ele aldığı *Üç Kadının Romanı* ile yazarlığında yeni bir döneme giren Peride Celal bu tarihten sonra yazdığı hikaye ve romanlarına inanır ve onlara tamamen sahip çıkar. Bu dönemde aşk ve serüven romanlarını geride bırakarak psikolojik tahliller, gözlem ve gerçekçiliğin ön planda olduğu eserler verir. “*Peride Celal, yaza yaza, olgunlaşma yolunda çile çeke çeke kişiliğini bulmuş bir yazardır.*”¹⁰⁸ Peride Celal’in sanatını iki döneme ayırıp incelememize rağmen onda değişmeyen tek şey ise kullandığı duru Türkçedir.

¹⁰⁵ Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı: Peride Celal, 46.

¹⁰⁶ Necmi Onur, (Yaşamı, Sanatı, Yapıtları Üzerine Kendi Açıklama ve Görüşleri), *Yeni Gazete*, 1 Aralık 1970.

¹⁰⁷ Selim İleri, “Roman Yazan Romancı”, Peride Celal’e Armağan, (Yayına Haz.: Selim İleri), Oğlak Yayınları, İstanbul, 1996, 141.

¹⁰⁸ Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı: Peride Celal, 82.

Üç Kadının Romanı'nın ardından 1958'de *Kırkıncı Oda*, 1963'de *Gecenin Ucundaki Işık*, 1966'da *Güz Şarkısı*, 1971'de *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, 1977'de *Üç Yirmi Dört Saat*, 1990'da *Kurtlar* ve son olarak 2002 yılında *Deli Aşk* adlı romanını kaleme almıştır. Yazar “*Üç Yirmi Dört Saat*” adlı romanıyla 1977 yılında Sedat Simavi Edebiyat Ödülü’nü, “*Kurtlar*” romanıyla 1991 Orhan Kemal Roman Armağanı’nı kazanmıştır. Ayrıca Peride Celal 1996'da 15. İstanbul Kitap Fuarı'nda TÜYAP'ın “onur yazarı” seçilmiştir.

Bu çalışmada Peride Celal'in anne kız ilişkisini psikolojik yönden incelemeye uygun olan sekiz romanı konu alınacaktır. Yazarın tefrika romanları çalışmaya dahil edilmemiştir. İncelenen romanlar şu şekildedir: *Ana-Kız*, *Aşkın Doğuşu*, *Dar Yol*, *Gecenin Ucundaki Işık*, *Güz Şarkısı*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Üç Yirmi Dört Saat* ve *Kurtlar*.

Bu bölümde Peride Celal romancılığı iki döneme ayrılan genel eleştirinin dışında tutularak, ilk romanlarından son romanına kadar farklı karakterler çerçevesinde işlenen anne-kız ilişkisi ve annelik teması bir bütün olarak ortaya konmuştur. Çoğu romanda benzer bir şekilde kötü olarak işlenen anne temsilleri ve kuşaklar arası boyutta ele alınan annelik teması psikanalitik görüşler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2 Peride Celal'in Romanlarında Anne-Kız İlişisine Psikanalitik Bir Bakış

3.2.1 “Nasıl Olursam Olayım Yeter ki Annem Gibi Olmayayım”

Gecenin Ucundaki Işık romanı baş kahraman Macide'nin hamileyken kocasını terk ederek annesinin yanına Ankara'ya dönmesiyle başlar. Romanda Macide ve annesi arasındaki ilişki çoğu zaman geriye dönüş tekniğiyle işlenir. Macide, çocukluğundan itibaren annesi ile babasını kıskanmaktadır. Macide, annesi ve

babasının kendisini hiçbir zaman sevmediğini, annesinin onu daha çok babasının ölümünden sonra sevmeye başladığını düşünmektedir.

Romanda vaka zamanında ölü olduğunu bildiğimiz babadan pek fazla bahsedilmez. O ancak anneye olan ilişkisi ile birlikte anılır. Macide'nin annesinin de romanda ismi geçmez. Macide ebeveynlerinin “*birbirlerinin delisi*”¹⁰⁹ bir çift olduğu için ona verdikleri tek şeyin sadece “*sevdalarının artığı*” (s. 4) olduğunu düşünür. Macide anne, baba ve çocuk şeklinde tanımladığımız üçgensel ilişkide yok sayılmaktadır. Annesinin ona her öfkelenildiğinde tekrarladığı “*Sen babanın ölümünde bile ağlamadın, öyle katı yürekliisin!*” (s. 11) cümlesi Macide'nin babası için “*yaşamı boyunca annemi benden kıskandığına, beni aralarına girmiş engel gibi görmüş olduğuna inanıyorum*” (s. 6) sözleri ile beraber düşünüldüğünde kızın ilk sevgi nesnesi olan annenin sevgisini baba ile paylaşmanın güçlüğüne çocukluktan itibaren belirgin bir şekilde hissettiğini anlayabiliriz. Anne ve babasının yanında kendini ‘öteki’ gibi hisseden yalnız bir çocukluk geçiren Macide; çelimsiz, somurtkan ve huysuz bir çocuk olduğu için pek fazla arkadaş edinememiştir. Tüm bunlara rağmen ise sınıf birincisidir. Bu başarısının sebebi ise ilk aşk nesnesi olan annenin takdirini almak ve rakip konumundaki babayı alt etmek istemektir:

“Geceleri masanın önünde kulaklarım annemle babamın içeriden gelen gülüşlerinde, anlamayan gözlerle açık sayfaları seyreder, hayaller kurar, kendi kendime olmayacak serüvenler yaşırdım. Kendimi beğenmişliğimden çalışırdım. Erkek evlat özlemi çeken babama başarıyı göstermek, onun küçültücü, ilgisiz bakışlarından kurtulmak için elimden geleni yapıyordum” (s. 9-10)

Macide anne ile ilk bağlanma döneminde başarılı bir şekilde atlatamadığı Oidipus kompleksinin etkisini tüm hayatı boyunca hisseder. O, çocukken ihtiyacı olan sevgiyi ne annesinden ne de babasından bulabilmiştir. Annesinin geçirdiği bir ameliyat sonucu karnından çıkan uru “*benden sonra karnından çıkan ikinci kötülük*” (s. 3) şeklinde tanımlayan, anne ve babasını kıskanarak büyümüş sevgisiz bir çocuktur. Dolayısıyla “*bir kurtuluş gibi*” (s. 11) gördüğü babasının ölümü ile evlerindeki tüm kötülüklerin gittiğini hissetmiş ve babasına karşı duyduğu öfkesi azalmaya başlamıştır.

¹⁰⁹ Peride Celal, **Gecenin Ucunda**, H2o Yayıncılık, İstanbul, 2022, s.5.

Fakat annesi hayattadır. Macide'nin geçmişinde anımsadığı ve bugününde yaşadığı her şey annesine duyduğu öfkeyi daha da arttırmaktadır. Bazen günlük hayatın içinde sekiz yaşında küçük bir çocukken duyduğu öfkesi dirilir:

“...Yoğurt kasesini iten tombul eline bakıyorum. Bir zamanlar o elin babamı okşadığını düşünüyorum. Onların yatak odasında, köşeye itilmiş küçük demir bir karyolada yatardım küçükken. Sekiz yaşında insan çok şeyleri anımsıyor. Uyumamı beklemeye sabırları yetmezdi çok zaman. Seslerini dinlerdim. Örtülerin altında kabarıp kıpırdayan şekillerini gözlerdim. Kalkıp saldırmak, yumruklamak, bağırarak gelirdi içimden.” (s. 298-299)

Anne ve babası ile beraber aynı odada uyuması dolayısıyla küçük yaşlardan itibaren ebeveynlerinin yakınlıklarına şahit olması Macide'nin olumsuz Oidipus kompleksinin tetikleyicilerinden olmuştur. Melanie Klein'in tanımladığı haset kavramını Macide'nin davranışlarında bulmak mümkündür. Haset, arzulanan nesnenin başka birine ait olması ve ona haz vermesi karşısında yaşanan olumsuz duygulardır. Macide'nin çocukluğundan itibaren annesine sahip olduğu için babasından nefret etmesi ve onu rakip olarak görmesi Klein'in psikanalize kazandırdığı haset ve şükran kavramlarıyla açıklamak mümkündür. Macide'nin anne ve babasının olumlu ilişkilerine haset etmesi sonucu zamanla sevgi duygusunun azalıp yerini nefret duygusuna bıraktığını görürüz.

Macide'nin annesine karşı duyduğu öfke çok büyüktür. En büyük korkusu ise bir gün annesine benzemektir: *“Ona benzemekten, sonunda öyle kaygısız, sırtını geleceğe dönüp anılarla oyalanan bir kadın, başkalarına sarılıp yaşayan sırnaşık biri olmaktan korkuyorum.”* (s. 245) Jung, annenin yaşamın farklı döneminde üstlendiği kimliklerle çocuğun psikesini etkilediğini vurgular. Olumlu ve olumsuz anne kompleksinden bahseden Jung, anne kompleksinin olumsuz tezahüründe dişiliğin aşırı derecede geliştiğini ve dolayısıyla annelik içgüdüsünün gereğinden fazla kuvvetlenerek kendi hayatı olmayan, çocuğuna bağlı, sırnaşık ve yapışık bir anne tipinden bahseder. Macide'nin annesi de bu tipe uygun olarak kocasına, evine ve çocuklarına bağlı bir kadın olarak anlatılır. Dolayısıyla Macide için “nasıl olursam olayım yeter ki annem gibi olmayayım” mottosu önem kazanır. Macide *“annem gibi*

çocuğumu sevmekten, ona yapışıp kalmaktan korkuyorum.” (s. 381) der. Annesinin anneliğini beğenmeyen Macide kendi iyi bir anne olmak için dualar etmektedir.

Klein’ın geliştirdiği haset kavramını, anneden kıza yönelik haset veya kızdan anneye yönelik haset şeklinde iki bölümde açıklayabiliriz. *Gecenin Ucundaki Işık* romanında Macide’nin her ne kadar annesine benzemekten korksa da aslında annesine haset ettiğini görürüz. Kız çocuğu; babaya sahip olduğu, rahme sahip olduğu, güzel olduğu vb. gibi birçok nedenle anneye haset edebilir. Macide’de bazı yönlerden annesini kıskanmaktadır:

“Gülümsüyorum annemin gözlerimi arayan gözlerine. Yüzü gevşeyip rahatlayveriyor. Ne duyduğumu, düşündüğümü, neden güldüğümü umursadığı yok. Çorbasını daha iştahla içmeye başladı. Geçmişteki mutluluğunu kıskandığımı, aşta, kadınlıkta benden usta olduğunu kabullenip şaşırdığımı bilse ne yapar acaba?” (s. 298)

Kız çocuğunun yaşadığı kompleks erkek çocuğuna göre daha zor ve ikirciklidir. Çünkü her iki çocuk için de ilk sevgi nesnesi anne olmasına rağmen kız çocuğu kendi psikoseksüel gelişimi için zamanla anneden vazgeçerek babaya yönelir. Bu dönemde hem babanın hem de annenin kıza karşı tutumu çok önemlidir. Kız agresif davranışlarını bırakmalı, annenin kadınlığını kabul etmelidir. Yoksa aralarında yaşanan bu rekabet duygusu ömür boyu peşlerini bırakmaz. Macide’nin bebeklikten itibaren annesi ile kuramadığı sevgi bağının yetişkinlik yaşamındaki kötü tezahürlerini eşi de fark eder. Eşi Kazım Işık “*Onu babandan kıskandın, ana-kız ilişkisinde bile hınzırca dişi, hayvan kaldın, işte gerçek.*” (s. 300) diyerek Macide’nin annesini küçümsemekten ona olan öfkesini çevresine yansıtmaktan vazgeçmesi gerektiğini düşünür.

Kız çocuğunun bedensel olarak anneye aynılığı ve yaşadığı yoğun sevgi kaybı düşüncesi de anne ile olan ilişkisini zedeleyebilir. Guignard, kızın anne rahminin yaratıcılığına haset ettiğini düşünür. Anne ve kızın aynı cinsiyetten olması ve aralarındaki bedensel yakınlık bir ayrışamamışlığa yol açabilir. Bu noktada kız ancak kendi annelik deneyimiyle annesinden ayrışabilir. Macide, her ne kadar kocasından boşanmak istese de hamileliğine son vermek istemez. Çünkü ancak bu şekilde

annesinden kopacak ve kendi annelik macerasında kendini bulacaktır. Macide romanın sonunda bebeğini dünyaya getirir ve “gecenin ucundaki ışığı” görür.

Evli Bir Kadının Günlüğünden adlı roman “Evlilik bile beni annemin elinden kurtaramayacak kolay kolay, anlaşılıyor!”¹¹⁰ cümlesi ile başlar. İlk cümleden anlaşıldığı üzere roman boyunca Selma’nın annesi ile olan tartışmalı ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Selma adında genç bir kadının yazdığı günlükler şeklinde kurgulanan bu romanda diğer Peride Celal romanlarında olduğu gibi problemlili ana-kız ilişkisi ön plandadır.

Çocukluğu mutsuz ve yalnız geçen Selma “Beni kurtardı: Anamdan babamdan, hiç bir zaman evim diyemediğim evimden kurtardı.” (s. 17) dediği Mehmet ile evlenir. Evliliği bir kurtuluş olarak gören Selma, tutucu olarak varsaydığı anne ve babasının elinden evlenerek kurtulacağını sansa da zamanla annesinden kurtuluş olmadığını farkına varır. Annesinden nefret eden onu “ikiyüzlü” (s. 54), “geride kalmış” (s. 11) bir kadın olarak tasvir eden Selma, tıpkı Macide gibi çocukluğundaki yalnızlıktan bahseder:

“Çocukluğumda, beni anlayacak, benimle insan gibi konuşacak bir baba, çoğunca yalnız kitaplarda bulduğum tatlı, yakın, yüreği yüreğime açık bir ana hayal ederdim. Başkalarının annelerini benimkinden biraz daha çok severdim. İmrenirdim küçük arkadaşlarıma. Büyüyüp bilince varınca bütün annelerin birbirlerine benzediklerini, çabalarının, çocuklarını sevecenlik dalgaları içinde kendilerine benzetmekten, kendi isteklerine, tutkularına, daha da kötüsü -bizim o hayallerden hoşlanıp hoşlanmayacağımızı sormadan- kendi hayallerine, yarım rüyalarına göre biçimlemekten başka bir şey yapmadıklarını anladım.” (s. 216)

Selma’nın annesi kızı ne kadar büyürse büyüsün, onun kararlarına, karakterine, yetişkinliğine güvenmeyen ve kızını bir oyun hamuru gibi kendi istediği şekle sokmak isteyen bir anne tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu yaptıklarını ise “annelik” çatısı altında yapar ve “her ana gibi çocuğumu korumak ödevim benim..” (s.70) derken kızına verdiği zararın farkına varmayarak kendini sadece ödevlerini yerine getiren bir

¹¹⁰ Peride Celal, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.7.

anne gibi görür. Selma'nın annesi için “annelik” kavramı çocuklarına bakmak, korumak ve onların hayatını kendi istediği gibi şekillendirmekle eş değerdir. Dolayısıyla ne kadar büyürse büyüsün Selma, annesinin küçük kızıdır ve iyi yemek yemesi, sağlığına dikkat etmesi ayrıca kendi için uygun bulunan kocayı severek annesine saygısızlık etmemesi gerekmektedir. Annesi ile olan ilişkinin içerisinde kendini bir köle gibi hisseden Selma eğer bir gün kendi anne olursa “*Göbeğinden bana bağlanmasın çocuğum, aman bağlanmasın!*” (s. 70) şeklinde bir serzenişte bulunarak annesinden gördüğü anneliği kendi çocuğuna yaşatmayacağının sinyallerini vermektedir.

Selma eğer bir gün çocuk sahibi olursa annesinin ona yaptığı gibi yaramazlıklarını, hatalarını çocuğunun kafasına kakmayacağını vurgulamaktadır. Çünkü kendi küçük bir kız çocuğu iken yaşadıklarının her çocuğa yetersizlik ve aşağılık duygusu verebileceğini ve dolayısıyla çocukta ömür boyunca bir hınç ve umutsuzluk duygusu oluşabileceğini düşünmektedir. Anne küçük çocuğun hayatında ilk sevgi nesnesi ve en önemli varlıktır. Dolayısıyla annenin beğeni ve onayı çocuğun ruhsal gelişiminde tamamen olumlu bir rol oynarken tam tersi ise çocuğun ruhsal gelişiminde olumsuz sonuçlara yol açar. Çocuk her zaman kendini anneye ve çevreye beğendirme içgüdüleriyle yaşar. Onaylanma ihtiyacı, özellikle kız çocuklarında görülen beğenilme kaygısının kökeninde de bu düşünce vardır. Burada Chasseguet-Smirgel'in “*her şeye kadir anne*” imgesi akla gelebilir. Kız çocuğu yazgısı gereği her şeyi bilen, her şeyi yapabilen, her şeye sahip olan annenin iktidarı karşısında narsistik olarak yaralanır ve kendini eksik hisseder. Bu da aralarındaki düşmanlığın daha fazla olmasına sebebiyet vermektedir.

Roman boyunca annesi ile hesaplaşan Selma, anne-kız arasındaki ikircikli ilişkiyi “*Kendi hamuruna sokamadığı için hem benden nefret ediyor, hem de vazgeçemeyip seviyor.*” (s. 251) cümlesi ile özetler. Selma ve annesinin tüm roman boyunca süren tartışmalı ilişkisini körükleyen en büyük olay ise Selma'nın Mehmet ile tanışmasına vesile olan araba kazasını annesinin düzenlemiş olduğunu öğrenmesidir. Selma'nın annesi kızının evleneceği insanı seçmiş ve kızının canını dahi önemsemeden ufak bir araba kazası görüntüsü ile Mehmet ile tanışmasına sebep

olmuştur. Evlendiği adam ile tanışmasında bile annesinin parmağı olduğunu öğrenen Selma annesini tamamen “*korkunç*”(s. 76) bulmaktadır ve aralarındaki ilişki hepten zedelenmiştir. Selma’nın annesi kendi itibarını düşündüğü, sosyeteye girmek ve Görün ailesine dünür olmak gibi düşüncelerle bir talih olarak varsaydığı bu olayı göğsünü gererek anlatır ve kızını da bu talihe sahip çıkması için azarlar. Annesine göre Selma “*laf anlamaz, başına buyruk, huysuz bir kız*”dır (s. 254). Peride Celal romanlarının birçoğunda olduğu gibi burada da nefret edilen olumsuz anne tipine karşılık annenin de kızını huysuzlukla, terbiyesizlikle ve başına buyrukluyla suçladığını görmekteyiz.

Peride Celal’in öz yaşam hikayesinden hareketle ikinci tekil anlatıcı ile kurguladığı *Kurtlar* adlı roman eşi yeni ölmüş yaşı geçkin bir kadın yazarın “Ağacın Üstündeki Ev” adlı öyküsünü kurgulamaya çalışırken kendisi ile girdiği yirmi dört saatlik bir iç çatışma şeklinde kurgulanmıştır. Bu romanda kahramanımız yazar anlatıcı önceki romanların aksine hem kendi annesiyle olan ilişkisi hem de kendisi bir anne olduğu için kızı ile olan ilişkisi bağlamında çift yönlü ele alınacaktır.

Yazar anlatıcı ikinci tekil söylemin de avantajlarından yararlanarak anlatı zamanı boyunca kendi hayatı, yazarlığı, annesi, ölmüş eşi, eski sevgilileri ve çocuklarıyla hesaplaşır. Bu hesaplaşma çoğu zaman acımasız ve serttir. Öyle ki bu hesaplaşmalar kadın yazarın kurguladığı öykü karakteri Mine’nin anlatıcıdan ayrılarak susturulamayan bir sese dönüşmesiyle daha da keskin bir hal almaktadır. Yazar anlatıcı “*yaşadığı dünyayla sağlıklı bir ilişki kuramamış, karamsar, korkak, kuşkucu ve bencil tavırlarıyla herkesi karşısına almıştır.*”¹¹¹ Peride Celal romanlarının çoğunda karşımıza çıkan narsist kadın karakterlerden biri olan yazar anlatıcı çevresindeki herkesi yargılayarak kendinden uzaklaştıran, yalnız kendini ve işini düşünen, yazmak için yaşayan biridir. Yazarlık mesleğinde rahat bir şekilde ilerleyebilmek için evlenen yazar anlatıcının yazma tutkusunun eşinin ve çocuklarının önüne geçtiği herkes tarafından bilinmektedir. Eşi “*Senin iyi bir yazar olmanı ben de çok isterim. Yalnız unutmadan gereken başka ödevlerin de var: Evin,*

¹¹¹ Jale Parla, “Kurt ve Gül: Peride Celâl’in Kurtlar’ında Gizli ve Açık Metinler”, Toplum ve Bilim, S. 81, 1999, s. 84.

çocukların örneğin.”¹¹² derken yazar anlatıcının evi ve özellikle çocukları ile olan ilişkisinin olumsuzluğuna vurgu yapmaktadır. Çalışmalarına engel olacağını düşündüğü için ilk çocuğunda eşinden gizli kürtaj olan yazar anlatıcının roman boyunca eşi ile hesaplaştığını görmekteyiz. Yazar anlatıcı bu olayın sonrasında her ne kadar bir kız ve bir erkek evlat dünyaya getirse de onlarla da yüzeysel bir ilişkinin ötesine geçememiştir. Çünkü onları da istemeden dünyaya getirmiş bir annedir ve çocukları da bu durumun farkındadır.

“Yolculuğa çıktığınızda Yenge’yi bırakırdınız çocukların başına. Yaramazlık eden, derslerine çalışmayan kıza bir gün, bağıra bağıra söylemiş: “Ne koca, ne çocuklar umrunda değil onun! Mesleğini rahat sürdürmek için evlendi! Seni de, kardeşini de istemeden doğurdu, bunu iyi bil küçük hanım!” Belki de kızı bu sözler yüzünden kaybettin. Uzaklaştınız, iki yabancısınız artık.” (s. 63)

Yazar anlatıcı *köpeğini bile eşinden, doğurduğu çocuklardan daha çok seven* (s. 273) biridir. O annelik ile özdeşleşememiş, annelik kavramını ve beraberinde getirdiği sorumluluk ve duyguların anlamını keşfedememiş bencil bir kadındır. Böyle olmasının sebebini de yazar anlatıcının kendi çocukluğunda ve kendi annesi ile kurduğu ilişkide aramak mümkündür. O kendini işine veremeyeceği, özgürlükleri kısıtlanacağı için çocuk istememektedir. Bu durum onun kendi annesi ile yaşadığı olumsuz annelik temsiliinin bir engel olarak karşısına çıktığını göstermektedir. O kendi annesi ile çatışmalarını çözemediği ve kendi oidipus karmaşasını başarılı bir şekilde atlatamadığı için hamilelik ve dünyaya bir çocuk getirmekle ilgili düşünceleri tamamen olumsuzdur.

Yazar anlatıcı da diğer romanlardaki kız çocukları gibi sıkıntılı bir çocukluk dönemi yaşamıştır. O “*kimseye sokulmayan*” (s. 420), istenmediğini düşünen, “*yalnız*” (s. 529) ve “*’cehennem*” (s. 25) gibi bir çocukluk geçirmiştir.

“Annenin sevgi dolu bakışlarını görür gibi oluyorsun. Ne zaman sana baksa hüznün gölgesi düşerdi gözlerine. Büyüdüğüm zaman bile ‘hayatı felaketi’nin bir simgesiydin.

¹¹² Peride Celal, **Kurtlar**, Can Yayınları, İstanbul, 1990, s.322.

İstemediği adamdan, istemeden doğurduğu bir çocuk. Sevdği kocasıyla aralarına karaçalı gibi giren...” (s. 337)

Yazar anlatıcının anne ve babası o çok küçükken ayrılmıştır. Bunun üzerine annesi ikinci bir evlilik yapmış ve yazar belli bir yaşa kadar üvey babasını gerçek babası sanarak büyümüştür. Sekiz dokuz yaşlarındayken babası sandığı adamın gerçek babası olmadığını öğrenir ve bu olay anlatıcı yazarın hayatındaki en büyük travma olur. O bu olayın ardından hem üvey babası hem de annesinden uzaklaşmış, hayatı boyunca onlardan nefret etmiştir. Annesi tarafından yıllarca kandırılmış olmanın verdiği hissi aşamayan yazar anlatıcı yazdığı öykülerde bile çoğu kez yetim kızları ya da annesinden nefret eden çocukları anlatmıştır.

Yazar anlatıcı annesinin onu hiçbir zaman sevmediğini, babasını bir hiç uğruna bıraktığını ve yalnızca “o adam” diye bahsettiği üvey babasını sevdiğini düşünmektedir. Onun annesinden görmediği sevginin üvey babasına verildiğini görmesi yaşadığı oidipus kompleksinin keskinleşmesine sebep olmuş ve böylece anneye olan düşmanlığı yıllar geçtikçe artmıştır. Yıllarca annesinden gelen mektupları açıp okumamış ve onu tamamen görmezden gelmiştir. Yazardaki aşağılık duygusunun nedenini teyze kızı Nilüfer “*babasızlık kompleksi*” (s. 222) olarak adlandırmakta ve bunu onaylarcasına “*nereye gitsem, ne yapsam, kendimi köksüz, atılmış bulduğum doğru değil mi?*” (s. 222) diyen yazar anlatıcı bu hislerinin faturasını ise annesine kesmektedir. Annesi ona göre “*kocasından başkasını gözü görmeyen bir ana*” (s. 529) ve “*bağnaz, akılsızın biri*” (s. 245)dir. Yazar anlatıcı annesinin sevgisini yetersiz bulduğu için yıllarca başkaldıran, somurtkan bir çocukluk geçirmiş ve sırf annesine annelik coşkusunu yaşatmamak için ona bir buz parçası gibi soğuk davranmıştır. O ise istenmeyen bir çocuk olarak doğmanın verdiği hisle sessiz, sakın ve içe kapanık bir hayat yaşadığını ve hatta hiç çocuk olmadığını düşünmektedir:

“Ben hiç yaramaz olmadım. Çocuk olmadım ben. Oturdum uslu, merdiven basamaklarında, kapı pencere önlerinde. Ben büyük doğdum, yüreğimde bir sıyrıkla. İstenmeyen biri olduğumu bilerek.” (s. 555)

Yazar anlatıcı öyküsünü yazdığı Mine'nin annesini kendi annesinden daha iyi tanıdığını düşünmektedir. O her ne kadar Mine ile özdeşleşmemeye, kendi öyküsünü yazmamaya çalışsa da Mine ve annesi Handan Hanım'ın ilişkisi zamanla yazar ve annesinin ilişkisi olarak işlenmeye başlamaktadır. Peride Celal *Gecenin Ucundaki Işık* romanında Macide ile kurguladığı kız çocuğunun küçük yaşta anne ve babanın yakınlıklarına tanık olması durumunu *Kurtlar'da* yazar anlatıcının öykü karakteri Mine ile tekrarladığını görmekteyiz. Yazar anlatıcı küçükken yaşadığı bu travmatik durumu Mine'nin ağzından yazdığı öyküde açıklar. Anne ve üvey babasının yaşadığı ilişkiyi kıskandığını ve üvey babasının annesini elinden aldığını hatta çaldığını düşünür. Burada Freud ve Klein'in kuramında bahsettiği çocuğun ilk sevgi nesnesi olan anneyi ve anne memesini (anne sevgisi, ilgisi vs. de katılabilir) sadece kendisine ait bir varlık olarak görmek istediğine ve aksi bir durumda anne ile birliktelik yaşayan babanın anneyi çocuğun elinden alan bir düşman durumuna geçtiğini hatırlatmalıyız. *Gecenin Ucundaki Işık* romanında Macide'nin babasının kötü bir adam olarak anılmaması gibi *Kurtlar'da* da yazar anlatıcının nefret ettiği üvey babası kötü değil aksine iyi bir insan olarak anlatılır ve romandaki diğer karakterlerin konuşmalarından anlaşılacağı gibi yazar anlatıcıyı üvey çocuğu olarak görmemiş ve her zaman iyiliğini istemiş bir adamdır. Buna rağmen yazar anlatıcının bu adamı ömrü boyunca nefretle anmasının sebebi annesinin sevgi ve ilgisini çok küçük yaşlardan itibaren kendisine değil eşi olan üvey babasına vermiş olmasındandır. Yazar anlatıcı çocukluktan itibaren farkında olduğu bu durumu yetişkinlik döneminde de bir türlü aşamamış ve bu hislerini zaman geçtikçe daha da büyüyerek hem annesine hem de baba konumundaki üvey babasına ve hatta kocasına bile yansıtmıştır. Kız çocuğunun ödipal dönem öncesinde başlayan ve ödipal dönemde daha da büyüyen olumsuz hislerini annesi ile aşamaması annesinden sonra kocasıyla devam eden bir rekabet halini almasına sebep olmaktadır. Yazar anlatıcının ölen eşinin ardından “*Kocamı öldürdüm, çünkü onu artık sevmiyordum. Onu sevmediğim yalan. Öyle olsa yaşaması için çırpınır durur muydum? Ondan nefret ediyorum*” (s. 200) sözleri eşi ile yaşadığı ilişkinin de ne kadar ikircikli olduğunu göstermektedir. Yazar anlatıcının annesinden miras kalan bu ikircikli tutum kendi kızı ile olan ilişkisinde de görülmektedir. O kızı ile ilişkisini şu şekilde özetler: “*Sirasında yakın*

ve sıcak bana karşı, sırasında bir yabancı! Ne kadar çabuk değişiyor. Onu yakalayamadım hiçbir zaman.” (s. 303)

Yazar kendisi sevgisiz bir ailede büyüdüğü için kendi kurduğu ailede de bu sevgi bağı kuramamıştır. Onun ne kocasıyla ne çocuklarıyla ne de etrafındaki diğer insanlarla kurduğu ilişkiler sevgi üzerine kurulmamaktadır. Sevginin ne olduğunu bilmeyen, sevgisini gösteremeyen bir kadın olduğu için kurduğu tüm ikili ilişkilerde bocalamaktadır. Kızının “*Sen insanları sevmezsin anne!*” (s. 362) sözü ile teyze kızı Nilüfer’in “*Sen insanları sevmiyorsun, yaklaşmasını bilmiyorsun onlara*” (s. 339) cümlesi de bunu kanıtlamaktadır. Gerçekten de yazar anlatıcı gerçek hayatta kendi çevresindeki insanlarla sevgi bağı kuramamış, geçinememiş, kıskanmış ve onlardan nefret etmişken sadece kendi yarattığı roman ve öykü kişilerini sevmiştir. Oğlunun ve kızının ondan ayrılacağını, kendi hayatlarını kuracağını öğrendiğinde onları kıskanmış, onların mutluluklarıyla mutlu olamamıştır:

“Kız üniversiteyi bitirmeden nişanlanmıştı. Oğlan evlenmek üzeriydi. Nedenini anlamadığın gülüşler, alaycı bakışlar, gizli fısıltılarla senden koptuklarını, uzaklaştıklarını seziyordun. Başkaları vardı artık yaşamlarında. Görecekleri yeni kentler, ülkeler, okuyacakları yeni kitaplar, tartışacakları yeni düşünceler, tanıyacakları yeni insanlar vardı.

“Onları kıskanıyorsun!” derdi kocan gülerek.

“Gençliklerini, evet...”

“Normal bir anne, çocuklarının gençliklerini kıskanmaz.”

“Beni normal mi buluyorsun?”

“Hayır, garip buluyorum. Senin nasıl bir cadı olduğunu ben herkesten iyi bilirim, Nilüfer’den bile...” (s. 214)

Bu diyalogda ortaya çıkan çocuklarının gençliklerini, yeni insanlar tanımalarını, yeni yerler keşfetmelerini istemeyen, annelerinden uzaklaşacaklarını düşünen anne modeli Jung’un olumsuz anne tipine benzemektedir. Yazar anlatıcı roman boyunca her ne kadar ilgisiz, çocuklarını kısıtlamayan, onların kararlarına saygı duyan bir anne görünümünde olsa da kendi içinde yaşadığı hesaplaşmalarda çocuklarının büyümelerini, başkalarına onun kadar yakın olmalarını hiçbir zaman istememiş, dolayısıyla çocuklarını kendinden uzaklaştırmış olumsuz anne tipinin bir tezahürüdür:

“Yaşamından dışladın onları. Belki de yukarıdan bakışına, gizli eleştirilerine, bitmeyen öğütlerine dayanamayıp onlar dışladılar seni. Büyümelerini hiç istemedin, başkalarına senden yakın olmalarını da. Çocuklar, yaşamın bir bölümünde, başlangıçta kısacık bir an parlayıp yok olan yıldız düşmesi gibi. Olağanüstü bir olay dünyamıza girmeleri. Çabucak uzaklaşıp kaybolmalarıysa o türlü acı. Peşlerine düşmek, erginliklerinde yetişmek onlara, kaybolan yıldızı yakalamak kadar olanaksız. Parmağını oynatmadın uzaklaştıklarında. Belki başka türlü, daha sevecen, hoş görülü bir ana olsaydın...” (s. 561)

Üzerinden yıllar geçmiş olsa da yazar anlatıcı hem kendi annesi hem de çocukları ile olan ilişkisinde pişmanlıklarını dile getirmektedir. O çocuklarını yeteri kadar sevip sevmediğinden emin değildir. *Evli Bir Kadının Günlüğü* romanındaki Selma’nın annesi gibi çocuklarına olan ödevlerini yaptığını düşünmektedir. Ama anne ve çocuk ilişkisindeki bağı sağlam kurabilmek için “ödevlerini yerine getiren anne” tipi yeterli değildir.

Yazarın kendi annesi ile olan pişmanlıklarını ise öykü karakteri Mine’nin ağzından dinleriz:

“Beceremedin, beni yanlış anlattın üstelik. Ben bir başkasıyım, senin yarattığın o budala kız değil. Ben Pembe Konağa geldiğimde, senin Yanıksaraylar’a geldiğinde korktuğun gibi korkmuyordum. Cesurdum ben. Metin, çok güzel bir gençlik aşkıydı, onu da berbat ettin. Kendinde olan kötülükleri benim üstüme yığmaya kalktın. Kan kardeşim Cemile’yi unutmazdım, sırtımı dönmezdim ben, senin birçoklarına yaptığın gibi. Annemi neden sevmeyecek mişim! Kasabadan kopmazdım hiçbir zaman. Denizini, çakıllı kıyılarını, meyve bahçelerini ve beni o kadar seven babalığımı, hiçbirini kolayca unutmazdım. Ölen anam için öyle ağlardım ki susturamazlardı beni. Babalığımı aşağılayacak o kötü yalanları söyleyen ben olmazdım ‘Nilüfer abla’ diye yanıma koyduğun o teyzekızına. Ne saçmalıklar, nasıl uydurdun o kötü hikayeyi!..” (s. 407)

Kendi yarattığı öykü karakterinin bir nevi zihnini esir alarak kafasının içinde geçen bu konuşmaları yazar anlatıcının aslında annesini çok sevdiğini ve annesi tarafından da çok sevildiğini hatırlatmaktadır. O çocukluğundan itibaren aşamadığı komplekslerinin kurbanı olmuş, içinden büyüttüğü kıskançlık ve nefret duygularıyla sevginin ne olduğunu dahi unutmuştur. Eşine sorduğu “*Ben annemi sevmediğimi sanıyorum. Onu hiçbir zaman istediğim gibi kucaklayamadım. Garip değil mi?*” (s. 409) sorusunda ve annesinin ölümünden yıllar sonra Albert Cohen’in *Annemin*

Kitabı'nı okurken yaşadığı sarsıntı neyi kaybettiğini anlamasına vesile olur ve onun annesine karşı olan tüm kötülüklerini fark etmesini sağlar:

“Albert Cohen’in ‘Annemin Kitabı’nı okurken adamın annesine olan tutkusu ne kadar sarsmıştı seni! Kendi ananı kaybedeli yıllar geçmişti. Birdenbire neyi kaybettiğini anlar gibi oldun. Senin katı yüreğini yumuşatmak için uzak taşrasından yazdığı şiirsel mektuplar, seni düşünerek dinlediği şarkılar, seninle beraber okuyamadığı için eskisi gibi tat almadığı kitaplar... İlk edebiyat derslerini ondan almadın mı? Saçlarınız birbirinize karışmış, yatağın kenarında, gaz lambasının ışığında, dizlerinizde sararmış yaprakları dökülen divanlar, sana Farsça, Arapça sözcükleri açıklayarak... Fikret, Yahya Kemal, Haşim’den şiirleri, Yakup Kadri’nin Kiralık Konak’ını okumaya kim zorladı seni? Mevlânâ, Hayyam, daha birçok klasikleri kiminle tanıdın? Şimdi geriye dönüp baktığında yaşamından iz bırakmadan geçip gitmiş soluk bir hayal görüyorsun. Soyut bir resim gibi kırılıp çarpılmış, kim olduğu, ne olduğu belirsiz bir kadın yüzü. Sevmek değil, acımasını bile bilmedin ona. Baban hiç olmadı. Olmayanın yerini almak isteyen bir adamcağızı söküp attın yaşamından. O bir yabancıydı, anneni elinden alan. Yalnızca nefreti sürüp besledin içinde.” (s. 409)

Sevgi ne kadar güçlüyse nefret duygusunun gelişimi de o denli fazla olur. Burada da yazar anlatıcının annesine olan yoğun sevgisinin nefrete dönüşerek bu duygunun da hayatı boyunca ona yaşattığı hisleri görmekteyiz. Annesinden miras kalan bu his yazar anlatıcının kendi kızı ile olan ilişkisini de etkilemiş ve olumsuz anne-kız ilişkisi kuşaklararası bir şekilde devam ettirilmiştir. Yazar anlatıcı kendi annesi ile kurduğu olumsuz ilişki dolayısıyla “nasıl olursam olayım yeter ki annem gibi olmayayım” mottosunda bir tavra sahipken kendi evliliği ve kızı ile olan ilişkisine baktığımızda başarılı olamamış ve olumsuz ilişkilerin tekrarını yaşamıştır. Bu noktada kız çocuğunun annesinin kendi annesi ile yaşadığı ilişkiden etkilenerek bir önceki kuşaktaki anne-kız ilişkisinin sonraki kuşağı etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Bilinçdışı bir şekilde annesi tarafından reddedildiğini ve istenmediğini düşünen yazar anlatıcı bu yazgıyı kıramamış ve bilinçdışı biçimde kendi çocuklarını da reddetmiştir.

3.2.2 Tutsak Çocuklar

Güz Şarkısı romanının baş kahramanı Nuriye Hanım evli, iki çocuk sahibi orta yaşlı bir kadındır. Romandaki anne kız ilişkisi Nuriye Hanım’ın yurtdışında

yaşayan ve uzun aralıkla görüşmediği eşinin yanına gitmek üzere yaptığı vapur yolculuğunda şimdiki zamandan çağrışımlar yoluyla geçmişe gitmesiyle verilmektedir. Üç dört gün süren kısa bir gemi yolculuğu sırasında Nuriye Hanım'ın yirmi yıl önce aşık olduğu yazar Sahir Kırıyay ile karşılaşması onu geçmişi, evliliği, çocukları ve annesiyle ilgili bir iç çatışmaya sürüklemektedir.

Kızı Fatoş, oğlu Ali ve gelini Nilüfer rıhtıma Nuriye Hanım'ı yolcu etmek için iskeleye gelmişlerdir. Çocuklarından ayrılacağı ve onların hayatına bir süre müdahil olamayacağı için sıkıntıya giren Nuriye Hanım vapur henüz kalkarken *“Benden kurtulunca mutlu olacaklar; özgürlüğe kavuşacaklar akıllarınca”*¹¹³ diye düşünür. Nuriye Hanım'ın daha yolculuk başlamadan içinden geçirdiği bu düşünceler çocuklarından ayrı olmanın verdiği öfke ile yolculuk boyunca artmaktadır.

Romanda Nuriye Hanım'ın eşi Nihat Bey'den pek fazla bahsedilmemektedir. Çünkü Nuriye Hanım eşini hiçbir zaman sevmemiştir. Eşi de bunun farkındadır:

“«Oğluna vurgunsun sen aslında derdi. Ben de bir payım var Alide diye avunuyorum işte!..» Küçük küçük gülüyordu Nuriye hanım «Freud varî bir tutkunluk belki de!..» Bunu söyleyen Nihatı.” (s. 32)

Evli Bir Kadının Günlüğü ve Gecenin Ucunda romanlarında gördüğümüz birbirine düşkün karı-koca imgesi bu romanda yoktur. Nuriye Hanım ve eşi Nihat Bey arasında yoğun bir bağ hiçbir zaman kurulamamıştır. Öyle ki yurtdışı seyahatlerinin çoğunda kendisini aldattığını ve başka bir kadını karım diye tanıttığını bildiği halde Nuriye Hanım eşinin yaptıklarını dert etmez. Onun hayatındaki tek önemli meselesi çocuklarıdır. Bu yüzden tüm sevgisini de dozunu ayarlayamadan çocuklarına yüklemiştir. Çocuklarına olan düşkünlüğü ona *“yaşamayı sevdiren”* (s. 34), *“dünyaya yeniden gelmesini sağlayan”* (s. 261), *“delice”* (s.260) bir sevdadır. Fakat bu ölçsüz sevgi Nuriye Hanım'ın çocuklarına ve çocuklarıyla olan ilişkisine zarar vermiş ve hiçbir zaman onları kendi istediği gibi yetiştirememiştir.

¹¹³ Peride Celal, **Güz Şarkısı**, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1966, s.5.

Nuriye Hanım roman boyunca dişiliğin aşırı derecede kuvvetlenmesi dolayısıyla annelik içgüdüsünün de fazla kuvvetlendiği anne tipinin iyi bir örneği olarak işlenmiştir. Bu durumun olumsuz yanı tek amacı doğurmak olan anne görünümüdür. Bu anne tipi için erkek yani eş ikincil önemdedir ve yalnızca bir dölleme aracıdır. Bu kadınlar “*önce çocukları doğurur, sonra da bunlara yapışır, çünkü onlarsız hiçbir varoluş nedeni yoktur.*”¹¹⁴ Eşi ile bir sevgi bağı bulunmayan ve onu umursamayan Nuriye Hanım tüm yolculuk boyunca çocuklarının ona yaslandığı, ondan güç aldığı ve onu sevdiği günleri özlemle anar. Çocuklar elden çıkınca dengesini kaybettiğini söylemesi annenin çocuklarına olan fazla bağlılığının bir göstergesidir. Nuriye Hanım çocuklarını kendinin bir uzantısı gibi görerek çocuklarının hayatını istila etmiş, bir nevi onları kendine tutsak etmek istemiştir. Çocuklarının, özellikle de kızı Fatoş’un özgürlüğüne düşkün biri oluşu anne-kız ilişkisinin sürekli bir çatışma içerisinde geçmesine sebep olmuştur. Annesi Fatoş için “*özgürlüğüne kapanan kapı*” (s. 7) ve “*bütün isteklerinin önüne dikilmiş kötü bir engel*” (s. 7) den başka bir şey değildir. Fatoş “*On sekiz yaşımı bitirdim, tutsağın değilim senin!*” (s. 10) vb. gibi sözleri ile annesine baş kaldıracabildiği için Nuriye Hanım kızını kendi istediği gibi yetiştirememenin acısını her vakit yaşamaktadır. Onlar tamamen birbirlerinden farklı tabiattadırlar. Nuriye hanım bu farklılığa olan şaşkınlığını şu şekilde dile getirmektedir:

“Benim sevgili kızım bu, etimin eti, canımın canı! Şaşıryordu onun kendisinden her yanıla öylesine ayrı, yabancı oluşuna. Sonra kızıverdi: dilimde tüy bitti içeri basma, sonra kaz gibi yürüyeceksin büyüünce diye! Şimdi rıhtımda bacaklarını germiş, genç, özgür, korkusuz, ne olduğunu, nasıl olduğunu gözüme sokmak istercesine!” (s. 7)

Özgürlük konusunda sürekli bir tartışma halinde olduğunu bildiğimiz bu ikiliden kazanan taraf Fatoş olacaktır. Çünkü Nuriye Hanım her ne kadar kızının tüm davranışlarını, ilişkilerini yönetmek istese de Fatoş “tutsak çocukluğa” baş kaldırmaktadır. Annesinin biblo bebekleri gibi rafta sergilenmek yerine kendi hayatını yaşamayı tercih eden Fatoş annesi tarafından daima bencillik ve duygusuzlukla suçlanır.

¹¹⁴ Jung, **Dört Arketip**, s.19.

Nuriye Hanım'ın kızı ile olan ilişkisinin temelinde kendi annesi ile olan ilişkisi vardır. Nuriye Hanım annesine hiçbir zaman baş kaldıramamış “tutsak bir çocuk” olarak yetişmiştir. Annesini “*baş gardiyan*”a (s. 86) benzeten Nuriye Hanım ondan her zaman nefretle söz etmektedir. Tüm çocukluğu boyunca “onu yap, bunu yapma” şeklinde uyarılarla yetişmiş, genç kızken bile annesi tarafından lokmaları ağzına verilmiş, iyi okullarda zorla okutulmuş, matmazellerle büyümüş biridir Nuriye Hanım. Matmazellerle, dadılarla ve iyi imkanlarla büyümesine rağmen yalnız ve baskı altında yetişen Nuriye Hanım ve annesinin ilişkisinden romanda şu şekilde bahsedilmektedir:

“Güzel kadındı annesi. Giyinmesini, süslenmesini iyi bilirdi. Gezmesini tozmasını da severdi çokça. Geceleri şöyle bir daldardı küçük kızın odasına. Dadıların dillerine göre iyi akşamlar dileyip, yanaklarımdan öperek!.. İyi bir ev kadını, kocasına bağlı üstelik, çevresindekilerin övdükleri hoş bir salon kadını! Ne kadar duymuştu bu sözleri genç kızlığında Nuriye Hanım. Yaşı belli olmasın diye kısa elbiseler giydirdirdi bana. Saçlarımı örgü yapar, uzun çorap giymemi istemezdi. Yalnız bu çorap yüzünden nasıl ondan nefret ettiğimi bilseydi eğer! Benim o anneye göre yetişmem, ona yaraşık biri olmam gerekirdi, öyle oldu.” (s. 86)

Nuriye Hanım'ın yapması ve yapmaması gereken şeyler, okuyacağı kitaplar, giyeceği kıyafetler, konuşması veya konuşmaması gereken konular gibi her şey annesi tarafından belirlenmiş; kendisinin aklı, kalbi, düşünceleri olduğu hiçbir zaman umursanmamıştır. Kızının büyüdüğünü, değiştiğini ve onun da bir hayatı olduğunu kabul edemeyen bu annenin sevgisi hastalıklı bir boyuttur.

“Beni severdi kendine göre. «Kızının delisi bir kadın!» Babasının böyle dediğini hatırlıyordu. Avrupadan alıp getirdiği Murano biblo koleksiyonu gibi! Küçük vitrini zaman zaman açıp ince, renkli cam oyuncaklarını nasıl seyrediyorsa beni de odama girdiğinde yerli yerimde, üzerimde istediği elbisem, elimde seçtiği kitabımla bulmak isterdi. Boynuma sarılarak, küçük boyalı dudaklarıyla çocukluğumu, tazeliğimi sömürüncesine yapışıp öperek! Benim büyümemi istemedi hiç, çekemedi sonraları da!..” (s. 88)

Nuriye Hanım'ın hatıralarından anlaşıldığı üzere annesi kızının hayatını yok sayan, diktatör, bencil bir kadındır. Yaşlandığını kabul etmeyen bu anne tipindeki kadınlar kendi yaşları belli olmasın diye kızlarının büyüdüğünü, güzelleştiğini kabul etmez ve eğer bir gün kız annesine baş kaldırma cesaretinde bulunursa aralarındaki

ateş alevlenir. Nuriye Hanım kendi annesine baş kaldıramamış oyuncak bir biblo bebek gibi yetiştirilmiş tutsak bir çocuktur. Anne figüründen bunu öğrendiği ve bunun bir “annelik görevi” olduğunu sanan Nuriye Hanım kendi kızı Fatoş’u da benzer bir yöntemle yetiştirmeye çalışmış fakat kızı özgürlüğüne, kararlarına ve hayatına sahip çıkarak “tutsak bir çocuk” olarak yaşamayı reddetmiştir. Nuriye Hanım’ın Fatoş ile yaşadığı çatışmaların temel nedeni kendisinin yapamadığını yaptığı için kızını kıskanmasıdır. Kızını ve oğlunu kendi istediği gibi yetiştiremeyen ve kendi yolundan götüremeyen anne zamanla çocuklarına karşı bir düşmanlık beslemektedir:

“...ne zaman düşman olduk birbirimize! Ne zaman sevmekten vazgeçtim onları! Büyüdüklerinde, özgürlüklerini ele alıp kendilerine göre yollarını çizdiklerinde? Evet, belki, benden apayrı bir yolda gördüğüm zaman!” (s. 36)

Annesinden öğrendiği gibi çocuklarına annelik yapan Nuriye Hanım “*Çok mu sevdim, çok mu yüklendim onlara!*” (s. 188) diye düşünmektedir. Kendi annesi gibi o da çocuklarına olan davranışlarının annelik çatısı altında normal olduğunu, onları sevdiği için yaptığını düşünmüştür. Fakat zamanla “*Bana yapılanların acısını Fatoş’dan mı çıkarmaya kalkıyorum*” (s. 41) şeklindeki düşünceleri artan Nuriye Hanım kızını anlayamadığını ve bir türlü sevmesini bilemediğini kabullenir. Nuriye Hanım “*Cadılık ediyorum, haksızlık ediyorum! Anamın bana yaptığını yapıyorum ona!*” (s. 139) derken annesinden kendine kalan yazgıyı devam ettirdiğini fark etmektedir.

Nuriye Hanım çocuklarını doğurduktan sonra onlarla var olmayı, onlara tutunmayı misyon edinen bir anne tipi olduğu için çocuklarını tamamen anlayabilmesi ve doğru bir sevgi bağı kurabilmesi zordur. Zaten bunu kendi annesinden de görebilmiş değildir. Eski aşkı Sahir Kırtay tüm vapur yolculuğu boyunca ettiği sohbetler ile Nuriye Hanım’ın çocuklarının ondan ayrı birer birey olduğunu anlaması ve kendi hayatına bakması için çabalamaktadır:

“— A kızım sen vurgunsun çocuklarına belli!

- Nefret ettiğim de olur sırasında!
- Baş kaldırdıkları, sana karşı geldikleri zaman belki?
- Onlar büyüyünce arkadaş olacağımızı, yalnızlığımdan kurtulacağımı sanmıştım. Yanılmışım, büyüdükçe uzaklaştılar benden.
- Çaresiz! Gençler geriye değil, ileriye bakar, anlamak gerek onları. Anlıyacağına, senden koştukları için kızılıyorsun belli.” (s. 157)

Nuriye Hanım onları anlamaya çalışsa ve zaman zaman kendi yaptıklarından pişman olsa da yılların getirdiği alışkanlıklar ve öğrenilmiş duygular sebebiyle çocuklarına karşı olan ikircikli tutumu hemen düzeltemez. *“Onları yetiştirmesini bilemedim, anlamasını da, sevmesini de! Kızıyordu bir yandan da. Bencil umursamaz insanlar, babalarına benziyor bu ikisi!”* (s. 256) diye düşünen Nuriye Hanım için kendi hayatında başaramadığı şeyleri çocuklarının başarması, ona benzememeleri, babalarına benzemeleri ve ondan kopmaları rahatsız edicidir. Çünkü o aslında kendi hayatını yaşayamamış, mutlu olamamış, annesinin gölgesi altında yaşamış tutsak bir çocuktur. Çocuklarının kendi hayatlarını mahvetmelerine sebep olacak kadar gözü dönen bu anne tipindeki kadınlar çocuklarını herkesten ve her şeyden kıskanmaktadır. Bu kadınlar çocuklarının bir çanta gibi her zaman yanında olmalarını, bir biblo gibi sessiz sedasız evlerinde oturmalarını istemektedirler. Nuriye Hanım da birçok kez çocuklarını kıskandığını açıkça dile getirmektedir: *“Şimdi pis pis çocuklarımı kıskanıyorum, benim yapamadıklarımı yaptıklarını için onlara kıskıyorum açıkçası.”* (s. 13), *“Kıskanıyorum onları, ne ayıp, kıskanıyorum! Eskiden kıskanmazdım, çocuk sevdaları, gençlik vurgunları umurumda olmazdı..”* (s. 16), *“Kıskanıyorum oğlanı da, kızı da! Bana kalsın istiyorum ikisi de! Arkalarını örteyim eskiden olduğu gibi yatakta, bana bakıp gülsünler uykulu ve benim istediğim gibi olmaya, benimle kalmaya baş eğsinler.”* (s. 258)

Göbek bağı kesilmemişçesine çocuğunu kendinin bir parçası görerek yönetmeye çalışan bu anne tipi çocuğundan kopmak ve ayrılmak asla istememektedir. Eğer anne bir gün çocuğunun kendisinden uzaklaşarak yeni bir hayat kurmaya çabaladığını anlarsa hissettiği yoğun sevgi yerini zıttı olan yoğun nefrete bırakmaktadır. Bu durumda çocuğu ile düşmanmışçasına savaşıyor anne kendi kazanmak için elinden geleni yapar. Nuriye Hanım ve kızı Fatoş arasındaki çatışma

da bu şekildedir: “*Kadınca bir öfke, karşı karşıya, birbirini yenmeye uğraşan iki düşman gibi!*” (s. 38) dirler. Sahir Kırtay kızını anlaması, onu rahat bırakması ve Nuriye Hanım’ın da yalnızca kendi hayatıyla ilgilenmesi için onunla tekrar tekrar konuşmaktadır. O, Nuriye Hanım’a tıpkı annesi gibi onun da yaptıklarının da doğru olmadığını, çocuklarını tutsak etmeye çalışmaktan vazgeçmesi gerektiğini hatırlatır:

“Sen de annenin çocuğuydun! Davranışların, düşüncelerin, tutumun, hayat anlayışın, her şeyin anneninkine bağlıydı. Öyle olduğu için de mutluluğa eremedin, kendi hayatını yaşayamadın. Art düşüncelerinden kurtulup alabildiğine sevebildin mi, çocukları bile Nur! Sanmam... Bırak onları rahat, bağları koparmaları, kendi rüzgarlarında esmeleri seni sevindirsin. Sana benzemedikleri, senin etkinde kalmadıkları için bayram etmelisin bence...” (s. 243)

Kızı ile olan bu düşmanca ilişkinin sebebini gören ve hiçbir zaman anne kız sıcaklığını yaşayamadığı Fatoş’a hak veren Nuriye Hanım yenildiğini yavaş yavaş kabul etmektedir. O artık sadece kendi yapamadıklarını yaptığı için kızını kıskanmak ve baskılamak yerine kızı gibi korkusuzca davranamamanın pişmanlığını yaşamaktadır:

“Şaşkın bakıyordu Sahir Kırtaya. «Büyüyor gözümde Fatoş, onu ancak, anlıyorum galiba!..» demek geldi içinden. Kendine sakladı düşüncesini. Açıklasa, Fatoşa yenilecekmiş gibi bir duyguya kapıldı. Kızına düşmanlığının, onu önlemek için yaptıklarının nedenini anlar gibi oluyordu: benim yapamadığımı yapıyor diye, kıskandığım için belki de!” (s. 179)

Aşkın Doğuşu romanı Samsun’un “B” kasabasında yaşayan Zehra adlı genç kızın köyden şehre uzanan yaşamını anlatmaktadır. Zehra’nın annesi Melek Hanım İstanbul’da yetişmiş tahsilli bir kadındır. Okumayı seven, alımlı ve güzel bir kadın olan Melek Hanım geçirdiği çiçek hastalığından sonra içine kapanmış ve bir nevi hayata küsmüştür. Tesadüfen tanıştığı Yusuf Bey’in evlilik teklifini “*bundan sonra beni bu yüzle kim alır?*” diye düşünerek kabul eden Melek Hanım, fakir ama namuslu genç bir hakim olan eşi Yusuf Bey ile evlendikten sonra beraber Anadolu’da yaşamaya başlamışlardır. “*Fakat hiçbir zaman İstanbul’da doğduğunu, bir zamanlar kitaplar okumuş, darülmuallimata devam etmiş, farsça şiirler ezberlemiş, hattâ*

küçük bir risalecikte şiirler neşretmiş olduğunu unutmadı”¹¹⁵ğını bildiğimiz Melek Hanım kızı Zehra’nın hayatı için türlü planlara sahiptir.

İstanbul’u bir türlü içinden atamayan Melek Hanım kızı Zehra’yı tam bir İstanbullu gibi yetiştirmek için çok uğraşmaktadır. Fakat Zehra dağları, kırları, tabiatı seven kasabanın toprak ve tütün kokan havasından hoşlanan bir kızdır:

“...Melek Hanımın kızı için ümitleri vardı. Onun tam bir İstanbullu gibi yetişmesi için uğraşmıştı. Fakat zaman zaman inkisara uğradığı da muhakkaktı. Çünkü Zehra vahşi tabiatlıydı. Doğduğu, yetiştiği iklim ve muhitten onda çok şeyler vardı. Bir türlü annesinin istediği gibi olamıyordu. İyi ata biniyor, fakat doktorun kızı gibi boyanmasını, pantolon giymesini istemiyordu. Dans edenlere acayip bakışlarla bakıyor, kabul günlerinden, caz ve danstan hoşlanmıyordu. Birçok şeyleri annesinin zoru ile öğrenmişti. Dans, poker bunların arasındaydı.” (s. 18)

Kızının kasabalılaşmasını, kasabalılara benzemesini istemeyen Melek Hanım, onu kendisi gibi yetiştirmek için çok çaba harcamıştır. Melek Hanım kızı Zehra’ya kendinin hayran kaldığı Tevfik Fikret’ten, Hâmit’ten ve hatta eski divanlardan birçok parçaları okumuş ve kelimesi kelimesine tercüme etmiştir. Fakat Zehra annesinin okuduğu bu şiirlerden zevk almasına rağmen bir daha okuyacak kadar ilgi göstermemiştir. Zehra bu gibi durumlarda annesinin elinden kurtulmaya çalışarak daima kendini dışarıya atmak istemiştir. İlgi ve alakaları annesi ile tamamen farklı olan Zehra her ne kadar annesine karşı gelmek istese de yapamaz. Ama Zehra annesinin bazı tavırlarına da hiçbir anlam verememektedir.

“...Zehra annesinin kendisini kasabalı kızlardan niçin ayırdettiğini anlayamıyordu. Güllü basmadan don, siyah yeldirme giymediği ve kına yakmadığı için mi? Bunları yapmayan kendisi gibi Samsun’da liseyi bitirmiş kasabalı kızlar da vardı ve Zehra bunlardan ne farkı olduğunu zaman zaman kendisine soruyordu. Fakat Melek Hanım kızında bu farkı görmekte ısrar ediyordu. Kasabanın uzun örgülü, mahcup tazeleri yanında o Zehrasını siyah kısa saçları, kısa kollu kıvrık basma entarileri, serbest tavırlarile gururla seyrederek ve ona İstanbul’dan bir şeyler temsil ediyormuş gibi zevkle bakardı. Sonra aynı mektepleri bitirmiş olmalarına rağmen kızının tahsilce de onlardan yüksek olduğuna emindi. Kendisi Fikret’in Rûbab-ı Şikeste’si, Halid Ziya’nın Mai Siyah’ı yastığının altında eksik olmayan, zamanının edebiyata meraklı, hassas kızlarından olduğu için kızına da sandığında şehir şehir taşımaktan usanmadığı kitaplarından bir çoklarını okutmuş, onu kendine göre yetiştirmeğe çalışmıştı.” (s. 16)

¹¹⁵ Peride Celal, **Aşkın Doğuşu**, Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1944, s.17-18.

İstanbulullara benziyor diye kızının kısa saçlarından, serbest tavırlarından hoşlanan Melek Hanım'ın İstanbul'da yaşayan bir akrabasından mektup gelmiştir. Bu mektupta Melek Hanım'a; varlıklı bir ailenin çocuğu olan Celal Tahsin'in eşinden boşandığı, tekrar evlenmek istediği ve bu sefer eski karısı gibi Avrupalılaşmış, kendini beğenmiş bir kadınla evlenmek istemediğini, Zehra gibi sade ve basit bir genç kızla evlenmek istediği haberi verilmiştir. Kızını bir İstanbullu ile evlendirememenin ihtimalini düşününce bile üzülen Melek Hanım okuduğu bu mektubu büyük bir coşku ile karşılamıştır:

“Ah bilmezsin Zehra... Senelerdir senin de benim gibi bu sürgün hayatına, İstanbul'dan uzak yaşamağa mahkûm olacağını hattâ burada bir yerli ile evlenip orasını büsbütün unutacağını düşünerek ne kadar ıstırap çektim... Fakat şimdi senin, evet senin hiç olmazsa oraya avdet etmen için bir fırsat çıktığını görüyorum. Hem de nasıl bir muhite girecek ve nasıl bir hayat yaşayacaksın! Oh çok mes'udum Zehra... Mektubu öğlen kendi kendime okuduğum zaman sevincimden ağladım. Benim hayatım taşrada, doğduğum memleketten uzakta geçti, perişan oldu kızım. İstanbul'a ancak bir misafir, bir taşralı gibi uğrayabildiğimi düşündükçe... Ah sen bilmezsin! Fakat oraya döndüğün, sana layık olan muhite girdiğin zaman anlayacak, bana hak vereceksin.”

İstanbul'da kendi istediği gibi bir hayat yaşayamadan eşi ile Anadolu'ya yerleşen Melek Hanım kızının önüne çıkan bu fırsatı kaçırmaması için elinden geleni yapmaktadır. Bu izdivaç için oldukça heyecanlı ve istekli olan Melek Hanım kızını, kızının karakterini ve tabiatını düşünmemektedir. Zehra'nın şehir yaşamına, Celal Tahsin'e uygun olmadığını bilmesine rağmen Melek Hanım'ın düşündüğü tek şey kendi yaşayamadığı şehir hayatını kızının yaşayabilmesi ihtimalidir. Bu motivasyon ile Zehra'yı alıp İstanbul'a Celal Tahsin ile görüşmeye giden Melek Hanım kızını bu adamla evlendirir ve birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra “B” kasabasına geri döner. Zehra annesinden aldığı öğütlerin de etkisiyle ilk zamanlar kocası Celal Tahsin ile mutlu vakitler yaşar. Fakat bu mutluluk pek uzun sürmez. Genç kız küçük kasabası “B” de yaşadığı huzurlu hayatından çıkıp bambaşka bir yere bambaşka insanların olduğu kaos dolu bir şehre düşmüştür.

“Başlangıçta «Bu böyle devam edemez, alışacağım, değişeceğim» diye, düşünmüştü. Şimdi ise kendisini mukadderata terk etmişti ve hiçbir şeyin değişmeyeceğini hissediyordu.

Ona, «sen kimsin, ne yapmak istiyorsun?» «Bu adamı ister misin, onunla mes’ut olur musun?» diye sormuşlar mıydı? «Evleneceksin, bununla mes’ut olacaksın» demişlerdi ve o, kasabada bütün kızların aynı şekilde evlendiklerini, şikâyet etmediklerini görmeğe alıştığı için, itiraz etmemişti. Kendisine doğru beklenmedik bir elin, hayallerine sığmayacak kadar kudretli, bir elin uzanmış olduğunu kalbi çarparak düşünmüştü. Mademki annesi ve başkaları öyle söylemişler. Şimdi bile aynı şeye kendini alıştırmaya çalışıyordu. Herkesin hayran olduğu bu kibar, mağrur adam, bu muhteşem ev... Kocasını evet mesut olmalıydı. Fakat kocası her şeye rağmen bir yabancı gibi uzaktı. Eşyalarsa insanı mes’ut etmek için hiçbir zaman kâfi değildi. Şehri bile uzakta, tahayyül ettiği esnada daha çok sevmişti. Halbuki şimdi içinde kaybolduğunu hissediyordu. Gürültü, hareket, kalabalıkla sersemlemiş, eskisi gibi onu tasavvur edemez olmuştu.” (s. 87-88)

Günlerini kasabasını özleyerek ve elma bahçelerini, toprağı, ağaçları anımsayarak geçiren Zehra annesine güvenerek hata ettiğini fark etmeye başlamaktadır. Melek Hanım kendi yaşayamadığı hayatı kızının yaşaması için çabalarken ona iyilik ettiğini sanmış fakat kızına en büyük kötülüğü o yapmıştır. Zehra annesinin “B” kasabasındayken öve öve bitiremediği ve özendiği hayattan evliliğinin altıncı ayında bıkmıştır. İstanbul sosyetesini ve eşi Celal Tahsin’in gerçek yüzüyle tanışan Zehra yaşadıklarından dolayı annesine isyan etmektedir:

“Bütün hesaplar yanlış çıktı ah anneciğim. Sen bana bunun büyük bir saadet olacağını söylemiştin. Bense masallara inanıyordum. Sihirli değnekle dokunulunca kendisini binbir servet ve ihtişamla dolu, sarayda bulan ve orada dünyanın en güzel şehzadesiyle ömrünün sonuna kadar mes’ut yaşayan güzel kıza haset ediyordum. Fakat hakikat böyle değil, hiç böyle değil. Ah sen bunu bilmezsin, bilmezsin... İnsanın eşyalara nasıl alıştığını, o muhteşem salonlarda nasıl yalnız kaldığını ve birdenbire kocasını nasıl sevmediğini sen bilmezsin...” (s. 124)

Annesinin isteği üzerine İstanbul’a giden ve İstanbullu varlıklı bir adam ile evlenen Zehra aradığı mutluluğu bulamamış ve kasabaya geri dönmüştür. Annesinin telkinlerinin etkisiyle başarısız bir evlilik yapan Zehra tutsak çocukluğa baş kaldıramadığı, annesinin sözünden çıkamadığı için kendi istediği hayatı değil annesinin istediği hayatı yaşamış ve mutlu olamamıştır.

Baskıcı anne tipine örnek gösterebileceğimiz Melek Hanım tıpkı *Güz Şarkısı* romanındaki Nuriye Hanım gibi kızını istediği şekle sokmak için çok uğraşmış fakat kızlarının tabiatı gereği her iki anne de başarılı olamamıştır. “İstanbullu genç bir

hanım” olarak yetiştirmek istediği kızının eğitime, giyimine, kuşamına dahi karışan Melek Hanım kızını kendi isteklerine uygun, İstanbullu ve varlıklı biri ile evlendirmesi yönünden *Evli Bir Kadının Günlüğünden* romanındaki Selma’nın annesi ile benzerlik göstermektedir.

3.2.3 Yeterince İyi Anneler

Üç Yirmi Dört Saat ve Dar Yol romanlarındaki anne tipi Peride Celal romanlarının alışlagelmiş olumsuz anne tiplerinden oldukça farklıdır. Winnicott’un “good-enough mother” adlandırmasından hareketle ele alacağımız bu anne tipindeki kadınlar çocuğun olgunlaşabilmesi için ihtiyaçlarını yerine getirenlerdendir. “mükemmel anne” olabilmek için tüm hayatını annelik çatısı altında çocuğu ile bağımlı yaşayan ve çocukta öfke, nefret duygularını arttıran annelerin aksine bu tipteki kadınlar mükemmel olmak için değil yeterince iyi olmak için çabalamaktadırlar. Romanlardaki bu anneler kızlarının fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da bağımsızlıklarını geliştirmelerini istemektedirler. Kızlarının olumlu olumsuz tecrübelerinde yanında olan, kendi hayatlarını yaşayabilmeleri için alan açan bu annelerin kızları ile ilişkileri de diğer romanlardaki anne-kız ilişkileri gibi kaçınılmaz bir şekilde olumsuzdur.

Üç Yirmi Dört Saat romanı Dilber adındaki hizmetçinin hastanede geçirdiği üç günlük vaka zamanında geriye dönüş ve iç monolog tekniklerinin kullanılmasıyla kurgulanmıştır. Bu roman Fatma, annesi (romanda küçükhanım şeklinde bahsedilir) ve anneannesinin (romanda büyükhanım ve hanımefendi şeklinde geçer) kuşaklar arası devam eden sorunlu anne-kız ilişkilerini detaylı bir şekilde işlemektedir. Üç kuşağın bir arada işlendiği romanda bu bölümde özellikle Fatma ve annesinin ilişkisi üzerinde daha çok durulmakta ve bir sonraki “Kuşaklar Arası” bölümünde roman tekrar tartışılmaktadır.

Yirmi dört yaşında genç bir kadın olan Fatma, annesine inat olsun diye üniversiteyi bırakıp evlendiği Mehmet'ten kısa sürede sıkılarak ayrılır. Bu ayrılığın ardından Ahmet adlı bir marksistle beraber olur. Annesinin onu hiçbir zaman sevmediğini ve yeterince ilgilenmediğini düşünen Fatma, Peride Celal'in romanlarındaki birçok kadın karakter gibi narsist özellikler göstermektedir. “İnsanları seviyorum, ama önce kendimi”¹¹⁶ diyen Fatma, beğenilmeye çok önem verir, çirkinlikten ve yaşlanmaktan korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmaz.

Annesinin babasıyla sevmeden evlendiğini ve kendisini de bu yüzden sevmediğini düşünen Fatma; annesini “*insanlardan kopmuş*” (s. 37) “*ilgisiz*” (s. 25), “*katı bir kadın*” (s. 64) olarak tanımlamaktadır. Peride Celal'in diğer romanlarındaki kadın karakterler annelerinin fazla sevgisinden bunalmakta ve baskıya karşı gelmektedirler. Annelerinin fazla ilgili olması dolayısıyla kendi hayatlarını bir gölge gibi yaşayan bu kadınların aksine Fatma kendi annesini ilgisizlikle suçlamaktadır:

“Neden öbür anneler gibi olmadın? Neden tasalandığımda, yenik düştüğümde ya da aldanıp yanlış yola saptığımda önlemedin beni? Uzak kaldın, el vermedin, katı kalpli ve ilgisiz! İşte buydun sen!” (s. 127)

Annesinin uzaklığını sevgisizlik olarak nitelendiren Fatma ve annesi arasında yıllardır süren bir iletişimsizlik vardır. Fatma annesinin onu yeterince sevmediğini ve bu yüzden aralarının her zaman mesafeli ve soğuk olduğunu düşünmektedir. Oysa ki annesi bu hayatta en çok kızını sevmekte ve bu yoğun sevginin verdiği korkuyla kızını tutsak bir çocuk olarak yetiştirmemek için ondan uzaklaşmaktadır. Kendi annesi ile yaşadıklarının sonucunda kızını kendine saklayıp hapsedmekten kaçınan anne, Fatma'nın özgür bir kadın olmasını istemiş ama Fatma annesinin ona verdiği özgürlüğü doğru düzgün kullanamamıştır:

“Onlar gibi telefonlarını dinlemediğim, mektuplarını açmadığım, giriş çıkış saatlerini ayarlamadığım, sana inandığım, yaşamına, özgürlüğüne saygı duyduğum için mi?

¹¹⁶ Peride Celal, **Üç Yirmi Dört Saat**, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s.12.

Özgürlüğünü kullanmasını bilemediysen suç bende mi? “Yanlış yola saptığında neden uyarmadın?” diyorsun. Mehmet için demedim mi, “Sana göre biri değil” diye? Üniversiteyi bırakmak istediğinde, “Evli bir kadın da okumasını sürdürür, neden olmasın!” diye direnmedim mi, o gergedan kayınvalidenin alaylarına, oğlanın öfkesine aldırmadan? Uyarmak başka, yasaklamak başka. Bir yaştan sonra yasaklarla durdurmak bir insanı, bulacağını umduğu mutluluğa karşı çıkmak, kolay mı sanıyorsun? Bırakmalı kendini bulsun, insan olmayı öğrensın, acılardan, yanlış deneylerden geçerek, diye düşündüm, açıkçası bu!” (s. 127)

Geçmiş konuşmaktan pek fazla hoşlanmayan Küçükhanım’ı (Fatma’nın annesi) Dilber’in anlattığı anılar sayesinde öğrenmekteyiz. “*Dilber anlatırdı, ben seninle nasıl dalaşırsam, sen de annenle öyle dalaşmışsın!*” (s. 117) diyen Fatma’ya “*Aynı şey değil! Seninle çatışmamaya dikkat eden benim çoğunca*” (s. 117) şeklinde karşılık veren Küçükhanım, yıllarca anmadığı annesini, konağı, ilk aşkını önce kızının sevgilisi olan Ahmet’e daha sonra Fatma’ya anlatmaktadır. “*Her şey burnunu sokmaktan ve biricik kızını gözleyip korumaktan başka işi olmayan bir kadın*” (sf. 359) olan Büyükhanım, tutucu ve despot bir kadındır. Kızına en iyi giysileri giydiren, özel hocalar eşliğinde piyano dersleri aldırın ama sevgi vermeyen Büyükhanım, çevresindeki kimseyi sevmemektedir. Eşinin boşanma isteğinin üzerine sedef kakmalı bir silahla kovalayan bu kadın, kızının basit bir bakkalın oğluna sevdalanması üzerine “*O bakkalın oğlu ile mi, ölüürüm vermem! Benim kızım prenlere layıktır, öyle büyüttüm ben onu*” (s. 360) diye bağırarak konaktaki herkese kan kusturur. Büyükhanım kızına sevdalanan genç oğlanın bir şekilde Amerika’ya gitmesine vesile olur. Kızın oğlana, oğlanın kıza yolladığı tüm mektupları yok eden Büyükhanım kızını kendisine bıçakla saldırtacak kadar delirttiği bir konuma getirir. Dilber’e göre konakta çıkan yangının da sorumlusu küçükhanımdır. Küçükhanım “*O konak benim için bir hapishaneydi*” (s. 66) der konusu açıldıkça. Konak yandıktan sonra Fatma’nın annesi, Büyükhanım ve Dilber küçük bir apartmanda yaşamaya başlarlar. Sonraları Küçükhanım Sultanhamam’da bir toptancı mağazasında Fatma’nın babası ile tanışmış “*konuskan, insana rahatlık, güç veren, çok hoş bir insandı*” (s. 372) diye tarif ettiği bu adamla annesine inat evlenmiştir. Konak yangınından sonra kendini toparlayamayan Büyükhanım, kızının bir toptancı ile evlenmesi üzerine hastalanmış ve Fatma üç yaşındayken ölmüştür. Küçükhanım kızının aralarında sevgi olmayan ve sırf inat uğruna yapılan bir evlilikten olma

sevilmeyen bir bebek olarak doğduğunu düşünmemesi ve onu ne kadar çok sevdiğini anlayabilmesi için çabalamaktadır:

“Çok uygun bir karı kocaydık inan bana. Her yönden birbirimize destek olduk. İşleri büyüdü benimle evlendikten sonra. Arsayı sattığımızda onun anaparasına kattım elimde ne varsa. Beraber çalışmamızı, işe ortak olmamızı isteyen odur. Senin doğumun bayram havası getirdi evimize. Bir zaman dükkânı bile bıraktım, eve kapandım. Yürekten seveceğim şeyi bulmuştum sonunda, sen benim gerçekten tutulduğum, sevdiğim tek kişinin o ilk sevdamdan sonra.” (s. 373)

Zor bir anneyle yetişen Küçükhanım annesi ile yaşadığı sorunlar neticesinde olgunlaşmış ve kendisi anne olduğunda olumsuz anne tipinden sıyrılarak anne ve kızları arasında kuşaklar arası bir biçimde devam eden olumsuz yazgıyı kırmaya çalışmıştır. Üç kuşağın bir arada verildiği bu romanda Küçükhanım, kendi annesi ile yaşadığı olayların tecrübesiyle çocuğuna hayatı zindan eden baskıcı anne tipinden uzaklaşarak, çocuğunun kararlarına saygı duyan onun kendi hayatını kurabilmesi için alan tanıyan ve “yeterince iyi anne” olmak için çabalayan bir karakterdir. Kendine verilmeyen ne varsa kızına vermek isteyen, kendisinin yapamadığı ne varsa kızı yapabilsin isteyen Küçükhanım Fatma liseden mezun olduğunda ağlayarak şöyle der: *“Benim yapamadıklarımı yapacaksın! Özgür olmanı istiyorum her alanda!”* (s. 36) Kendi annesi yaşarken bir türlü kazanamadığı özgürlüğünü kızına altın bir bilezik gibi sunmasına rağmen Fatma bu özgürlüğü kullanmasını bilememiş ve daima annesini suçlamıştır. Küçükhanım her ne kadar kendi annesi ile olan olumsuz ilişkiyi kızı ile tekrarlamamak için çabalasa da Fatma ile olumlu bir ilişki kuramamıştır. Annesinin büyük ümitlerle sunduğu özgürlüğe karşı Fatma’nın düşünceleri şöyledir:

“Beni seviyor sevmesine biliyorum. Karışmıyor yaşamıma. Kişiliğime saygılı olduğunu, başka tutucu analara benzemediğini de biliyorum. Nedir kafasındaki saplantı? Neden durmadan özgürlük lafını ediyor karşımda. Paha biçilmez bir armağan bağışlamışçasına!” (s. 51)

Fatma’nın düşündüğünün aksine kızına çok düşkün olan Küçükhanım, Fatma liseye geçene kadar onu doğru yolu göstermek için her şeyi yapmış ve onunla arkadaşlık kurmaya çalışmıştır. Liseden sonra kızına duyduğu aşırı sevgiden korkan

Küçükhanım kendini frenlemek zorunda olduğunu düşünmüştür. Kızına güvenen anne kendi yaşamını çizebilmesi için Fatma'yı özgür bırakmıştır.

“Ben mi sevmezmişim seni, küçük edepsiz! Ateşin var, ne dediğini bilmiyorsun. Canımsın sen benim! Bana yapılanları sana yapmamaya çabalıyorum, iyiliğin için inan bana. Sevecenliğimle, sevgimle kişiliğini sömürmemek amacım. Analık evlatlık bir yana, arkadaş olmak istiyorum seninle. Seni kendimden koruyorum önce. Sevgimden belki de!” (s. 68)

Küçükhanım kızını kendi sevgisinden korumaya çalışırken anne ve kızın aralarının yavaş yavaş açıldığını fark etmemiştir:

“Annemi seviyorum, kızıyorum, nefret ettiğim oluyor ondan. Sonra gene sevmeye başlıyorum, ne biçim şey bu! Dün akşamki konuşma, uçurumu büsbütün açtı aramızda. Boğazındaki şeyi düşündüğümde! Beni sevdiğine neden inanamıyorum? Babasız olduğumu hiç anlamadım. İkisini birden yapıyordu. Başka annelerin yapamadığı biçimde özgür kıldı beni. Liseyi bitirdiğimde kapıları ardına kadar açtı: İşte yaşam diye... Akıllı, gerçekçi bir kadın o. Biraz kuru, sinirli, karamsar belki. Peki neden? Onu Hasan Ağabeyden kıskandığım için mi? Ona benzemek, bana gösterdiği yolda yürümek isteyip de yürüyemediğimden mi?”

Annesi ile ikircikli bir ilişki içinde olan Fatma bu durumun sebebi olarak çoğu zaman Hasan Ağabey'i görmüştür. Dört yaşındayken babası ölen ve hayatının tümünü annesi ile geçiren Fatma, annesinin hayatına Hasan Ağabey'in girmesiyle onu kıskanmaya ve ondan uzaklaşmaya başlamıştır. Kız çocuğunun Oidipus'u olarak adlandırabileceğimiz bu durumda baba yokluğu nedeniyle rakip konuma konulan kişi Hasan Ağabey'dir. Fatma Hasan Ağabey'in annesini elinden aldığını düşünerek bu adamı hiçbir zaman sevmemiş ve hatta ondan nefret etmiştir:

“Omzunu omzuna yaslayıp durdu. Sıcaklığını, ağırlığını duydu Fatma. İçi karıştı. Çok az öper, kucaklardı annesini. Belki yıllarca önce, çocukluğunda! Anımsar gibi oldu, parkta koşup soluk soluğa başını onun büyük, sıcak avuçlarına koyarak dinlenişini. Hoşlanırdı onun kokusunu duymaktan, ellerine dokunmaktan. Durup dururken herkesin içinde gidip kucağına oturuşum! Kocaman kızdı o zamanlar. Hasan Ağabey eve geldiğinde yapardı bunu en çok. Kucağına sığmayacak kadar büyüdüğünü söylemişti, dizlerinden indirirken bir gün. Odasına kapanıp ağladığını anımsıyordu. Şimdi yanındaydı. Hasta, tasalı ve yalnız! Hasan Ağabey aklına gelince kıskançlık büküverdi yüreğini. O adamı hiç sevmemişti. Ne zaman eve gelse odasına kaçardı. Yemekteyseler bir neden bulur, ağlamaya koyulur ya da hastalık numaraları yapıp zehir ederdi her şeyi. Ayağı kesilmişti böylece evden Hasan Ağabeyin. Butikte görüp de görmemezlikten geldiğinde, selam vermediğinde annesi çok kızardı.” (s. 337)

Küçükhanım eşinin ölümünden sonra yanında işe başlayan ve ona her zaman destek olan Hasan Ağabey'i Fatma'nın yıllarca kıskanmasını anlayamamaktadır. Büyüdüğünde kızının kendisini anlayacağını düşünmüş ama yıllar geçtikçe Fatma'nın kıskançlığı ve öfkesi daha da beter artmıştır.

“Ne kadar anlayışsızsın! Onu kıskanman anlamsız alıyor musun! Ona gereksinmem vardı erkek olarak, hepsi bu! Sana olan sevgimse öyle büyüktü ki, özgür olsun, mutlu olsun derken bencilliğini, aldırmaazlığını besledim budalaca ve bu hale geldin sonunda işte! Kıskançlığın sevgini yozlaştırdı, uzaklaştın benden. Bir gün gelip “Anacığım!” diye boynuma sarılmadığını düşünüyorum da!” (s. 374)

Sevgilisi Ahmet'in hayat görüşünden etkilenen Fatma, annesi ile olan tüm yaşantısını ona anlatmaktadır. Annesi de Ahmet'in kızının hayatındaki önemini fark ettikçe onu tanımak için yazılarını, Fatma'ya verdiği kitapları okur. Fatma'nın sınavlara çalışması, öğretici kitaplar okuması, çevresini değiştirmesi Ahmet sayesinde. Son zamanlarda insan ilişkileri de değişmiştir. Dilber'e karşı bir düşkünlük göstermiş, Hasan Ağabey ile insanca geçinmeye başlamıştır. Tüm bunları fark eden Küçükhanım Ahmet'in son umudu olduğunu anlamıştır. Küçükhanım Ahmet ile konuştuktan sonra kızı Fatma ile daha açık bir iletişime girmeye başlar. Boğazındaki polip dolayısıyla ameliyat olacağını ve ameliyat vaktine kadar Hasan ile beraber Marmaris'e yerleşeceğini söyler. Ayrıca Fatma'nın da Ahmet ile evlenmesini ister. Küçükhanım bir nevi kızını Ahmet'e emanet etmek istemektedir. Ama bunu yanlış anlayan Fatma, annesinin kendini başından atarak sevgilisi ile Marmaris'te rahat bir yaşam sürmek için gittiğini sanmaktadır. Fatma “*Gitsin sevgilisiyle cehenneme kadar*” (s. 125) diye düşünmektedir. Ona göre annesi onu bırakıp sevgilisi ile Marmaris'te keyif sürecektir. Ahmet ise annesi ile konuştuktan sonra Fatma'nın gerçekleri anlayabilmesi için çabalar. Çünkü Fatma'nın yaptığı kıskançlığın çocukça olduğunun Ahmet de farkındadır. “*Senin bir erkeği sevmeye hakkın var da neden annenin yok*” (s. 337) derken Fatma'nın bencilliğini fark etmesini sağlamak istemektedir. Fatma annesini Hasan Ağabey'den kıskandığı için tüm yaşamı boyunca annesine soğuk ve mesafeli davranmıştır. Annesi ise onu çok

seven bir annenin sevgisi altında ezilip kendi hayatını yaşayamadığı için kızına olan duygularını yaşarken her zaman kendini sınırlamak zorunda hissetmiştir:

“Sana olan sevgimi yeteri kadar, taşkınca gösteremedim başka anaların yaptığı gibi. Bilerek duygularımı sınırladım. Çok çekmiştim zamanında beni çok seven, bütün ağırlığıyla yaşamıma el koymuş bir anadan. Başka nedenler de vardı. Çalışmak, para kazanmak zorundaydım. Babanın zamansız ölümü güçlükler çıkardı karşıma. Hasan olmasa ne yapardım bilmem. Yalnız bir kadın, üstelik iş alanında!” (s. 355-356)

Fatma’nın annesinin hikayesini öğrenmesi gerektiğini düşünen Ahmet anne kızın birbirini anlamasını sağlamak için bir köprü görevi görmektedir. Fatma’ya “*O kadın yaşamı boyunca seni sevmekten başka bir şey yapmamış. Yanlış sevmiş! Yönünü göstermeyi bilememiş, ölçüsünü kaçırmış, bunlar tartışılabilir, ama seni sevmiş. Çok da acı çekmiş.*” (s. 251) derken annesini anlamaya çalışmasını öğütlemektedir. Annesi okuyup üniversitede asistan olarak çalışmasını isterken onun isteklerini yerine getirmemek için üniversiteyi bırakan ve annesi Mehmet ile olan ilişkisini onaylamadığı için sırf annesine inat olsun diye Mehmet ile evlenen Fatma yaptığı yanlışlar sayesinde annesinin onunla daha çok ilgileneceğini düşünerek küçük bir kız çocuğu gibi davranmıştır. Annesinin ona altın bir bilezik gibi sunduğu özgürlüğü kullanamamış ve suçu hep annesine atmıştır. Ahmet ise Fatma’nın annesine haksızlık ettiğinin farkındadır. Fatma’nın üniversiteyi bırakması, Mehmet ile evlenmesini bir inat uğrana yapılmıştır. Küçükhanım bu yanlışlar dolayısıyla kızına doğruyu göstermek istemiş ama hayatına müdahil olamamıştır:

“...— Ne yaptın üniversiteyi bıraktığında? Annene söyledin: ‘Bırakıyorum üniversiteyi’ dedin.

— Evet, o da üstelemedi.

— ‘Aman iyi yapıyorsun’ da demedi. Sana bunun doğru olmayacağını anlatmaya kalktı. O zaman özgürlüğünü öne sürdün. Üniversite olayında aydı, şaşkına döndü. “Özgür olduğuma göre, öyle olmasını ben istediğime göre, yapacak bir şey yoktu” diyor şimdi. Mehmet’le evlendiğinde de aynı hikaye. Sen istedin, o baş eğdi.” (s. 267)

Annesiyle olan anlaşmazlığının kendi çocuğuna yansımaması için kendine söz vermesine rağmen kızı ile kurduğu ilişkinin başarısız olması Küçükhanım’ı derinden sarsmaktadır. Fatma’nın hem Oidipus kompleksi hem de kadınca

kıskançlıklarla annesinden uzak kalması, bencil bir insan olması roman boyunca işlenmektedir. Dilber'in hastanede ölüm ile savaştığı üç yirmi dört saatlik zaman diliminde Küçükhanım kızının değişim ve gelişimini gözlemlerken Dilber'in ölümüyle sarsılan Fatma'nın annesine ilk kez *"Anneciğim, anneciğim!"* (s. 387) diyerek sarılmasının ardından yüreğindeki umut ateşi yanmaya başlamaktadır.

Dar Yol romanında Peride Celal, Meliha'nın romanını yazmak isterken zamanla romanın Cenân'ın etrafında şekillenmesiyle *"Ortada rüzgar gibi, ot gibi, çiçek, toprak gibi sade, pervasız, hayat hakkında bilgisizliklerle dolu, aynı zamanda ateşten yaratılmışçasına sıcak, kadınca insiyaklarla karanlıklarda bir şeyler araştıran, cinsiyetinin sürüklediği hedefe doğru yoklana yoklana gitmeye çabalayan yarı vahşi, yarı deli ve korkunç derecede pervasız, bencil kıskanç bir küçük kız"*¹¹⁷ şeklinde tanımladığı Cenân'ın hikayesini anlatır.

On sekiz yaşında genç bir kız olan Cenân'ın babası yedi sekiz yaşlarında iken ölmüştür. Diğer Peride Celal romanlarında olduğu gibi bu romanda da baba tipinden pek fazla bahsedilmez. Erkânıharp binbaşısı olduğunu bildiğimiz baba eşi Hayriye Hanım'a "Cicim" diyerek seslenirmiş. Roman boyunca Cenân da annesine tıpkı babası gibi "cicim" şeklinde hitap etmektedir. Cenân annesinin ona olan sevgisi ve bağlılığının ölen eşine olan benzerliği dolayısıyla olduğunu düşünmekte ve bu yüzden annesini pek sevmemektedir. Anne Hayriye Hanım ise türlü tedavilerle geç yaşta sahip oldukları kızı Cenân'a ne kadar değerli olduğunu her zaman hissettirmeye çalışmaktadır:

"..."Ama bütün arzum dünyaya bir çocuk getirmektir. Kendi kanımızdan, canımızdan olsun istiyordum. Babanın da bunun için içinin titrediğini bilir, bütün dedelere adaklar adar, kurbanlar vaat eder ve doktor doktor koşardım," diyor. Kendi tabiri ile onları senelerce üzüp beklettikten sonra ümidi kestikleri bir anda dünyaya gelmişim. Cicim'in bana olan büyük bağlılığında muhakkak ki babama karşı duymuş olduğu aşkın da tesiri var. Ben, yedi sekiz yaşında iken kaybettiğimiz bu erkânıharp binbaşısını pek az hatırlıyorum." (s. 70)

¹¹⁷ Peride Celal, *Dar Yol*, H2o Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.1.

Bu demeçten anladığımız kadarıyla annesinin ona olan bağlılığını babasına olan büyük aşkı yüzünden sanan Cenân yanılmaktadır. Cenân anne ve babasının birbirlerine olan düşkünlüğünü bilmesine rağmen kıskançlığını annesine yöneltmemiştir. Roman boyunca Cenân'ın diğer kadın karakterleri, onların dış görünüşlerini ve özellikle teyze kızı Meliha'yı kıskandığını görmekteyiz. Güzel olmadığını düşünen Cenân, Meliha'nın eşi Raif'i sevmekte ve Meliha'dan nefret etmektedir:

“Meliha'nın çok güzel olduğunu biliyorum. Acaba bir gün Raif bana onu artık güzel bulmadığını söyleyecek “Cenân seni seviyorum çünkü sen, bütün kadınlardan daha güzelsin...” diyecek mi? Öbürleri, Osman, komşum, bunu herkes söylesin. Onlar, hepsi, hatta dünyadaki bütün erkekler beni görsünler, yalnız beni sevsinler istiyorum. Ne çılgın düşünceler! Biraz daha büyüdüğüm, zengin olduğum, iyi giyindiğim, Meliha ihtiyarladığı ve ben ondan çok güzel olduğum zaman...” (s. 9)

Herkes tarafından fark edilmek ve beğenilmek isteyen Cenân, yoksulluktan, çirkinlikten ve yaşadıkları aşî boyalı evden nefret etmektedir. Gizliden gizliye sevgi beslediği Raif'in ölümünden sonra dengesini iyice kaybeden Cenân “*Cicim de değıştiğimin, içimde gittikçe büyüyen, beni durmadan dürten, rahatsız eden şeytanın farkında.*” (s. 82) der. *Kötülük yaptığını hissettiği müddetçe kendini kuvvetli bulan* (s. 222) Cenân, Kahire'de varlıklı bir adamın karısı olan Celile teyzenin gelişiyile ona özenmeye başlar. Tıpkı teyzesi gibi zengin bir adamla evlenerek aşî boyalı evden kurtulmayı ister. Celile teyzenin gelişiyile Cenân ve annesi arasındaki ilişki zedelenmeye başlamaktadır. Eşinin ölümünün ardından sadece kızının saadeti için yaşayan, kızına karşı gelmeden onu kendi tabiatında serbest bir şekilde yetiştiren Hayriye Hanım, kızının kime benzediğine anlam veremez. Kendisi yumuşak huylu, etrafındakileri seven, yardımsever bir kadın olmasına rağmen kızı tam tersi davranmaktadır. Hayriye Hanım kızının gittikçe artan kıskançlığı, bencilliği, lüks ve ihtişama olan düşkünlüğünü fark ettikçe onu uyarmak istemekte fakat Cenân annesini umursamayarak ona karşı daha da öfkelenmektedir. Annesinin tüm uyarılarına karşı Cenân: “*Zavalhı Cicim, onun korkulan saflığı, anlayışsızlığı karşısında nasıl eğlendiğimi, hatta öfkelendiğimi nereden bilecek.*” (s. 83) der.

Celile teyze geldiği ilk gün Cenana ile dost olmuş ertesi gün ise esmer, kara yağız bir genç olan oğlu Cemal'in fotoğrafını Cenana'nın baş ucuna yerleştirmiştir. Celile teyzesinin hediye olarak aldığı elbiseleri giyen, mücevherleri takan Cenana, yeni elbiseleri, güzel taranmış saçları ile herkese büyüdüğünü ve değiştiğini kabul ettirmek istemektedir. Celile teyze geleli çok değiştiğini kendisi de fark eden Cenana *"Fakir evimize bolluk ve güzellik getirdi, elinde olan her şeyi bana uzattı"* (s. 200) dediği Celile teyze ile yakınlaşıırken annesi ile uzaklaştığının farkında değildir. Cenana'nın gözü Celile teyzenin serveti ile kamaştıkça annesini umursamamaya ve ona meydan okumaya başlar. Bir akşam yemeğinde Celile teyzenin elindeki zümrüt yüzüğü Cenana'ya hediye etmesinin ardından anne ve kız arasında tartışma çıkar. Cenana ile baş edemeyen Hayriye Hanım *"Senin için çok yumuşak bir anne olduğumu sanıyorum"* (s. 203) diyerek odadan çıkar. Kızının teyzesi yüzünden değiştiğini ve teyzesinin amacının iyi olmadığını bilen Hayriye Hanım, kızına kızmaya ve eve geliş saatlerine karışmaya başlar. Bu zamana kadar annesinden sert bir tavır görmediği için Hayriye Hanım'ı *"annelerin en iyisi"* (s. 14) olarak gören Cenana, annesinin diğer anneler gibi öfkeli bir anne olabileceğine inanmadığı için şöyle der:

"Şu Cicim'in değişmemden memnun olmamasına, benimle iftihar etmemesine şaşıyorum. Eskiden çok dağınık olduğumu, üstüme başıma dikkat etmediğimi söyler dururdu. Şimdi saçlarımı her gün başka tarıyorum, saatlerce aynamın önündeyim, yeni güzel elbiselerim ve çizgileri yerinde ipek çoraplarım var. Ben de öbür genç kızlar gibi oldum. O gene memnun değil. Tahammül edemediğim tek şey Cicim'in bana kızması. Bu bana korku veriyor. Üzerime bir uğursuzluk, fenalık çökmüş gibi... Onun değişebileceğini, sert, öfkeli bir anne olacağını aklım almıyor." (s. 226)

Celile teyzesinin aldığı kıyafetler, ayakkabılar, mücevherler ile bambaşka birine dönüşen Cenana herkes tarafından beğenilmek istemektedir. Yıllarca yaşadıkları yoksulluğun sebebi annesi imiş gibi Hayriye Hanım'a öfkelenen Cenana, *"Bütün kızlar gibi beğenilmek, hoşla gitmek hakkım değil mi? Hayatım boyunca aşla boyalı evde kalacağımı, küçük, sefil, zavallı bir kız olarak ihtiyarlayacağımı mı sanıyorsunuz?"* (s. 156) diye sormaktadır.

Babası küçük yaşlardayken ölen ve annesiyle sevgi ile acıma karışık bir bağ kuran Cenana, *"Meliha gibi, hatta ondan daha güzel bir kadın olmak istiyorum."* (s.

126) dediği teyze kızını küçüklüğünden beri kıskanmaktadır. Cenan Meliha'nın eşi Raif'e yoğun bir aşk beslemiş, Raif'in onu sevdiği ve Meliha'dan ayrılamadığı için intihar ettiğini düşünmüştür. Raif'in ölümünün ardından Cenana, Meliha ile evlenmek isteyen Osman'ı elde edebilmek için uğraşmıştır. Cenana'nın Oidipus kompleksini farklı bir boyutta yaşadığını söyleyebiliriz. Cenana, beraber büyüdüğü ve çocukken annesi Hayriye Hanım'ın, büyüdüklerinde de sevdiği adam olan Raif'in sevgisini verdiği teyze kızı Meliha'yı rakip konumuna koymuştur. Tevfika İkiz "*İmkansız Annelik*" adlı makalesinde kız çocuğunun çok güçlü olarak gördüğü ve imrendiği anne imgesinin bazı durumlarda anneden başka bir yakına (teyze, hala, abla) özdeşleşme çabalarının görülebileceğini düşünmektedir.¹¹⁸ Rakip konumuna koyduğu Meliha'nın güzelliğini kıskanan ve aynalara bakarak kendini Meliha'dan daha güzel gördüğü hayaller kuran Cenana, Meliha'ya ilgi gösteren herkesi onun elinden almak için büyük bir hırsla çabalamaktadır:

"Gene onun saçlarını karıştırmıştım. Bahçede peşimden koşuyordu. "Yakalarsam seni öldüreceğim, öldüreceğim küçük şeytan!" diye, bağıırıyordu. O yumuşak, parlak, kumral saçlarına dokunulmasına hiç tahammülü yoktur. Hâlbuki ben onları karıştırmak, bozmak, hatta bazen değil yalnız saçlarını, o güzel yüzünü tırmalamak, kanatmak için titriyorum. Ona kimseler bakmasın, beğenmesin, istiyorum ve Meliha'nın olan bütün o güzel şeyleri parçalamak için çılgın bir arzu duyuyorum." (s. 8)

Cenana, yaşadığı değişimin ardından Osman'ın ona küçük bir kız gibi değil de Meliha'ya baktığı gibi baktığını fark ettiğinde: "*Teyzemin kızı, ta çocukluğumdan beri severek, nefret ederek taptığım, inandığım Meliha, kazaya uğramış güzel bir biblo gibi, koyduğum yükseklikten düşüverdi, kırıldı, tuz buz oldu. Böylece üzerimdeki sihirli tesirini de kaybetti.*" (s. 257) diyerek kendini bir büyüden kurtulmuş gibi hissetmektedir. O zamana kadar Meliha'nın peşinden koştuğu için Osman'dan nefret ettiğini sanan Cenana: "*Duyduğum şey nefret değil kıskançlıktı*" (s. 257) der. Kendini Meliha'dan üstün gördüğü ilk anda kendini kaybeden Cenana, annesinin hastalığının iyice arttığı ve kan kustuğu bir gecede Meliha'yı kandırarak Osman'ın evine kendisi gider. Cenana, Osman ile birlikte olmanın verdiği kazanma

¹¹⁸ Tevfika Tunaboğlu İkiz, "İmkansız Annelik", Psikanaliz Yazıları: Psikanaliz ve Kadınlık 2/160 (2001):94.

hissi ile Meliha'yı yendiğini düşünürken annesi Hayriye Hanım tüm gece onu aratmış ve son nefesinde kızını göremeyeceğini sanarak mahvolmuştur.

Hastalığın verdiği etkiyle “*Allahım ne bahtsız kulunmuşum!*” (s. 281) diye inleyen Hayriye Hanım, kalkmamak üzere yattığını düşündüğü yatağında tüm gece kızı Cenân'ı sayıklamıştır. Ona iyi bir analık yapamadığını düşünen Hayriye Hanım, kızını ürkütmekten, neşesini kaçırmaktan daima korkmuştu. Ona hiçbir zaman karışmamış, kendi vahşi tabiatı ve avareliği içinde kalmasını istemişti. Şimdi ise hasta yatağında yanına gelen kızının hiç gitmemesini istemekte ve herhangi bir tehlikeye karşı ona muhafaza edebileceğine inanmaya çalışmaktaydı. Kızına teyzesinin kötü bir amaç ile Kahire'den buraya geldiğini söyleyen Hayriye Hanım, Celile teyzesinin kimseyi sevemeyecek kadar kötü kalpli olduğunu, zamanında sadece tek bir kişiyi sevdiğini, onun da Cenân'ın babası olduğunu anlatır. Hayriye Hanım ve eşi evlenmeden önce Celile teyze de Cenân'ın babasına aşık olmuştur. Cenân'ın anne ve babası evlendikten sonra ikisinden de nefret eden Celile Hanım onları hiçbir zaman affetmemiş ve Kahire'de zengin, yarı deli yarı hasta bir Arap ile evlenmiştir. Orada çok eziyet çeken teyze İstanbul'a yaşadıklarının intikamı almak için gelmiştir. Hayriye Hanım'ın “*...babanın onu değil, beni sevmiş olmasının, hatta senin kendisinin değil de benim kızım, benim yavrum, sevişen iki mesut insanın çocuğu olmanın intikamı alacak.*” (s. 285) dediği Celile teyzenin geçmişini öğrenen Cenân, intikam amaçlı kurgulanan bir senaryoda oyunculuk yaptığıнын farkına varır:

“...Celile teyzemi ise beni sefaletten, sıkıntıdan kurtaracak, iyiliğe, güzelliğe, feraha çıkartacak biri gibi karşılamış, ona baş eğmiştim. Başucumda, gümüş çerçevenin içindeki o genç, güzel teyze oğlunu, peri padişahının oğlu gibi görüyordum. Her şeyden ümidimi kestiğim zaman ona dönebileceğimi, ondan imdat arayabileceğimi tasarlıyordum. Fena kalpli, haris bir kadının intikamına âlet olduğumu, kendini beğenmiş zengin, çapkın, sarhoş bir adamın kolları arasına koştüğümü nereden bileceğim! Zavallı Cicim! O bütün bunlar için benim hesabıma üzülmüş, kederlenmiş, endişeler, korkular içinde kavrulup durmuştu.” (s. 290-291)

Cenân, annesinin anlattıkları sayesinde teyzesinin yaklaşımının kötü niyetli olduğunu ve Osman'ın çapkın karakterini öğrenmiştir. Celile teyzenin intikamına âlet olduğu,

Meliha'yı hayatı boyunca kıskanarak önce Raif'i sonra da Osman'ı elinden almaya çalıştığı, annesini ve annesinin hastalığını umursamadığı için pişman olmaya başlayan Cenan annesinin kanser olma ihtimalinin yarattığı farkındalıkla kendi ile hesaplaşmaktadır:

“Doktorun Osman’a söylediklerini duymuştum. "Kanser olabilir." demişti. Ne müthiş şey! "Anne, anneciğim!" diye ağlamaya koyuldum. Tanrının beni cezalandırdığına inanır gibi oluyordum. Gülünç hayallere kapılmışım. Kalpsiz ve fena olmuştum. Meliha'yı kıskanmış, kocasına, Raif'e göz dikmişim. Raif öldüğü zaman, onu kaybettiğim için değil, elimden kaçırdığım için ağlamışım. Onu da sevmemişim, hiç kimseyi... Meraklarım, hırslarım ve kendim, yalnız kendim vardım.” (s. 290)

Kendi ile hesaplaştıktan sonra bencilliğinin farkına varan Cenan ani bir değişim göstermektedir. Doktorlar annesinin hastalığının ameliyat sonucu netleşeceğini söyler ve ameliyata kadar geçen bir hafta zarfında Celile teyze oğlunu daha fazla yalnız bırakamayacağını söyleyerek Kahire'ye geri döner. Meliha, Osman ile evlenmeyi düşündüklerinin haberini vererek kendi dairesine gider. Herkesin gitmesinin ardından aşçı boyalı evde Cenan, anne Hayriye Hanım ve kalfa baş başa kalmaktadırlar. Annesinin yaşadığı hastalık sürecinde benzer bir şekilde *Üç Yirmi Dört Saat* adlı romanın karakteri Fatma gibi bir değişim gösteren Cenan daha sabırlı ve olgun bir kız haline gelmiştir. Ameliyat günü gelir ve hastaneye gitmek üzere yola çıktıklarında Cenan “*Allahım bize acı. Allahım bize gene beraber buraya, bu dar yola dönmeyi nasip et!*” (s. 300) derken yıllardır terk etmek istediği köyün dar yollarına ve aşçı boyalı eve dönebilmek için dua etmektedir. Hayriye Hanım'ın ameliyatının başarılı geçmesi ve kanser olmadığını öğrenmelerinin ardından evi annesi için hazırlamak üzere geri dönen Cenan, aşçı boyalı eve girdiğinde sanki her tarafını sıkı sıkı saran bir çemberden kurtulmuş gibi rahatladığını, ruhundaki katılığın ilk kez eridiğini ve gevşediğini hissetmektedir.

3.2.4 Kuşaklar Arası İlişkiler

Ana Kız romanında tıpkı *Üç Yirmi Dört Saat* de olduğu gibi üç kuşağın bir arada bulunduğunu görmekteyiz. Roman Alev, Alev'in annesi Canan ve Canan'ın annesi Servet Hanım'ın anne kız ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu üç kadın arasındaki kuşaklar arası farkı en çok Alev fark etmekte ve annelerin kızları ile olan sevgi-nefret ilişkisini buna bağlamaktadır. Annesi ve büyükannesinin onu sevmediğini düşünen Alev bu sevgisizliğin nedenini eskinin yeniye olan düşmanlığında bulmaktadır:

“Alev kendi kendine konuşur gibi devam ediyordu:

— Evet beni sevmiyorlar. Bu neden biliyor musun?

Dişlerini sıkarak mırıldandı:

— Bu eskinin yeniye olan düşmanlığıdır. Büyükannemin bende sevmediği şey, serbest hareketlerim, açık kalpliliğimdir. O, ister ki bahçede, karşısında oturup elişi işleyeyim. Annemin isteği de buna yakın şeylerdir. Bir koca bulmamı, seveyim, sevmeyeyim, ona edebî sadakat yemini etmemi arzu eder.”¹¹⁹

Kendi kuşağını anlayamadıkları için annesi ve büyükannesinden nefret ettiğini söyleyen Alev tıpkı diğer Peride Celal romanlarındaki kız çocukları gibi annesi ile olan ikili tutumundan bahsetmektedir. Alev, sevgi ve nefret arasında gidip gelen bir ilişkide bazı günler annesinin güzelliğine hayran olurken bazı günler de onun tavırlarından büsbütün nefret etmektedir:

“Günden güne anneme düşman oluyorum. Sebep, sebep meçhul. Yalnız içimde garip bir kin, nefret! Güzelliği, gençliği beni sinirlendiriyor. Tavırları, hareketleri hoşuma gitmiyor. Halbuki bazı günlerde peşinden ayrılmak istemiyorum, onu seviyorum, ona hayran oluyorum. Fakat sonra içimde yine bir şeyler değişiyor, yine fenalaşıyorum. Yine onu bir düşman gibi görmeye başlıyorum.” (s. 84)

Sevgi ve nefret duyguları arasında gidip gelen anne ve kızın ilişkisi şehir dışından evlerine gelen uzak bir akrabanın oğlu olan Reşit'e ilgi duymaları ile daha da karmaşılaşır. Alev'in annesine Reşit'i sevdiğini söylemesine rağmen Canan,

¹¹⁹ Peride Celal, *Ana Kız*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941, s.84.

Reşit'ten ve ondan gördüğü ilgiden vazgeçmek istemez. Çünkü ona göre yeni kuşağın her şeye bir anda heves edip bir anda vazgeçen tavrı Alev'de de bulunmaktadır. Alev, annesi ve büyükannesi tarafından “*hissiz, havaî, hatta kalpsiz*” (s. 83) olarak tenkit edilen bir kızdır. Dolayısıyla annesi Canan kızının kimseyi gerçekten sevmeyeceğini ve sadece eğlenmek için Reşit'e ilgi duyduğunu düşünmektedir. Vakit geçtikçe kızının çocukça bir hevesle değil gerçekten Reşit'i sevdiğini anlayan Canan ne yapacağını bilememektedir. Kızının Reşit'i sevdiği için acı çektiğini gören anne her ne kadar Reşit'ten uzak durmaya çalışsa da bunu başaramamaktadır. Hem kendisine hem de kızına acıyan Canan “*bir yabancı, genç güzel bir adam ve her şey birdenbire değişiverdi*” (s. 107) diye düşünmektedir. Bekar, genç ve güzel bir anne olan Canan kadınlık duyguları ve anneliği arasında kalmaktadır. Bir yandan kızının mutluluğunu elinden aldığını düşünerek vicdan azabı çekerken bir yandan da kızına kızmaktadır:

“Ona hem acıyor, hem kızılıyordu. Genç kızının değiştiğinin, ıstırap çektiğinin farkındaydı. Onun ümitsiz bir aşkla sevdiğini ve bedbaht olduğunu düşündüğü zamanlar, «Ben olmasam belki de Reşit, bu aşka mukabele edecek, mes'ut olacaktı» diye büyük bir vicdan azabına düşerdi. O zaman kızının saadetini çalmış gibi büyük bir utanma ve keder içinde kalırdı. Fakat sonra kendini haklı çıkaracak sebepler bulmakta gecikmezdi. «Evet, şimdi Reşidi seviyor, diye düşünürdü. Fakat bu sevgiyi kuvvetlendiren biraz da onun öbürleri gibi Reşidi mağlûp edememesidir. Eğer, aşkına mukabele görseydi, belki şimdiye kadar çoktan bıkmış, hevesini almış, Reşidin peşini bırakmış olacaktı ve «niçin inat ediyor, diye öfkelenirdi. O kadar genç olduğu halde... Önünde şansını tecrübe edecek uzun seneler var. Fakat ben, öyle miyim?» İşte o zaman kızına kızılıyordu. İçinde uyanan derin şefkat, muhabbet birdenbire sönüyor, Alevi haksız, hodbin, bütün hareketlerinde manasız buluyor, ve elinden hakkı alınmak istenen bir insan gibi kızına karşı isyan ve hiddetle doluyordu.” (s. 103)

Abrevaya, “*Anneyle kızın arasındaki bağın yoğunluğu ve kimi zaman şiddeti; aynılıktan, yani aynı cinsiyetten olmaktan kaynaklanır.*”¹²⁰ diye düşünmektedir. Alev ve annesi Canan'ın kadınca bir tutumla Reşit'e olan aşkları buna büyük bir örnektir. Canan her ne kadar zaman zaman pişman olsa da Reşit'e duyduğu sevgiden ve onunla birlikte olmaktan vazgeçemez. Canan, Alev'in sevilmeye, beğenilmeye alışmış, kendinden emin, arzu ettiği her şeyi anın içinde almış bir kız olduğunu

¹²⁰ Elda Abrevaya, “Annesel ve Kadınsı Narsisizm”, Psikanaliz Buluşmaları: Narsisizm 7/382 (2013): 126.

bilmekte ve Reşit'e ulaşamamasının onda oluşturacağı felaketleri tahmin edebilmekte olmasına rağmen kadınca bir tutkuyla yaşadığı aşkı yarım bırakamamaktadır. Kendisini Alev'in gençliğiyle avutan Canan, kızının önünde upuzun yılların olduğunu ama kendisinin bu kadar vaktinin olmadığını düşünerek vicdanını rahatlatmaya çalışmaktadır.

Annesinin Reşit ile beraber olduğunu öğrenen Alev perişan olmuştur. Alev *“Kalırsam seni öldürebilirim. İğrenç bir şeymişsin, müthiş bir şey!.. En düşkün fahişeler senden daha temizdirler.”* (s. 125) diyerek evi terk eder. Annesinden gelen bu büyük felaketle mahvolan Alev inandığı her şeyin yalan olduğunu düşünmeye başlamıştır:

“Onu aldatmışlardı. Yalan söylemişler, gülmüş, eğlenmişler ve bütün inandığı şeylerin bir hiç olduğunu göstermişler. Ona anası ihanet etmişti. En müthiş bu idi. Bir zamanlar kollarında uyuduğu, göğsünde yattığı kadın, kanından, canından olduğu kadın, anası yalan söylemişti. Hem ne yalanlar! O kadın ki doğruluğun, namusun, faziletlerin ilk telâkkilerini dizlerinde dinlemiş, çocuk dimağı onun yalanı, günahı, iğrenç hırsları ve ihanetleri tel'in eden sözlerle dolarak büyümüştü. Demek bütün bunlar yalandı... Bütün bu inandığı fazilet bildiği şeyler birdenbire manalarını kaybediyorlardı. Onlar muvazenesini temin eden desteklerdi. İşte bu destekler birer birer kopup yıkılıyor, müthiş bir boşluğun içinde, istinatsız kaldığını, tutunmak istediğini, bütün taşların koptuğunu, avuçlarından kayıp düştüğünü ve her şeyin yıkıldığını hissediyordu. Analık yalan, şefkat yalan, sevgi yalan, hepsi, hepsi yalan... Bir tek hakikat vardı. İnsanlar yalnız kendilerini seviyorlardı. Bütün o aşklar, şefkatler, yeminler, vaatler hepsi riya idi. Herkeste bir maske vardı. En yakınlarında, en inandıklarında, nihayet anasında bile...” (s. 136-137)

Annesinden intikam almak için onu kendi kuşağı ve o kuşağın inançlarından vurmaya çalışan Alev, annesinin yalan faziletleri ve namus telâkkilerini mahvetmek için Ahmet adlı bir adamın metresi olur. Annesinin kapalı kapılar ardından günah işleyerek ertesi gün melek yüzü ile dışarıya namus tasladığını düşünen Alev onun tam tersi olmak için çabalamaktadır. Herkesin ondan kötü bir şekilde bahsedeceğini ve annesinin bu duruma olan hassasiyetini bildiği için intikam uğruna kendinden tamamen vazgeçmektedir. Alev'in Ahmet ile birlikte yaşamaya başlamasının ardından oluşan dedikodular dolayısıyla ne Canan ne de annesi Servet Hanım kimsenin yüzüne bakamamaktadır. Böylece Alev yavaş yavaş amacına ulaşmakta ve sevmediği, uyum sağlayamadığı eski kuşağın örfüne, adetine, namusuna karşı

gelmektedir. Canan'ın günden güne çökmesine kayıtsız kalamayan Reşit, Ankara'ya döneceğini onun da ailesinin, annesinin yanına geri dönmesi gerektiğini söylemek için Alev'in yanına gider. Reşit Alev'e düşkün bir kadın gibi gece gündüz içki alemlerinde dolaşmanın ona yakışmadığını, annesini ve büyükannesini düşünmesi gerektiğini ve isminin ağızlarda dolaşarak ailesinin şerefini mahvettiğini söyler. Kendisini ve Canan'ı çok fena cezalandırdığını düşünen Reşit, Canan'ın kederinden ölebileceğini söyler. Tüm bunlara rağmen intikamından vazgeçmeyen Alev, annesinin onun iyiliğini değil kendini düşündüğünü söylemektedir:

“O benim iyiliğimi değil, gene kendini düşünüyor, dedi. Dedikodulardan korkuyor, rahatsız oluyor... İsmimin etrafında olan gürültüleri istemiyor. Herkes Canan Hanımın kızı diyecek. İşte bunu istemiyor. Bunun için ıstırap çekiyor o. Bilmiyor ki ben, biraz da böyle söylensin diye bütün bunları yapıyorum. O, senin gizlice metresin olmuştu. O zaman ıstırap çekmiyordu. Utanmıyordu değil mi? Şimdi ben âşikâr Ahmetle yaşıyorum diye kahrından ölüyor. Ona söyle, bütün bunları söyle...” (s. 157)

Canan annelik işlevini yürütür ama aynı zamanda bir kadındır. Tevfika İkiz'e göre anne ile özdeşleşme yolunda ondan hem anneliği hem de kadınlığı öğrenmeye çalışan kız çocuğu kendisi anne olduğunda ya anne ya kadın, ya özerk ya bağımlı ya fedakar ya da kendi arzularının peşinde koşan bir kadın olacaktır. Bu özelliklerin hepsi aynı anda da olabilmekte fakat her şeyden önce anne olanlar veya anneden çok kadın olmayı seçenler fazlalıktadır.¹²¹ Annelik işlevini geride bırakarak kendi kadınlığını ön plana koyan Canan yaptıklarından dolayı çok pişmandır. Aynada ihtiyarlayan yüzüne bakarak “*Bir gün böyle olacağım aklıma gelir miydi? Genç bir çocuğu seveceğim, o beni terk edecek, kızım, düşmanım olacak ve nihayet böyle çökeceğim!*” (s. 177) diyen Canan son çare kızı ile görüşmek için Beyoğlu'nda bulunan Ahmet'in evine gider. Ahmet'in sözleri karşısında donakalan ve kızını göremeden eve geri dönen Canan annesinin uyku ilaçları ile intihar ederek yaşamına son vermiştir. Roman Canan ve Alev'in kadınca istekler uğruna anne ve kız olmaktan çıkarak bir düşman gibi hırs ile birbirlerini mahvetmesiyle son bulmuştur.

¹²¹ Tevfika Tunaboğlu İkiz, **Psikanaliz Konuşmaları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016, s.58-59.

“Yeterince iyi anneler” alt başlığında değindiğimiz *Üç Yirmi Dört Saat* adlı roman da anne-kız ilişkisini kuşaklar arası bir bakış ile işlemektedir. Üç kuşağın bir arada verildiği romanda “Küçükhanım” şeklinde isimlendirilen Fatma’nın annesinin kendi annesi ile yaşadığı ilişkinin tecrübesi ile olumsuz anne tipinden sıyrılmaya çalışmak için verdiği mücadeleyi ve tüm çabalarına rağmen eski kuşakta devam eden olumsuz anne-kız ilişkisinin yeni kuşağa da bir şekilde aktarılarak devam ettiğini görmekteyiz. Cournet-Janin önceki kuşaktaki anne-kız ilişkisinin sonraki kuşaktaki anne-kız ilişkisini etkilediği kuşaklar ötesi bir yazgıdan bahseder. “*Anneleri tarafından bilinçdışı bir biçimde reddedilmiş bir dizi kız çocuk, bilinçdışı biçimde kendi kızlarını reddeder.*”¹²² Burada bilinçdışının altını çizer. Çünkü gerçekte öyle olmasa bile doyurulmamış bir anne imagosu bir şekilde kıza yansıtılabilmektedir. Kızına en iyi giysileri giydiren, en iyi okullara yollayan, özel hocalar tutan ama sevgi ve ilgi vermeyen bir anneye sahip olan Küçükhanım, annesi yüzünden sevdiği insanla evlenememiş, Amerika’ya okumaya gidememiş ve tüm bunların suçlusu olarak gördüğü annesinden yaşadıkları konağı yakıp istemediği başka bir adamla evlenerek intikamını almıştır. Hayatı boyunca her yaptığına karışmış, tutucu ve despot bir anneye sahip olan Küçükhanım, annesinin babası da dahil olmak üzere kimseyi sevmediğini düşünmektedir. Yalnız kendini düşünen ve seven Büyükhanım, kızını kendi istediği gibi biriyle evlendiremeyince hastalanmış ve çok geçmeden de vefat etmiştir. Çocukluğunda zor bir annenin esareti altında büyüyen Küçükhanım kendisi anne olduğunda kızının özgürlüğünü çalmamak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Öyle ki ona özgürlüğün tüm kapıları açacak anahtarlarını vermiş ve sadece uzaktan kızını seyretmiştir. Kızı Fatma ise bu özgürlük karşısında ne yapacağını bilemeyerek afallamış ve türlü hatalar yapmıştır. Bu hataların sebebi olarak annesinin ilgisizliğini bahane etmiştir. Elda Abrevaya kız çocuğunun oedipus kompleksini başarılı bir şekilde atlatabilmesi için oedipusunu başarılı bir şekilde atlatmış bir anneye sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Bir kadının anne olabilmesi için bir şekilde çocukluğunun annesiyle özdeşleşmesi gerektiğini söyleyen Abrevaya’ya göre “...ödüpal karmaşanın tam anlamıyla çözülmemesine karşın, annelik işlevi veya

¹²² Cournet-Janin, “Analiz Süresince, Daha Çok Da Tedavinin Son Bulacağı Sırada, Hatta Tedavinin Bir Kesiti Süresince Ortaya Çıkan Melankolik, Dişil Çekirdek” 140.

annelik tutkusu, kadının bu karmaşanın doğurduğu çatışmaları aşmasını sağlar”¹²³

Küçükhanım her ne kadar kendi başarısız oedipus kompleksini kızına yansıtmamaya çalışsa da kuşaklar arası bir şekilde süregelen olumsuz yazgı devam etmiştir.

Annesinin tam tersi bir şekilde kızına davransa da kızı ile olan ilişkisinde istediği anne-kız sıcaklığını yakalayamamıştır. Fatma da tıpkı Küçükhanım gibi annesine inat bir evlilik yaparak olumsuz yazgının devamlılığına katkıda bulunmuştur.

“Çok kızmış evlendiğimde! Ağlamış günlerce! Sevdği varmış! Anasına inat evlenmemiş öbürleri ile... Ben tanıyor muyum annemi, diye sordu kendi kendine. Onun beni tanıdığı kadar belki! Öylesine yakın olmak ve böylesine gizlenmek birbirinden! Yeni, eski kuşak anlaşmazlığı!”¹²⁴

Kız çocuğunun hayatının ilk dönemlerinden itibaren annesi ile ilişkileri olumluysa ve bu dönemde başkalarını da sevmeye kapasitesi kazandıysa çevresindeki insanları ve daha sonra kendisi anne olduğunda çocuğunu sevmesi muhtemeldir. Tam tersi bir durumda ise etrafındaki kimse ile sevgi bağı kuramayan ve ileride kendisi anne olduğunda kendi çocuğuna sevgi veremeyen bir anne karşımıza çıkmaktadır. İkiz’e göre annesi ile çatışmalı, öfkeli ve endişe verici bir ilişki kuran kadınlar bir şekilde kendi kızları ile de bu ilişkiyi tekrarlamaktadır.¹²⁵ Fatma’nın sevgilisi Ahmet’in “Onun annesine duyduğu nefreti, senin kendi anana duyman, ikinizin arasında oluşan saçma bir yanıltı bana kalırsa.” (s. 243), “Bütün bunlar kuşaklar arasındaki kopmalar bir bakıma” (s. 243) sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Annesi ile olan ilişkisinin günü geldiğinde kızı ile olan ilişkisini etkilememesi için büyük bir çaba veren Küçükhanım, kızı ile arasındaki uçurumunun farkındadır. Tüm çabaları boşa gitmiş ve artık bu olumsuz yazgının kuşaklar arası biçimde devam ettiğini o da kabullenmiştir.

“İşin acı yanı, annemle olan anlaşmazlığın bir biçimde kendi yaşamıma, çocuğuma yansması. Seni yitirip kaybetmem bir anlamda. Başımdan geçen o hikâye beni öylesine etkilemişti ki, söz vermiştim kendi kendime: Bir çocuğum olduğunda ona bütün kapıları

¹²³ Abrevaya, *Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu*, s.85.

¹²⁴ Celal, *Üç Yirmi Dört Saat*, s.172.

¹²⁵ İkiz, “İmkansız Annelik”, 94-95.

açmak, özgürlüğünü bağışlamak, sevgime, duygusallığıma kapılıp yaşamına gölge düşürmemek için...” (s. 378)

Anne ve kız arasında belirli bir ölçüde rekabet bulunmasını doğal karşılayan Karen Horney, annenin kendi Oidipus kompleksi onda çok güçlü bir rekabet duygusu oluşturmuşsa, kızı ile arasındaki rekabetin de büyük bir hal alabileceğini söyleyerek kadınlarda kuşaklar arası bir biçimde devam eden Oidipus kompleksine dikkat çekmektedir. *“Bu tür bir rekabet, genel olarak kızın gözünü korkutmayla, alay edip onu küçük düşürme çabalarıyla, çekici gözükmesini ve delikanlılarla buluşmasını engelleme girişimleriyle ve başka yollarla dile gelebilir ve her zaman kız çocuğunun kadınsı gelişimini bozmaya yönelik gizli bir amaç taşır.”*¹²⁶ “Tutsak Çocukluk” alt başlığında değindiğimiz *Güz Şarkısı* romanını bu boyutta bir kez daha ele almak mümkündür. Romanda Nuriye Hanım’ın *“iyi bir baş gardiyan olabilirdi ancak”*¹²⁷ dediği annesi kızını bir oyuncak bebek gibi yetiştirmiştir. Yiyeceği yemek, giyeceği giysi, gideceği okul, görüşeceği insanlar vb. birçok şeyin annesi tarafından belirlendiği bir evde büyüyen Nuriye Hanım, tıpkı annesinden öğrendiği gibi kızına yaklaşımaktadır. Kızının kararlarına, özgürlüğüne saygı duymayan Nuriye Hanım davranışlarını “annelik görevi” adı altında normalleştirmektedir. Varlıklı, geleneklerine bağlı ve baskıcı bir ailede yetiştiği için çocukluğu boyunca mutsuz ve yalnız hissetmiş fakat kendisi de bir aile kurup anne olduğunda kızı Fatoş tarafından tıpkı onun kendi annesini tanımladığı gibi *“hiç kimseleri, hiçbir şeyi sevmeyen, kuru kalpli, temizlik budalası, tutucu ve gelenekçi”* (s. 32) bir kadın olarak tanımlanmaktadır.

Çocukları büyüdüğünde ve ondan uzaklaşmaya başladığında onlara düşmanlaşan Nuriye Hanım, zamanında kendi annesine baş kaldıramamanın pişmanlığını yaşamaktadır. Oyuncak bir bebek gibi yetiştirildiği için kendi kızını da böyle yetiştirmek istemiş fakat kızı kendi hayatına, kararlarına sahip çıkarak annesine karşı çıkabilmiştir. Nuriye Hanım zaman geçtikçe nefret ettiği annesine benzediğini, “anasının kızı” olduğunu fark etmektedir:

¹²⁶ Horney, *Kadın Psikolojisi*, s.188.

¹²⁷ Celal, *Güz Şarkısı*, s.86.

“Kamarada aynanın karşısında saçlarını tarayıp toplarken annesini lanetle anmaktan kendini alamadı. Ondan kalma etkileri, izleri araştırırcasına ürkerek bakıyordu yüzüne. Sözcüklerden korkan, insanlardan korkan, kendinden korkan gidi tabansız seni! Anasının kızı! Bütün işi gücü çıkarını düşünmek, çıkarını korumak olan o kadın, öylesine doğrucu, iyilik meleği görünürdü ki dışarıya! İki yüzünün biriydi aslında. Babamı bile gösterdiği kadar sevdiğini sanmam. Bütün işi başta yürümek, beğenilmek, o güzelim dikiş kutusuna sıraladığı makaralar gibi duygularını da bir arada, gerektiği kadar elinin altında tutmak! Annem gibi bencilin biri miyim ben de?” (s. 54)

Kızı ile kendi kuşağının, geleneklerin, alışkanlıkların arasında bocalayan Nuriye Hanım, bilinçdışı bir biçimde reddettiği annesini tekrarlamaktan başka bir şey yapamamış, çocuklarını anlamasını, sevmesini becerememiştir. Annesi yüzünden kendi istediği hayatı yaşayamayan Nuriye Hanım çocuklarını kendi istediği şekle sokmak için yıllarca çabalamış ama başarılı olamamıştır. Çocukları onu “*gelenekçi*” (s. 54), “*çağının dışında*” (s.132), “*yalnız kendini düşünen*” (s. 22) bir anne olarak tanımlamaktadır. Nuriye Hanım kendi çektiklerinin acısını kızından çıkarmaya çalıştıkça annesine benzediğini fark etmektedir: “*Anamın bana yaptığını yapıyorum ona!*” (s. 139)

Nuriye Hanım’ın kızı Fatoş ile arasındaki duvarın en önemli sebebi bilinçaltından bir türlü atamadığı annesidir. O, Fatoş ile bir türlü anne kız sıcaklığı yaşamamıştır. Çünkü bilinçdışında annesi tarafından ona verilmeyen özgürlük tutkusunu kızı Fatoş’un yaşaması onu hırslandırmaktadır. Kendine verilmeyen bu hisse kızının da sahip olmamasını isteyen ve onu kıskanan Nuriye Hanım kızı ile çatışmalı bir ilişkinin ötesine geçememiştir. Kızını hem delicesine sevip hem de bir düşman gibi nefret ederek annesinden kendine kalan mirası devam ettirmiş, bilinçdışında sürekli savaştığı annesini yenememiştir. Dolayısıyla *Üç Yirmi Dört Saat* romanında gördüğümüz Fatma’nın annesinin aksine Nuriye Hanım, kuşaklar arası yazgıya teslim olmuş ve kendi olumsuz oidipus kompleksini kızına yansıtmıştır. Kuşaklar arası bir şekilde süregelen bu olumsuz komplekslerin sonucunda ne anneler ne de kızları mutlu olamamıştır.

SONUÇ

İkisi de insanı ele almaları bakımından ortaklık gösteren edebiyat ve psikanalizin mazisi pek eskilere dayanmaz. Yirminci yüzyılda Sigmund Freud'un çalışmaları sayesinde geliştirilen psikanaliz ile bilinçdışına yönelim başlamıştır. Freud ruhsal yapıyı bir buzdağına benzetmektedir. Buzdağının suyun üzerinde kalan küçük bölümü bilinç, suyun altında kalan büyük bölümü ise bilinçdışı olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla sadece bilinci anlamaya çalışmak insanı anlamada yetersiz kalacaktır. Freud insan davranışlarının zihinsel boyutunu id, ego ve süperegö olmak üzere üç başlıkta incelemektedir. İd, bilinçdışına karşılık gelen ve bireyin içinde bastırıldığı duygularıdır. İdde esas olan haz ilkesidir dolayısıyla toplumsal kurallar, ahlak, din vb. gibi hiçbir kavram id tarafından değerlendirilmez.

Bir sanat eseri onu ortaya koyan kişinin bilinçaltından izler taşır. Yazarları bir nevi sinir hastalarına benzeten Freud, yazarın eserinin kaynağını da idde bulmaktadır. Ona göre yazar eserini yaratma sürecinde katharsis yaşayıp duygularının kalem ile boşaltımını sağlamaktadır. Yaratma, yaratıcı, sanatçı, edebi eser gibi kavramlara yönelerek psikanalizin edebiyat çalışmalarında kullanılmasında öncü olan Freud, psikanalizi sadece tıp alanında ve hastalar üzerinde kullanmamıştır. Edebiyat alanında ciddi okumalar yapan ve edebi bilgi birikimi yüksek olan Freud, edebiyat başta olmak üzere sanatın diğer alanlarına da ilgi göstermiştir.

Edebiyat ve psikanaliz karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiş ve birbirinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Psikanaliz edebiyatın insanla kurduğu bağı önemsemiş, kurmaca dünyadaki karakterleri gerçek hayattaki hastalar gibi ele alarak metinleri açıklamada faydalı olmuştur. Özellikle roman ve hikâye gibi türlerin incelenmesinde kullanılan psikanaliz; yazarın psikolojisini anlamak, metinde var olan karakterlerin ruhsal dünyasını tahlil etmek ve son olarak metnin okurda yarattığı psikolojik izleri anlayabilmek adına oldukça önemlidir.

Freud'un Wilhelm Jensen'in "*Gradya*" adlı eserine yaptığı inceleme psikanalizin bir edebi eseri kapsamlı olarak ele almasının ilk ve önemli bir örneği sayılmaktadır. Daha sonraları Dostoyevski ve Shakespeare üzerine de incelemeler yapan Freud, hem yazara hem de edebi metinlere ışık tutabilmek için eserleri psikiyatrik bir vaka gibi ele alıp öyle incelemiştir.

İnsanın olduğu yerde edebiyat ve psikanalizden söz edilmektedir. Önce yazarlara daha sonra metin kahramanlarına ve en son okurlara uygulanan psikanalitik edebiyat eleştirisi sayesinde metinlere derinlik kazandırılmıştır. Psikanalizin edebiyata olan türlü faydalarının dışında edebiyat da psikanalizi etkilemiş ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu faydalanmanın en önemli örneği; Sofokles'in "*Kral Oidipus*" adlı tiyatro metninin psikanalizin en önemli komplekslerinin birine isim olarak verilmesidir.

Psikanalizin ülkemizdeki akademik çalışmalarda kullanılması çok eski tarihli değildir. Mehmet Kaplan'ın hikâye ve şiir tahlillerinde psikanalizden istifade etmesi ile başlayan serüven diğery birçok araştırmacının özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Atılgan, Adalet Ağaoğlu gibi romancıların veya Cahit Sıtkı Tarancı, Cemal Süreya, Edip Cansever gibi şairlerin metinlerinin incelenmesi ile devam etmektedir.

Tezin ilk bölümünde psikanalitik edebiyat kuramı üzerinde durmuştuk. İkinci bölümde ise psikanalitik kuramlarda anne-kız ilişkisi tartışılmaktadır. Psikanalize temel olan baba-oğul ilişkisinin aksine anne-kız ilişkisinin gelişiminin açıklanması daha zor ve geç olmuştur.

Kız çocuğunun yaşadığı karmaşanın erkek çocuğundan daha az karmaşık ve kolay olduğunu düşünen Freud, kuramını ilk başta erkek çocuk üzerinden açıklamakta ve neredeyse tamamen kız çocuğunu da bu düşünce üzerine aktarmaktadır. Onun fallus merkezli bir kuram geliştirmesi kendinden sonraki psikanalistler tarafından sıklıkla eleştirilmesine neden olmuştur. Kız çocuğunun yaşadığı karmaşayı "Oidipus Kompleksi" etrafında değerlendiren Freud, cinsiyet farklılığının yarattığı öfkenin kız çocuğunda anneye yansıtılarak annenin gün geçtikçe babaya ve fallusa sahip bir rakip

haline geldiğini düşünmekte ve dolayısıyla kızın onu eksik bıraktığını düşündüğü için annesinden nefret ettiğini söylemektedir. Kız çocuğunda oluşan babanın fallusuna sahip olma veyahut babadan bir bebek sahibi olma düşüncesi de rakip konumundaki anneyi yenmek içindir.

Anne ile kız arasındaki özdeşimin iki katmanı bulunmaktadır. İlk katman oedipus öncesi dönemde kızın anneyi rol model aldığı ve ona sevgi ile bağlı olduğu katmandır. İkincisi ise anneden kurtulmaya ve annenin babanın yanındaki yerine geçmeye yönelik oedipus kompleksine dayanan katmandır. Freud, bu iki katmanın kız çocuğu için hiçbir zaman tamamen aşılamayacağını düşünmektedir. Kadının geleceği için belirleyici olan ise anne ile sevgi bağının kurulduğu oedipus öncesi dönemdir. Bu evrenin doğru veya yanlış yaşanılması kadının ileriki dönemde annesi ile olan ilişkisini belirlemektedir.

Nesne ilişkileri kuramı ile öne çıkan Melanie Klein ise klasik kurama sadık kalmanın yanında çalışmalarında bebekliği hatta bebeklik öncesi doğum sürecini ele almaktadır. Nesne ilişkileri çocuğun dış dünya ile ilişkisini kendi ruhsal dünyasına yansıtmasıdır. Çocuk kendini doğuştan kötü nesnelerle algıladığı için dışsal iyi nesneyi yani anneyi içselleştirmeye çalışmaktadır. Sevgi ve nefret arasında doğuştan gelen bir çatışma olduğunu düşünen Klein, haset ve şükran kavramlarını psikanalize katmıştır. Haset, arzulanan şeyin başka birine ait olduğunu inancının yol açtığı kızgın bir duygudur. Haseti hafifleten şey ise sevginin bir türevi olan şükran duygusudur. Anne ve kız ilişkisinde önemli olduğunu vurguladığımız bu iki kavramı Klein anne memesi üzerinden açıklamıştır.

Freud'un aksine Klein, kız çocuğunun oedipus kompleksinde eril değil dişil öğelerin baskın olduğunu düşünmektedir. Ona göre kız çocuğunun bedenine fallusu katmak istemesinin nedeni onu kullanarak bir çocuk sahibi olmaktır. Ayrıca Klein, kıskançlığın ödipal durumun ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bu duygu dolayısıyla kız çocuğunun annesi ile olan ilişkisi sevgi ve nefret arasında süregelen bir noktada kalmaktadır.

Sigmund Freud ve Melanie Klein'in ardından diğer psikanalistlerin görüşleri de önemlidir. Bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını düşünen Lacan, daha önce görülmeyen birtakım formüller ile bilinçdışını açıklamaya çalışmıştır. "Ayna Evresi" olarak adlandırdığı kuramı psikanalize önemli bir katkı olmasına rağmen kuramını izahının karmaşıklığı onu anlamayı zorlaştırmaktadır. Arketip kavramını geliştiren Jung ise anne arketipine büyük önem vermektedir. Birçok farklı tezahürü olan anne arketipi bireyin kişilik sürecinin gelişmesinde oldukça önemlidir. Oidipusun evrensel bir geçerliliğinin olmadığını düşünen Jung, kız çocuğunun yaşadığı karmaşayı "Elektra Kompleksi" olarak adlandırmıştır. Olumsuz anne kompleksindeki kadınlar önce çocukları doğuran, sonra da onlara yapışan bir yapıdadır. Çünkü onlarsız hiçbir varoluş nedenleri yoktur. Hem kendilerinin hem de çocuklarının özel hayatını mahvetmeye yönelik davranan bu kadınlara karşı kız çocukları bir direnç göstermektedir. Anneye karşı gösterilen aşırı direnç kız çocuğunun kendi hayatını kuramamasına sebep olmaktadır.

Nesne ilişkileri ekolünün önemli bir diğer temsilcisi Donald W. Winnicott'tur. "Yeterince iyi anne" kavramını geliştiren Winnicott, annenin mükemmel olmak için çabalamak yerine çocuğuna yeterince sevgi, yeterince ilgi verdiği bir kuram geliştirmiştir. Andre Green ise "ölü anne" kavramından bahseder. Bu kavram fiziken var olan ama duygusal boyutta varlık gösteremeyen anneler için kullanılmaktadır. Anne çocuğu besler, hayatta tutar lakin sevgisini ve sıcaklığını vermez. Chasseguet-Smirgel ise "her şeye kadir anne" imgesinden bahsetmektedir. Kız çocuğu ve annenin arasındaki çatışmalı ilişkinin nedeni kızın her şeyi bilen, her şeyi yapabilen annenin iktidarına yönelik bir başkaldırı gerçekleştirmek istemesinden kaynaklıdır.

Abrevaya ve Karen Horney gibi psikanalistler kız çocuğunun annesi ile ilişkisinde toplumsal rollere dikkat çekmektedir. Eğer kız çocuğu kendisi ve annesinin fallusa sahip olmadığı için küçümsendiğini fark ederse fallusa haset etmesi ve oidipus kompleksinin karmaşıklaşması mümkündür. Ayrıca Abrevaya ve Cournut-Janin kuşaklararası anne kız ilişkisinin yaşanan kuşağı etkileyeceğine inanmaktadır. Kız çocuğunun oidipus kompleksinden başarılı bir şekilde çıkmasının koşulu kendi oidipus kompleksini başarılı bir şekilde atlatmış bir anneye sahip olup olmamasına bağlıdır.

Zamanında doğru bir şekilde gerçekleştirilmemiş anne imgesi ve anne-kız ilişkisi ilerleyen kuşakları da etki altına almaktadır. Anneleri tarafında bilinçdışı bir biçimde reddedilen kız çocukları; ilerleyen vakitte kendileri anne olduğunda, bilinçdışı bir biçimde kendi kızlarını reddedebilmektedir.

Psikanaliz anneye verilen önemi arttırmakla kalmamış aynı zamanda kötü anne problemini tıp alanına aktararak anne-oğul ve anne-kız arasındaki ilişkinin derinlerine inilmesine vesile olmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ilk olarak Peride Celal'in yazarlık yolculuğu ve romanları üzerinde durulmuş daha sonra ikinci bölümde ele aldığımız kuramlardan faydalanarak Peride Celal'in sekiz romanındaki anne-kız ilişkisi ve annelik temsilleri işlenmiştir. Celal'in romanlarının büyük bir kısmında var olan çatışmalı anne-kız ilişkisinin temelleri psikanalitik bir bakış açısı ile tartışılmıştır.

“Nasıl Olursam Olayım Yeter Ki Annem Gibi Olmayayım” adlı alt başlıkta *Gecenin Ucunda* adlı romanın baş kahramanı Macide, çocukluğundan itibaren anne ve babasının olumlu ilişkilerine haset etmiş ve kendini “ebeveynlerinin sevdalarının artığı” olarak nitelendirmiştir. Olumsuz ve yalnız bir çocukluk geçiren Macide, romanda ismi geçmeyen annesinin kötü anne temsili olarak var olmamasına karşın ondan nefret etmekte ve ona benzemekten çok korkmaktadır. Macide, oedipus öncesi bağlanma döneminde annesi ile yeterli sevgi bağını kuramamıştır. Dolayısıyla vaka zamanında ölü olduğunu bildiğimiz babasından her daim bir rakip gibi bahsetmektedir. Çocuk için ilk sevgi nesnesi annedir ve annenin sevgisini baba ile paylaşmak zordur. Oedipus kompleksini başarılı bir şekilde geçiremeyen Macide, babasının ölümünde tek bir damla gözyaşı dökmemiştir. Hamile olan Macide annesine benzemekten çok korkmakta, “annem gibi çocuğumu sevmekten, ona yapışıp kalmaktan korkuyorum” cümlesi ile annesini Jung'un olumsuz anne tipine benzetmektedir. Çocuğunu doğuran ve sonrasında ona yapışan bu anne tipindeki kadınlar ne kendisi düzgün bir hayat yaşayabilmekte ne de çocuğunun kendine ait bir hayat kurmasına izin vermektedir. Macide'nin annesi ile kurduğu bu olumsuz bağ eşi ile olan ilişkisine de yansımış ve tamamen kendine ait bir hayat kuramamıştır. Anne ve kızın aynı cinsiyetten olması onları bir ayırışamamışlığa sürüklemektedir. Bu durum özellikle kız çocuğunda kıskançlık ve gerginliğe sebebiyet vermektedir. Kız ancak kendi annelik deneyimiyle

annesinde ayrışabileceğini düşünür. Bu yüzden Macide eşi ile barışmak istememesine rağmen çocuğunu aldırılmaz ve ancak bebeğinin doğumu ile huzura kavuşur.

Evli Bir Kadının Günlüğünden romanında Selma, tıpkı Macide gibi annesini olumsuz anne tezahürüne benzetmekte ve eğer bir gün çocuğu olursa annesi gibi olmamak için dualar etmektedir. Annesiyle sevgi ve nefret duyguları karışmış çatışmalı bir ilişkisi olan Selma, Mehmet adlı bir genç ile evlenmiştir. Evliliği bir nevi annesinden kurtuluş olarak nitelendiren Selma, Mehmet ile olan tanışmasını annesinin ayarladığını öğrendikten sonra büsbütün annesinden nefret etmiş ve anne kızın araları tamamen açılmıştır. Romanda ismi geçmeyen anne, kızını bir oyun hamuru gibi kendi istediği şekle sokmak istemektedir. Selma'nın ne yiyeceği, ne giyeceği ve en sonunda kiminle evleneceği dahi annesi tarafından belirlenmiştir.

Kurtlar, yaşı geçkin bir yazarın yarım kalmış öyküsünü kurgularken yaşadığı yirmi dört saatlik bir iç çatışmayı konu almaktadır. Ölmüş eşi, geçmiş aşkları, arkadaşları, annesi ve çocukları ile hesaplaşan yazar, narsist özelliklere sahip bir kadındır. Çocuklarını isteyerek dünyaya getirmeyen, köpeğini bile çocuklarından daha çok seven yazarın eşi ile arası da pek iyi değildir. Sadece kendini düşünen, kimseyi sevmeyen ve yazmak için yaşayan bu kadının kendi annesi ile olan ilişkisinin temeli de sağlam değildir. Gerçek sandığı babasının üvey olduğunu küçük yaşlarda öğrenen yazar annesini hayatı boyunca affetmemiştir. Annesinin sadece üvey babasını sevdiğini düşünmüş ve diğer romanlardaki kadın karakterler gibi yalnız bir çocukluk geçirmiştir. Kadın olmanın koşulu anneden geçmektedir. Yazar kişinin ödipal dönem öncesinde başlayan ve ödipal dönemde daha da büyüyen olumsuz hislerini annesi ile aşamaması annesinden sonra kocası ve kızı ile olan ilişkisini de olumsuz etkilemiştir. Yazar kendi annesi ile olan kötü deneyimi sonucunda “nasıl olursam olayım yeter ki annem gibi olmayayım” mottosuna sahipken ne kendi evliliğinden başarılı olabilmiş ne de kızı ile istediği sevgi bağı kurabilmiştir. Bilinçdışı bir şekilde annesi tarafından reddedildiğini ve istenmediğini düşünen yazar anlatıcı bilinçdışı bir şekilde kendi çocuklarını da reddetmiştir.

“Tutsak Çocuklar” adlı alt başlıkta olumsuz anne tipinin tezahürleri devam etmektedir. *Güz Şarkısı* romanının baş kahramanı anne Nuriye Hanım’dır. Nuriye Hanım roman boyunca dişiliğin aşırı derecede kuvvetlenmesi dolayısıyla annelik içgüdüsünün de fazla kuvvetlendiği olumsuz anne tipinin iyi bir örneği olarak işlenmiştir. Eşi ile bir sevgi bağı bulunmayan Nuriye Hanım, çocuklarından ayrıldığı bir gemi yolculuğunda çocuklarının ona yaslandığı, ondan güç aldığı ve onu sevdiği günleri özlemle anmaktadır. Çocuklarını kendinin bir uzantısı gibi görerek onların hayatını istila eden Nuriye Hanım, bir nevi onları kendine tutsak etmek istemiştir. Çocuklarının, özellikle de kızı Fatoş’un özgürlüğüne düşkün biri oluşu anne-kız ilişkisinin sürekli bir çatışma içerisinde geçmesine sebep olmuştur. Nuriye Hanım, kendi annesi tarafından biblo bir bebek gibi yetiştirilmiş tutsak bir çocuktur. Genç kız olduğunda bile annesi tarafından külotlu çoraplar giydirilen; gideceği okullar, görüşeceği arkadaşlar, okuyacağı kitapların hepsi annesinin kontrolünden geçen Nuriye Hanım yıllarca annesinden nefret etmiş olmasına rağmen kendi kızına da annesinin ona davrandığından farklı davranmamaktadır. Göbek bağı kesilmemişçesine kızını kendinin bir uzantısı olarak gören Nuriye Hanım, yaptıklarını annelik çatısı altında normalleştirerek kızının da boyun eğmesini beklemektedir. Özgürlüğüne düşkün olan Fatoş ise annesinin yaptığını yapmayarak annesine baş kaldırmıştır. Dolayısıyla anne ve kızın aralarındaki sevgi yerini yoğun bir nefret duygusuna bırakmış ve roman boyunca birbirleri ile çatışmışlardır.

Aşkın Doğuşu romanı kasabalı Zehra’nın annesi Melek Hanım’ın isteğiyle evlenerek İstanbul’a gitmesini konu almaktadır. İstanbul’da doğup büyüyen Melek Hanım kızı Zehra’nın da tıpkı kendisi gibi olmasını istemektedir. Eşinin işi dolayısıyla küçük bir kasabada yaşayan Melek Hanım, kızını küçük yaşlardan itibaren tam bir İstanbul hanımefendisi gibi yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Kızının kasabalılara benzemesini istemeyen anne her ne kadar çok çabalasa da kızının kendi tabiatını hesaba katmamaktadır. Zehra tabiatı seven, biraz vahşi ve başına buyruk bir kızdır. Annesinin inatla okuduğu şiirlerden, güzel kıyafetlerden, diğer kızlar gibi gezip tozmaktan hoşlanmaz. Annenin kızından ayrışamaması ve onunla kendini tek bir kişi olarak görme problemi Melek Hanım’da da vardır. Melek Hanım, İstanbul’da uzak bir akrabanın verdiği haber ile kızını oraya yollayıp evlendirir. Tutsak çocukluğa baş

kaldıramayan Zehra altı ay kadar İstanbul’da kalır. Fakat evliliğinde mutlu olmayan ve şehir hayatına alışamayan Zehra romanın sonunda kasabaya geri dönmektedir.

“Yeterince İyi Anneler” alt başlığı nesne ilişkileri ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan Winnicott’un “good-enough mother” kavramından esinlenmiştir. Bu başlık altında *Üç Yirmi Dört Saat* ve *Dar Yol* romanları işlenmiştir. Bu iki romanda karşılaştığımız anneler Peride Celal’in diğer anne temsillerinin aksine olumlu bir yapıdadır. Buna karşın iki romanda da yer alan kız karakterler başına buyruk, asi ve vurdumduymazdır. *Üç Yirmi Dört Saat* kuşaklar arası bir ilişkiyi ele alması bakımından ayrıca ele alınmıştır. Peride Celal’in diğer romanlarındaki annesinin fazla ilgisi ve baskısından bunalan kız çocuklarının aksine *Üç Yirmi Dört Saat* romanında Fatma, annesini ilgisizlikle suçlamaktadır. Annesinin babasını sevmeden evlendiği ve sevmediği bir adamdan istemediği bir çocuk olarak dünyaya geldiğini düşünen Fatma, roman boyunca annesine karşı oldukça acımasızdır. Jung’un kuramında bahsettiği ve diğer romanlarda da sıklıkla karşımıza çıkan olumsuz anne tipi bu romanda da karşımıza çıkmaktadır. Bu anne tipi romanda Büyükhanım olarak anılan Fatma’nın anneannesidir. Kendi annesinin baskısı altında yıllarca ezilmiş ve kendine ait bir hayat kuramamış olan Küçükhanım, annesinden gördüğü anneliği kızına yapmamak için yıllarca kendi içinde savaşmıştır. Bu durumun farkında olmayan Fatma ise annesini soğuklukla suçlamaktadır. Oysa ki annesi kuramda bahsettiğimiz gibi mükemmel anne olabilmek adına çocuğuna yapışmamış, onun hayatına ve kararlarına saygı göstermiştir. Hayatta en çok kızını sevmesine rağmen kendi sevgisinden korkan Küçükhanım, kızını kendine saklayıp hapsedmekten kaçınmış, Fatma’nın özgür bir kadın olmasını istemiştir. Fakat Fatma bir altın bilezik gibi kendisine verilen özgürlüğü kullanmayı bilememiş ve daima annesini suçlamıştır. Kendi annesi ile yaşadığı olumsuz ilişkinin sonucunda olgunlaşan ve kendisi anne olduğunda olumsuz anne tipinden sıyrılarak çocuğuna alan tanıyan ve kendini gerçekleştirmesine izin veren, varlığıyla her zaman yanında olan ama hayatına müdahil olmayan, “yeterince iyi anne” olmak için çabalayan Küçükhanım kuşaklar arası bir biçimde devam eden olumsuz yazgıyı kırmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Peride Celal’in diğer romanlarında olduğu gibi çatışmalı anne-kız ilişkisi kaçınılmaz bir şekilde roman boyunca devam etmiştir.

Dar Yol romanında da olumlu anne tipinin karşısında olumsuz kız çocuğu tipi bulunmaktadır. Hayriye Hanım; yumuşak huylu, etrafındaki insanları seven, yardımsever, kibar bir annedir. Kızı Cenan ise annesinin tam tersi bir karaktere sahiptir. On sekiz yaşında olan Cenan, bencil, başına buyruk ve beğenilmek isteyen bir genç kızdır. Diğer Peride Celal romanlarında olduğu gibi bu romanda da babadan pek fazla söz edilmez. Vaka zamanında ölü olduğunu bildiğimiz Cenan'ın babası ve Hayriye Hanım, kızlarını tedaviler sonucu zor bir şekilde dünyaya getirmişlerdir. Dolayısıyla Hayriye Hanım kızını çok sevmekte fakat diğer anneler gibi üstüne pek fazla düşmemektedir. Cenan annesinin babasına olan bağlılığı yüzünden onu çok sevdiğini düşünmekte ve bu yüzden annesine ile yakın bir ilişki kurmamaktadır. Eve yurtdışında yaşayan zengin teyzesinin gelmesiyle Cenan annesinden iyice uzaklaşmıştır. Anne ve kız arasındaki çatışmayı durduran şey ise Hayriye Hanım'ın hastalığı ve geçirdiği ameliyat olmuştur. Tıpkı *Üç yirmi Dört Saat* romanında olduğu gibi bu romanda da hastalık sürecince kızların anneleri ile olan ilişkilerinde bir yumuşama görülmektedir. Fakat *Üç Yirmi Dört Saat* te Fatma'nın gelişimi ve anne-kızın sonraki ilişkilerinin nasıl ilerleyeceği konusu okuyucunun hayal gücüne bırakılırken *Dar Yol* romanının sonunda Cenan'ın değişimini ve annesi ile olan bağının arttığını görmekteyiz.

“Kuşaklar Arası İlişkiler” adlı son bölümde üç kuşağın bir arada bulunduğu romanlar, anne-kız ilişkisini kuşaklar arası boyutta ele alan psikanalistlerin görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. *Ana-Kız* romanında üç kuşak bir arada verilmiş; Alev, Alev'in annesi Canan ve Canan'ın annesi Servet Hanım'ın anne-kız ilişkilerine odaklanılmıştır. Romanda Canan ve kızı Alev'in aynı adama aşık olmaları sonucu oluşan çatışma detaylıca işlenmiştir. Canan, annelik işlevlerini yerine getirmenin yanında kadınlığından vazgeçemez ve kızının da onu sevdiğini bilmesine rağmen Reşit ile beraber olur. Anne ile özdeşleşme yolunda ondan hem anneliği hem de kadınlığı öğrenmeye çalışan kız çocuğu kendisi anne olduğunda ya anne ya kadın, ya özerk ya bağımlı ya fedakar ya da kendi arzularının peşinde koşan bir kadın olacaktır. Bu özelliklerin hepsi aynı anda da olabilmekte fakat her şeyden önce anne olanlar veya anneden çok kadın olmayı seçenler fazlalıktadır. Canan'ın kendi kadınlığını seçmesi üzerine kızı ile evvelden beri problemlili olan ilişkisi daha da zedelenmiştir. Annesinden

intikam almak üzere kendi hayatını hiçe sayan Alev, Canan'ı kendi kuşağının değer yargılarından vurmuş ve annesinin ölümüne sebep olmuştur. Roman sonunda annesinden intikamını alan Alev bu savaşın kazananı konumunda olsa da ne kendisi ne de annesi hakiki mutluluğa ulaşamamıştır.

Üç Yirmi Dört Saat, *Güz Şarkısı* ve *Kurtlar* adlı romanlarda da üç kuşaktan ve kuşaklar arası problemlerden bahsedilmiştir. *Üç Yirmi Dört Saat*'te Küçükhanım, kendi annesi ile kurduğu olumsuz anne-kız ilişkisini tekrarlamamak adına bir mücadele verse de kendi kızı Fatma tarafından anlaşılamaz ve olumsuz anne-kız ilişkileri kuşaklar arası bir biçimde devam eder. Küçükhanım'ın aksine *Güz Şarkısı* romanında Nuriye Hanım, kendi annesi ile olan olumsuz bağını kızına aynı şekilde yansıtmıştır. Kızına annesinin ona davrandığı gibi davranan ve tüm bu yaptıklarını annelik çatısı altında yapan Nuriye Hanım, kızı Fatoş'u kendi istediği gibi yetiştiremediği için mutsuzdur. Çünkü kendisi annesinin esareti altında mutsuz bir çocukluk geçirmiş iken kızı Fatoş özgürlüğüne düşkündür. Kendi annesini bilinçaltından bir türlü atamayan Nuriye Hanım kızı ile olumlu bir ilişki kuramamıştır. Çünkü anneleri tarafından bilinçdışı bir şekilde reddedilen kız çocukları, bilinçdışı bir şekilde kendi kızlarını da reddetmektedir. Burada bilinçdışını vurgulamak önemlidir. Çünkü gerçekte öyle olmasa bile doyurulmamış anne imagosu bir şekilde kıza yansıtılabilir. Dolayısıyla eski kuşakta yaşanan olumsuz anne-kız ilişkileri bir şekilde yeni kuşağa da aktarılarak devam etmiştir. *Üç Yirmi Dört Saat*, *Kurtlar* ve *Güz Şarkısı*'nda bu olumsuz aktarımı görmek mümkündür.

Kız çocuğunun oidipus kompleksini başarılı bir şekilde atlatabilmesi için annesinin kendi oidipus kompleksini başarılı bir şekilde atlatmış olması gerekmektedir. Kendi komplekslerini başarılı bir şekilde atlatamayan Küçükhanım, Nuriye Hanım ve yazar kişi bu durumu bilinçli veyahut bilinçdışı bir şekilde kızlarına yansıtarak olumsuz oidipus komplekslerinin mirasçısı olmuşlardır. Sonuç olarak kuşaklar arası bir şekilde süregelen olumsuz ilişkiler sonucunda ne anneler ne de kızları mutlu olamamıştır.

KAYNAKÇA

Abrevaya, Elda:

“Anneden Kıza Kadınsılığın İletimi”,
Psikanaliz Yazıları: Psikanaliz ve Kadınlik, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s.45-55.

“Annelik ve Kadınsılık”, **Psikanaliz Yazıları: Annelik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007, s. 23-35.

Aynadan Ötekine Çocuk Öznelliğinin Gelişimi Üzerine Bir Çalışma, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2023.

“Annesel ve Kadınsı Narsisizm”,
Psikanaliz Buluşmaları: Narsisizm, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2013, s. 121-129.

Andı, Fatih:

Roman ve Hayat, İstanbul, Şule Yayınları, 2018.

Akaş, Cem:

Suç ve Ceza, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Akvardar, Y.; Çalak, E.:

Psikanalitik Kurama Giriş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

Alptekin, Gülgün:

“Kadınlarda Üstbenlik Gelişimi”,
Psikanaliz Yazıları: Psikanaliz ve Kadınlık, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 17-35.

Andaç, Feridun:

Adalet Ağaoğlu Kitabı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

Badinter, Elisabeth

Anelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarifi, Çev. Kâmuran Çelik, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Beratis, Stavroula:

“Narsisizm ve Nesne Kaybı”, Çev.
Gözde Luş, **Psikanaliz Buluşmaları:**
Narsisizm, İstanbul, Bağlam Yayınları,
2013, s. 99-111.

Bloom, Harold:

Batı Kanonu, Çev. Çiğdem Pala, İthaki
Yayınları, İstanbul, 2014.

Cebeci, Oğuz:

Psikanalitik Edebiyat Kuramı, İthaki
Yayınları, İstanbul, 2022.

Celal, Peride:

Ana-Kız, İnkilâp Yayınevi, İstanbul,
1941.

Aşkın Doğuşu, Semih Lûtfi Kitabevi,
İstanbul, 1944.

Dar Yol, H2O Yayıncılık, İstanbul,
2019.

Evli Bir Kadının Günlüğünden,
Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

Gecenin Ucunda, H2O Yayıncılık,
İstanbul, 2022.

Güz Şarkısı, İnkilâp Kitabevi, İstanbul,
1966.

Kurtlar, Can Yayınları, İstanbul, 1990.

Üç Yirmi Dört Saat, Can Yayınları,
İstanbul, 1991.

Chasseguet-Smirgel, Janine:

“Dişil Suçluluk: Dişil Oidipus’un Bazı
Özgöl Yanları Üstüne”, 1964, Çev. Alp
Tümertekin, **Kadınlık Yeniden: Çağdaş
Psikanalizin Bakışı**, Yay. Haz. Bella
Habip, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003,
s.149-219.

Chodorow, Nancy:

**Anneliğin Yeniden Üretimi: Psikanaliz
ve Toplumsal Cinsiyetin Sosyolojisi**,
Çev. Damla Tanal Tatar, Ankara,
Phoenix Yayınevi, 2021.

Cournet-Janin, Monique:

“Analiz Süresince, Daha Çok da Tedavinin Son Bulacağı Sırada, Hatta Tedavinin Bir Kesiti Süresince Ortaya Çıkan Melankolik, Dişil Çekirdek”, 1999, Çev. Alp Tümertekin, **Kadınlık, Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı**, Yay. Haz. Bella Habip, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003, s. 133-146.

Çakallı, Sümeyye:

“Peride Celal’in Romanlarında Kadın Kahramanlar’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

Emre, İsmet:

Edebiyat ve Psikoloji, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

Ersun, Ceylan:

“Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Türk Romanlarındaki Anne-Kız İlişkilerinin Psikanalitik İncelemesi’’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Esin, Ufuk:

“Sayın Peride Celal Yönsel İçin”,
Peride Celal’e Armağan, Oğlak
Yayınları, İstanbul, 1999, s. 81-84.

Freud, Sigmund:

**Cinsellik Üzerine Üç Deneme: Bekaret
Tabusu, Kadın Cinselliği, Fetişizm ve
Diğer Konular**, Çev. Selçuk Budak,
Öteki Yayınevi, İstanbul, 2021.

“Freud’dan Fliess’e mektuplar”, **Cogito
Yüzyılın Psikanalizi**, S:9, 1996, s. 58.

Psikanalize Yeni Giriş Dersleri, Çev.
Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul,
2024.

Sanat ve Edebiyat, Çev. Dr. Emre
Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul,
Payel Yayınevi, 1999.

Sanat ve Sanatçılar Üzerine, Çev.
Kamuran Şipal, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul, 2001.

Gençtan, Engin:

Psikanaliz ve Sonrası, Metis Yayınları, İstanbul, 2022.

Green, Andre:

“The Dead Mother”, **On Private Madness**, Karnac Books, Londra, 1980.

Guignard, Florence:

“Anneyle Ensest Yasağının Bekçiliğini Yapan “Kökensel Kaya” “Anne”ye mi Yoksa “Kadın”a Özgü Olan mıdır?”, 1999, Çev. Bella Habip, **Kadınlık, Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı**, Yay. Haz. Bella Habip, İthaki Yayınları, 2003, s. 61-78.

Habip, Bella:

Kadınlık Yeniden: Çağdaş Psikanalizin Bakışı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

Halifeoğlu, Sezai:

“Donald W. Winnicott: Yeterince İyi Anne, Birincil Annelik Tasası, Tutma, Ayna İşlevi, Geçiş Nesnesi ve Geçiş Görüngüleri, Nesnenin Kullanımı ve Hayatta Kalan Nesne, Kendi Başına Olma Yetisi, Sahte Kendilik, Çöküş Korkusu”’ **Çocuk ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve Kavramlar**, Ed.

Neslihan Zabcı, Şeyda Postacı, İstanbul,
Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 90-115.

“Jacques Lacan: Ayna Evresi,
Yabancılaşma, Ayrılma, Fallus,
Baba’nın-Adı, Cinsiyetlenme” **Çocuk
ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve
Kavramlar**, Ed. Neslihan Zabcı, Şeyda
Postacı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları,
2022, s. 68-90.

Holtzman, D., Kulish, N.:

“The Feminization of the Female
Oedipal Complex, Part I: A
Reconsideration of the Significance of
Separation Issues”, **Journal of the
American Psychoanalytic Association**,
Vol. 48, 2000, pp. 1413- 1437.

Horney, Karen:

Kadın Psikolojisi, Çev. Selçuk Budak,
Öteki Yayınevi, Ankara, 1991.

İkiz, Tefika Tunaboylu:

“Anne Ol(a)mama”, **Psikanaliz
Yazıları: Annelik**, İstanbul, Bağlam
Yayınları, 2007, s. 61-68.

“İmkansız Annelik”, **Psikanaliz**

Yazıları: Psikanaliz ve Kadınlık,

İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 91-97.

Psikanaliz Konuşmaları, İstanbul,
Bağlam Yayınları, 2016.

İleri, Selim:

“Peride Celal’le Söyleşi”, **Peride
Celal’e Armağan,** Oğlak Yayınları,
İstanbul, 1996, s.41-55.

“Roman Yazan Romancı”, **Peride
Celal’e Armağan,** Oğlak Yayınları,
İstanbul, 1996, s. 139-148.

Jung, Carl Gustav:

Analitik Psikoloji, Çev. Ender Gürol,
Payel Yayınları, İstanbul, 1997.

Dört Arketip, Çev. Mert Hüseyin Ergül,
Erasmus Yayınları, İstanbul, 2019.

Kabacalı, Alpay:

Çok Katmanlı Duyarlıklar Yazarı
Peride Celal, TÜYAP, İstanbul, 1996.

Klein, Melanie:

Çocuk Psikanalizi, Çev. Ayşegül Demir,
Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Haset ve Şükran, Çev. Orhan Koçak,
Yavuz Erten, Metis Yayınları, İstanbul,
2021.

Sevgi, Suçluluk ve Onarım, Haz. Bella
Habip, Kanat Kitap, İstanbul, 2021.

Moran, Berna:

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mutluay, Rauf:

“Üç Yirmi Dört Saat”, **Cumhuriyet**
Gazetesi, 17 Kasım 1977

Necatigil, Behçet:

Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,
Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.

Onur, Bekir:

“Psikanaliz Kuramında Kadın”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 2019, s.63-80.

Onur, Necmi:

“Yaşamı, Sanatı, Yapıtları Üzerine Kendi Açıklama ve Görüşleri”, **Yeni Gazete**, 1 Aralık 1970.

Özkırımlı, Atilla:

Romanların Dünyasında, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

Parla, Jale:

“Kurt ve Gül: Peride Celal’in Kurtlar’ında Gizli ve Açık Metinler”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, 1999, s. 84.

Phillips, Adam:

Hep Vaat Hep Vaat: Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine Denemeler, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Postacı, Şeyda:

“Helene Deutsch: -Mış Gibi Kişilik, Dişil Mazoşizm”, **Çocuk ve Ergen Psikanalizi: Kuramcılar ve**

Kavramlar, Ed. Neslihan Zabcı, Şeyda Postacı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 65-67.

Sarı, Ahmet:

Psikanaliz ve Edebiyat, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008.

Sophokles:

Elektra, Çev. Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Kral Oidipus, Çev. Bedrettin Tuncel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Soydan, Serdar:

İsmi Yad Ruhü Şad Olsun Suat Derviş, Nahid Sırrı Örik ve Peride Celal Üzerine Yazılar, Sanat Kritik Yayıncılık, İstanbul, 2024.

Tura, Saffet Murat:

Freud'dan Lacan'a Psikanaliz, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

Turna, Murat:

“Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine’’,
Medeniyet ve Toplum Dergisi, 2020,
s.1-17.

Zorkul, Tahir:

“Peride Celal’in Hayatı ve Eserleri
Üzerine Bir Araştırma’’, Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van,
2006.

Warren, A., Wellek, R.:

Edebiyat Teorisi, Dergâh Yayınları,
İstanbul, 2019.

Winnicott, D. W.:

Oyun ve Gerçeklik, Çev. Tuncay
Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.